ISBN 0236-3100

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

nr. 1-2 1998

ACADEMIA DE ŞTIINŢE A REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

1 – 2 (33–34), 1998 ianuarie-iunie

Revistă ştiinţifică.
Fondată în 1990.
Apare de patru ori pe an.

CHIŞINĂU 1998

COLEGIUL DE REDACȚIE

Demir DRAGNEV (redactor-şef),
Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROŞU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCÂRLĂ, Eugenia DANU, Andrei EŞANU,
Ion JARCUȚCHI, Gheorghe NICOLAEV,
Şerban PAPACOSTEA, Anatol PETRENCU,
Ion ŞIŞCANU, Ion VARTA, Alexandru ZUB

REDACȚIA

Ion CHIRTOAGĂ – secretar de redacție
Zinaida ALEXANDREANU-SÂTNIC – secretar-adjunct
Dumitru BOICU– redactor
Vera BOSTAN – tehnoredactare computerizată

© Institutul de Istorie
al Academiei de Ştiințe
a Republicii Moldova,
Centrul de editare, 1998

CUPRINS

STUDII ŞI COMUNICĂRI

5 *Eugenia Danu,* **Activitatea partidului progresist moldovenesc (1917)**

17 *Ludmila Antonova*, **Planul francez de Confederaţie danubiană (1920) Atitudinea României**

30 *Rodica Solovei*, **Din viaţa culturală a Transnistriei (1941-1943)**

43 *Maria Chicu, Ion Chirtoagă,* **Unele modificări ale structurii sociale din Moldova de Sud-Est, aflată sub dominaţia turco-tătară**

53 *Ion Gumenâi* **Raiaua Hotinului între anii 1718 – 1806 (I)**

DISCUŢII

69 *Gheorghe Negru*, **Crearea conceptului "naţiunii burgheze" şi "socialiste" moldoveneşti în istoriografia sovietică**

DOCUMENTAR

91 *Igor Cereteu*, **Construcţii cu caracter bisericesc din Moldova în secolul al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea**

106 *Dinu Poştarencu,* **Din istoria satelor Buţeni şi Pănăşeşti**

JUBILEU

113 **Andrei Eşanu - la 50 de ani**

114 *Valentina Eşanu,* **Andrei Eşanu: Bibliografie ştiinţifică selectivă (1977-1997)**

RECENZII

122 *Virgiliu Bârlădeanu,* **Andrei Eşanu,** ***Contribuţii la istoria culturii româneşti,*** **Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997, 380 p.**

126 *Gheorghe Bârcă*, **O sinteză valoroasă privind istoria Universităţii de Stat din Moldova.**

CONTENTS

STUDIES AND COMMUNICATIONS

5 *Eugenia Danu,* **Activities of the Moldovan Progressist Party (1917)**

17 *Ludmila Antonova*, **The French plan of Danubian Confederation (1920). Attitude of Romania**

30 *Rodica Solovei,* **Cultural life in Transdniestria (1941-1943)**

43 *Maria Chicu, Ion Chirtoaga,* **Some modifications in the social structure of Southeastern Moldova under Turkish-Tartar dominance**

53 *Ion Gumeni,* **The Hotin raya in the years 1718-1806 (I)**

DISCUSSIONS

69 *Gheorghe Negru*, **Creation of the concept of Moldovan "bourgeois" and "socialist" nation in Soviet historiography**

DOCUMENTARY SOURCES

91 *Igor Cereteu*, **Cult buildings in Moldova in the 14th - first half of the 15th century (a descriptive compendium)**

106 *Dinu Postarencu*, **From the history of the Buteni and Panasesti villages**

JUBILEE

113 **Andrei Esanu at fifty**

114 *Valentina Eşanu,* **Andrei Esanu: selected research bibliography**

BOOK REVIEWS

122 *Virgiliu Bârladeanu*, **Rec.ad op.: Andrei Esanu. Contributions to the history of Romanian culture (Bucharest: Ed.Fundatiei Culturale Romane, 1997, 380 p.)**

126 *Gheorghe Bârcă*, **A complex study on the history of the State University of Moldova**

STUDII ŞI COMUNICĂRI

Eugenia Danu

ACTIVITATEA PARTIDULUI PROGRESIST MOLDOVENESC (1917)

Revoluţia rusă din februarie/martie 1917 a creat cadrul politic favorabil pentru intensificarea mişcării de eliberare naţională a românilor basarabeni, care, în noile condiţii istorice, a preluat dezideratele formulate încă în 1906 de gruparea naţional-democrată de pe lângă ziarul "Basarabia", completându-le şi extinzând considerabil amplituda revendicărilor culturale, sociale şi politice. Prăbuşirea autocraţiei ţariste şi venirea la cârma Rusiei a unui guvern burghezo-democratic reformator au fost întâmpinate la început de populaţia românească a Basarabiei cu o anumită incertitudine, ca apoi, peste câteva săptămâni, să se contureze pretutindeni luări de atitudine. Intelectualii s-au situat în primele rânduri ale mişcării de eliberare, atrăgându-i, prin devotamentul şi militantismul lor, şi pe ţărani, în primul rând, pătura conştientă a acestei clase. Mişcarea naţională a românilor basarabeni căpătase dimensiuni necunoscute până atunci, antrenând în acţiuni păturile cele mai largi ale populaţiei autohtone. Cunoscutul istoric şi contemporan al evenimentelor Ştefan Ciobanu remarca, pe bună dreptate, că mişcarea naţională din Basarabia apare "ca o acţiune colectivă a poporului"[1].

O ilustrare a caracterului de masă a mişcării naţionale din Basarabia, a unităţii revendicărilor ei principale constituie iniţiativele simultane în diferite localităţi (ale provinciei şi din afara hotarelor ei) de a crea în martie 1917 partide naţionale. Astfel de acţiuni au fost întreprinse la Chişinău, de asemenea la Kiev şi Odessa, oraşe, unde se aflau mari contingente de ostaşi basarabeni şi numeroşi studenţi. După mai multe întruniri ale militanţilor din Chişinău, convocate la redacţia ziarului "Cuvânt Moldovenesc", la sfârşitul lunii martie - începutul lui aprilie 1917, se constituie Partidul Naţional Moldovenesc, care-şi revendică dreptul de îndrumător al mişcării naţionale. Tratată de istoriografia românească din anii '20-'30 ai secolului nostru doar în linii generale[2], problema privind activitatea acestei formaţiuni politice a devenit în perioada postcomunistă obiectul unor studii speciale[3].

Concomitent cu crearea Partidului Naţional Moldovenesc, studenţii români basarabeni, care îşi făceau studiile la instituţiile de învăţământ superior din capitala Ucrainei, creează la 26 martie 1917 o organizaţie politică naţională în componenţa a

© Eugenia Danu, 1998.

cca 50 de studenţi. Revendicările acestei formaţiuni erau: autonomia Basarabiei, introducerea limbii române în şcoală, biserică şi administraţie, împărţirea pământului plugarilor. La începutul lunii aprilie 1917 conducătorii organizaţiei din Kiev sosesc la Chişinău, unde stabilesc legătura cu conducătorii Partidului Naţional Moldovenesc şi aderează la platforma acestuia[4], completând, astfel, rândurile formaţiunii politice proaspăt constituite în capitala provinciei.

Tot în martie 1917 formează un Partid Progresist Moldovenesc (P.P.M.) militarii români basarabeni din unităţile garnizoanei oraşului Odessa. În istoriografia din perioada interbelică se conţin doar câteva informaţii sumare despre acest partid, fiind publicat şi programul lui[5]. Istoriografia sovietică în maniera ei tradiţională de a utiliza invectiva şi nu argumentul, a defăimat şi calomniat această organizaţie politică a luptătorilor moldoveni pentru drepturile naţionale şi sociale cu orice ocazie. Indicând greşit data creării Partidului Progresist Moldovenesc, autorii au inventat pentru el cele mai defăimătoare calificative: era "antipopular" şi "periculos", tindea să "izoleze Basarabia"[6]. Fuziunea Partidului Progresist Moldovenesc cu Partidul Naţional Moldovenesc (aprilie 1917) este apreciată ca o unire de forţe "pentru a lupta împotriva revoluţiei socialiste"[7]. Într-o altă lucrare sovietică se afirmă fără nici o genă lucruri absolut aberante, cum că Partidul Progresist Moldovenesc "apăra interesele marilor proprietari", "aţâţa vrajbă naţională printre truditori", "ura faţă de ţăranii ruşi, ucraineni ş.a.", "sfida voinţa poporului moldovenesc, revendicând alfabetul latin străin pentru el" şi că politica acestui partid "nu s-a bucurat de susţinerea zecilor de mii de ostaşi moldoveni din garnizoana Odessa[8]. Autorii acestor acuzaţii, după cum se obişnuia în acei ani, nu aduc nici o mărturie documentară în sprijinul enunţurilor lor calomnioase.

Este evidentă necesitatea unei elucidări obiective, riguros documentate a activităţii Partidului Progresist Moldovenesc, existenţa căruia a provocat atâtea atacuri denigratoare şi falsificări grosolane din partea exponenţilor istoriografiei comuniste sovietice. În studiul de faţă vor fi analizate programul, procesele–verbale, corespondenţa şi alte acte ale acestei formaţiuni politice în vederea definirii locului şi rolului ei în mişcarea naţională românească din Basarabia şi, în sens mai larg, în viaţa politică a provinciei.

În virtutea împrejurărilor politice şi strategice de la începutul anului 1917, când operaţiile militare ale Rusiei s-au extins şi pe teritoriul românesc, garnizoana oraşului Odessa devine centrul de instruire a celor 40 de mii de tineri basarabeni, puşi sub arme pentru a fi trimişi pe front. Contingente mai mari de români basarabeni se aflau în regimentele 40, 46, 48 şi 49 infanterie de rezervă, în corpul al 6-lea sârbesc de voluntari, în divizionul 54 artilierie şi în alte unităţi[9]. Având ca bază legală dispoziţiile guvernului provizoriu rus, care oferea libertatea cuvântului, dreptul de asociere în diverse organizaţii, incluciv politice, militarii moldoveni din garnizoana Odessa, îndrumaţi de unii ofiţeri – fruntaşi ai mişcării naţionale româneşti din Basarabia – încep să activeze în vederea creării unei organizaţii moldoveneşti în armată. De acum, în martie 1917 au loc adunări, la care participă soldaţi, ofiţeri şi studenţi moldoveni. Despre caracterul acestor întruniri mărturiseşte următorul anunţ: "Cetăţeni moldoveni, Comitetul orăşenesc din or. Odessa îi învită pe toţi cetăţenii moldoveni, domiciliaţi în Odessa, să se adune la 23 martie anul curent (stil nou) la

ora 17 seara la adresa: strada Langeron nr. 17, apartamentul 12, intrarea din strada Langeron, pentru a discuta chestiuni curente şi a realege comitetul. Prezidiul"[10]. În cadrul întrunirilor a luat fiinţă Comitetul de organizare a Partidului Progresist Moldovenesc, care intenţiona să lărgească contactele între organizaţii, să pună în mişcare noi forţe. În acest scop el se adresează "tuturor ofiţerilor şi soldaţilor moldoveni din regimentele locale, care n-au trimis încă delegaţi, de asemenea din baterii, formaţiuni tehnice, marinari ş.a., de a trimite delegaţiuni pentru a stabili legături permanente. Adresa: strada Gradonacialniţkaia, nr. 19, ora 7 seara în zilele de 28 şi 29 martie"[11]. Dovadă că lucrurile erau puse pe o temelie organizatorică solidă este şi faptul că acest comitet îşi confecţionase şi o ştampilă corespunzătoare[12].

Componenţa comitetului de organizare n-a fost constantă, fiind schimbată mai mult prin cooptarea noilor membri. Conform unei liste nedatate, din componenţa Comitetului de organizare a Partidului Progresist Moldovenesc din or. Odessa făceau parte următorii ofiţeri şi soldaţi: Emanoil Cateli, căpitan de stat major, preşedinte; sublocotenentul Rusanovschi, voluntarul Păscăluţă, soldatul Marin, vice-preşedinţi; Chiţilovschi şi Popov, secretari; sublocotenetul Boldesco, casier; urmau apoi membrii comitetului – 31 de persoane, care reprezentau majoritatea unităţilor militare din garnizoană[13]. Deşi informaţiile documentare referitoare la activitatea acestui comitet sunt incomplete şi dispersate, totuşi din ele transpare cert rolul lui de coordonator al forţelor naţionale moldoveneşti din numeroasele unităţi militare aflate la Odessa. Din iniţiativa lui în unităţi şi subdiviziuni militare au fost desemnaţi agitatori (Pănuş, Corolevschi, Sârbu, Sagaidac, Cojocaru, Madan, Cernei, Cemârtan, Tulbure, Boldesco, Movilă, Corlăteanu, Babanov), care explicau ostaşilor moldoveni în limba lor maternă situaţia politică din ţară şi necesitatea organizării lor în vederea dobândirii drepturilor naţionale[14]. Ca rezultat, s-a început organizarea comitetelor soldaţilor moldoveni în regimentul 40 infanterie de rezervă (14 martie), atelierele de rezervă (26 martie), Corpul sârbesc, divizionul 54 artilerie, transportul alimentar al corpului de armată, transportul nr. 800 (28 martie), regimentele infanterie de rezervă 46, 48 şi 49 (29 martie) ş.a.m.d.[15].

Prima organizaţie a ostaşilor moldoveni din Odessa la nivel de unitate a fost comitetul moldovenesc din regimentul 40 infanterie de rezervă în frunte cu preşedintele Nicolae Cernei[16]. La prima sa şedinţă din 27 martie 1917 el a ales delegaţi în Comitetul de organizare a Partidului Progresist Moldovenesc – pe ostaşii Corolevschi, Cojocaru, Ciumae, Croitoru, Puşcuţa, Urlesco. Participanţii la şedinţă au hotărât să ceară de la preşedintele Comitetului de organizare a Partidului Progresist Moldovenesc programul de activitate a partidului, propunând, totodată, propogarea lui cât mai amplă în Basarabia, îndeosebi, printre învăţători[17]. Deşi către ziua de 27 martie programul P.P.M. încă nu fusese adoptat oficial, tezele lui erau deja bine cunoscute militanţilor moldoveni.

Comitetul de organizare a Partidului Progresist Moldovenesc pe 30 martie 1917 a convocat o adunare generală (a doua la număr) şi a adoptat programul formaţiunii, care fusese elaborat în zilele precedente[18]. Această zi poate fi considerată data înfiinţării Partidului Progresist Moldovenesc. O dovadă în plus este şi memoriul adresat de adunare comisarului guvernului provizoriu în or. Odessa, intitulat "Procesul-verbal al *adunării constitutive* (*subl. n.*) a Partidului Progresist

Moldovenesc"[19]. Documentul de identitate al acestei formaţiuni a fost denumit de către alcătuitorii lui – "Programul politic al Partidului Progresist Moldovenesc" – şi avea următorul conţinut:

Programul
Politic al Partidului Progresist Moldovenesc[20]
Martie 1917

1. Autonomia deplină a Basarabiei, condusă de un parlament, compus dintr-o singură cameră, ales prin vot direct, egal, secret şi universal, cu asigurarea deplină a drepturilor tuturor naţionalităţilor Basarabiei.

2. Introducerea limbii moldoveneşti (cu grafie latină) în şcolile de toate gradele, în biserică, administraţie, justiţie şi în toate instituţiile obşteşti şi de stat.

3. Distribuirea pământurilor statului, ale mănăstirilor şi ale coroanei ţăranilor fără pământ, în exclusivitate celor născuţi în Basarabia.

4. Cumpărarea de către stat a tuturor pământurilor ce depăşesc 100 desetine la un preţ echitabil pentru a fi, de asemenea, distribuite ţăranilor.

5. Autocefalia Bisericii ortodoxe moldoveneşti, condusă de un arhiepiscop moldovean, ales de clerul local împreună cu mirenii.

6. Stagiul militar pentru populaţia locală se va efectua în unităţile militare dislocate pe teritoriul Basarabiei.

7. Limba rusă se predă în toate şcolile ca o disciplină de învăţământ obligatorie.

8. Basarabia autonomă contactează cu guvernul central în limba rusă.

Cele opt puncte revendicative ale programului confirmă orientarea lui, cu preponderenţă spre domeniul politicii, obţinerea autonomiei fiind scopul major. Se cerea autonomia deplină a Basarabiei, dirijate de către un parlament, compus dintr-o singură cameră, aleasă prin vot universal, egal,direct şi secret, cu asigurarea deplină a drepturilor tuturor naţionalităţilor Basarabiei[21].

A doua revendicare, ce urma să consolideze autonomia Basarabiei, prevedea revenirea la limba ţării ("limba moldovenească cu grafie latină"), deci introducerea limbii române în toate sferele vieţii sociale: învăţământ, justiţie, biserică, administraţie. De aceeaşi importanţă erau şi revendicările care prevedeau independenţa Bisericii din Basarabia faţă de Biserica rusă şi crearea armatei naţionale. De o actualitate mare era problema împroprietăririi ţăranilor cu pământ, în exclusivitate a celor născuţi în Basarabia, care trebuia să se efectuieze pe seama pământurilor statului, mănăstirilor şi coroanei, cât şi ale marilor proprietari. Pământul acestora din urmă, care depăşea 100 desetine, urma să fie răscumpărat de către stat. Nu se preciza dacă împroprietărirea se va face cu plată sau fără aceasta.

Chiar la începutul existenţei sale Partidul Progresist Moldovenesc avea un număr mare de adepţi, care sporea în permanenţă. În ziua constituirii formaţiunii, programul ei a fost semnat de aproximativ 75 de persoane, peste puţin timp ea întrunea deja 82 de membri. La 10 aprilie 1917 adunarea generală a Partidului Progresist Moldovenesc a întrunit 82 de membri[22]. Printre militanţii de vază ai partidului se aflau Emanoil Cateli, Ion Păscăluţă, Ion Codreanu, Nicolae Cernei ş.a. Preşedinte al

Partidului Progresist Moldovenesc a fost ales Emanoil Cateli, vice-preşedinţi – I.Păscăluţă, Marin şi Rusanovschi, secretari – Chiţelovschi şi D.Popov[23].

La aceeaşi adunare generală a Partidului Progresist Moldovenesc din 30 martie 1917 au fost aprobate legitimaţiile pentru un grup de agitatori care urmau să viziteze unităţile garnizoanei Odessa şi să explice în limba maternă ostaşilor moldoveni sensul evenimentelor politice şi poziţia vizavi de ele a P.P.M. Aceşti agitatori erau: ofiţerii Tulbure (regimentul 46 infanterie rezervă), Cernei (regimentul 40 infanterie rezervă), Rusanovschi (regimentul 48 infanterie rezervă), Cemârtan (regimentul 46 infanterie rezervă), ofiţerul inferior Papuşa (regimentul 40 infanterie rezervă), voluntarul Lupul (regimentul 46 infanterie rezervă)[24].

Partidul Progresist Moldovenesc creat la Odessa, fiind un partid basarabean, era preocupat de problemele majore ale provinciei. În unele documente el este denumit Partidul Progresist Moldovenesc, în altele – Secţia din Odessa a Partidului Progresist Moldovenesc din Basarabia sau Partidul Progresist al românilor basarabeni.

Implicându-se energic în viaţa politică a provinciei natale, conducerea P.P.M. expediază un exemplar al programului partidului şi un memoriu lui A.L.Velihov, comisar al guvernului rusesc la Odessa, pentru a fi remise guvernului de la Petrograd. Ea era îngrijorată de manifestările monarhiste şi rusificatoare din partea unor preoţi şi funcţionari din Basarabia. "În mai multe biserici, se constata în memoriu, până acum preoţii se roagă pentru ţarul detronat. Agenţii poliţieneşti terorizează populaţia şi o constrâng să aleagă în comitetele de plasă şi cele judeţene persoane ce simpatizează cu vechiul regim. Până azi în Basarabia în scaunul arhiepiscopal se află un om ce nu cunoaşte limba băştinaşilor, în paralel cu aceasta, directorul şi inspectorii şcolilor populare nu numai că nu cunosc limba moldovenească, dar sunt tocmai acele persoane mobilizate de vechiul regim în vederea rusufucării Basarabiei". În continuare se menţiona că adunarea generală a Partidului Progresist Moldovenesc consideră că această stare a lucrurilor nu poate fi tolerată, deoarece poate conduce la o anarhie deplină. Unica ieşire din situaţia creată era considerată înlocuirea persoanelor din organele de conducere a provinciei cu oameni noi, adepţi ai noului regim democratic şi "cunoscători ai limbii moldoveneşti şi condiţiilor locale". Comitetul P.P.M. se oferea să recomande, sub responsabilitatea sa, persoane devotate noii orânduiri, pentru a fi numite în funcţii de răspundere în Basarabia.

Solicitând ajutor în reglementarea situaţiei din Basarabia, comitetul organizatoric al Partidului Progresist Moldovenesc îl ruga pe comisarul Velihov să aducă la cunoştinţa guvernului provizoriu cele relatate[25].

În procesul constituirii Partidului Progresist Moldovenesc a fost creat un comitet de conducere, care îşi avea sediul pe strada Bolşaia Arnautskaia nr. 95, ap. 6. Pe măsură ce sporea numărul adepţilor Partidului Progresist, se modifica şi componenţa comitetului. La 10 aprilie au fost primiţi în rândul membrilor lui Toma Alexeev (Alexei) – din partea bateriei 54 artilerie uşoară antiaeriană, marinarul Gafencu – din partea ostaşilor moldoveni din transportul nr. 37, Gheorhe Marga – de la brutăria de etapă nr. 1, Ion Afteniţa - de la divizionul 5 al brigăzii de trauler, Talambuţa - de la regimentul 49 infanterie rezervă[26]. Chiar de la început comitetul s-a manifestat foarte activ, convocând şedinţe la fiecare două zile. Până la 16 aprilie au avut loc şapte adunări ale Partidului Progresist Moldovenesc şi ale comitetului acestuia. Membrii

comitetului făceau pe rând de serviciu în încăperea P.P.M. de la ora 8 până la 20, pentru a înlesni contactele cu reprezentanţii unităţilor militare şi ai organizaţiilor politice. Aflându-se în perioada iniţială a activităţii sale, Partidul Progresist Moldovenesc era preocupat mai mult de două probleme: organizarea forţelor naţionale moldoveneşti şi munca de agitaţie.

La şedinţa comitetului P.P.M. din 6 aprilie 1917 a fost aleasă o comisie pentru relaţiile cu Comitetul Central al Partidului Naţional Moldovenesc din Chişinău, cu comitetul deputaţilor ofiţeri şi soldaţi şi cu alte organizaţii similare. Din componenţa comisiei făceau parte: Cernei, Păscăluţă, Boldescu, Corolevschi. Tot atunci a fost desemnată şi o comisie de agitaţie şi organizare (Cernei, Cojocaru, Serbov, Tulbure, Popescu, Lupu, Rusanovschi, Covânea, Dânga, Surucean, Zadnipreanâi), al cărei scop era organizarea în toate unităţile militare din Odessa a comitetelor de regiment în baza principiilor democratice. În comitetele moldoveneşti urmau să fie aleşi câte un reprezentant de la 100 de ostaşi moldoveni. În sarcina lor era pusă obligaţia de ai organiza pe toţi soldaţii moldoveni din unităţile respective şi de a propaga printre ei a ideea "de susţinere a guvernului provizoriu, consolidare a regimului democratic, de susţinere a comitetului Central Naţional în promovarea intereselor pe baze noi"[27].

La 8 aprilie toţi membrii comitetului au primit legitimaţii, prin care li se confirma dreptul de a "face agitaţie printre soldaţii moldoveni în vederea susţinerii Guvernului Provizoriu". De asemenea, li s-au înmânat foi volante cu apeluri către ostaşii moldoveni din partea Partidului Progresist Moldovenesc[28].

La adunarea P.P.M. din 10 aprilie 1917 au participat doi delegaţi din partea comitetului moldovenilor din Kiev, împuterniciţi ai Comitetului Provizoriu Central al Partidului Naţional Moldovenesc (Chişinău). Bogos, unul dintre delegaţi, a prezentat un raport despre programul P.N.M. şi activitatea acestuia. Adunarea i-a exprimat mulţumire lui Bogos[29]. La şedinţele comitetului asistau deseori studenţii basarabeni din Odessa[30]. Activitatea Partidului Progresist Moldovenesc era orientată, în primul rând, spre obţinerea autonomiei Basarabiei. Ideea autonomiei era propagată foarte activ atât în scris, cât şi verbal. Această problemă era tema la zi la toate întrunirile de partid.

Acţiunea politică cea mai importantă a Partidului Progresist Moldovenesc este considerată organizarea mitingului de la Odessa din 18 aprilie 1917 (denumit de unii contemporani "mare adunare naţională"). 18 aprilie stil nou corespundea zilei de 1 Mai şi autorităţile Rusiei democratice prevăzuse manifestări de amploare în întreaga ţară pentru a marca ziua internaţională a muncitorilor, intenţionând să evidenţieze, în primul rând, cuceririle revoluţiei ruse. Fruntaşii mişcării naţionale moldoveneşti din Odessa au decis să folosească această ocazie pentru a consolida rândurile moldovenilor şi a spori solidaritatea lor, a face publice revendicările naţionale, în primul rând, cea a autonomiei Basarabiei. Astfel se realiza, totodată, şi înţelegerea avută anterior cu reprezentanţii Partidului Naţional Moldovenesc, în timpul vizitei lor la Odessa la 21-26 martie 1917, de a convoca o adunare ostăşească.

La 10 aprilie 1917 adunarea generală a Partidului Progresist Moldovenesc, la care au participat 82 de persoane, a discutat chestiunea privind organizarea mitingului militarilor moldoveni pe 18 aprilie (1 mai), alegând în acest scop un comitet din 14 membri în frunte cu Emanoil Cateli[31]. Locul mitingului a fost ales spaţiul de pe strada

Pirogov, vizavi de piaţa numită "Câmpia Kulikov". Prezidiul comitetului Partidului Progresist Moldovenesc a fost împuternicit să elaboreze şi să publice în presa din Odessa un apel către toţi compatrioţii aflaţi acolo: soldaţi, mateloţi, studenţi etc., să vină la mitingul preconizat pentru 16 aprilie, amânat apoi pentru 18 aprilie, ora 13.00.

Preşedintelui Em.Cateli i se cerea să obţină de la statul major al circumscripţiei militare Odessa emiterea unui ordin, prin care ostaşii şi ofiţerii moldoveni în ziua mitingului să fie eliberaţi de instrucţie şi trimişi însoţiţi de cor şi orchestră, cu drapelele unităţilor respective, în parcul de vară "Rutkovski"[32].

Autorităţile militare ale districtului Odessa au răspuns pozitiv la această solicitare, emiţând urgent ordinul nr. 11 din 14 aprilie 1917, prin care se stabilea: "Toţi ofiţerii, sergenţii şi soldaţii moldoveni în ziua de marţi, 18 aprilie a.c. să fie liberi de însărcinări de serviciu şi la ora 13 să fie dirijaţi la teatrul «Hipodrom»" de pe strada Pirogov, vizavi de câmpia Kulikov, unde delegaţii comitetului moldovenesc le vor explica sensul evenimentelor pe limba lor maternă[33].

Comitetul "Partidului Progresist al românilor basarabeni", după cum se menţiona în procesul-verbal al adunării generale a partidului din 10 aprilie 1917, a mai cerut de la autorităţi să pună la dispoziţia sa în ziua mitingului patru camioane[34].

La 12 aprilie 1917 comitetul de organizare a mitingului a prezentat pentru a fi discutat şi aprobat scenariul desfăşurării manifestării. A fost precizată ordinea în care moldovenii se vor aduna la miting, indicându-se că în timpul defilării vor merge primii reprezentanţii Comitetului Central Provizoriu al Partidul Naţional Moldovenesc de la Chişinău (în documente el este denumit Comitetul Provizoriu Naţional Central), după aceştia - studenţii, marinarii, regimentele 40, 48 şi 49 infanterie de rezervă, apoi subunităţi mai mici. S-a decis ca pentru ziua mitingului să fie împrumutate drapelele naţionale tricolore ale navelor militare româneşti aflate în rada portului Odessa sub protecţia autorităţilor ruseşti[35]. Drapelele naţionale trebuiau să fie arborate în momentul deschiderii mitingului[36]. Momentul-cheie al adunării populare urma să fie citirea şi adoptarea de către masele de soldaţi moldoveni a unui program cu revendicări naţionale radicale.

Acest document a fost elaborat după mai multe dezbateri, în baza programului Partidul Naţional Moldovenesc, care, fiind similar celui de la Odessa (al Partidului Progresist Moldovenesc), totuşi, avea un diapazon mai larg de revendicări, expuse detaliat. O întrunire de acest fel a avut loc la 10 aprilie 1917, în cadrul căreia militanţii mişcării naţionale moldoveneşti de la Odessa au luat cunoştinţă de raportul privind activitatea Partidul Naţional Moldovenesc şi de programul acestuia, prezentate de către Vl.Bogos, reprezentantul Comitetului Central al Partidul Naţional Moldovenesc[37]. La şedinţa comitetului Partidului Progresist Moldovenesc din 12 aprilie 1917 (la care au participat şi studenţi basarabeni din Odessa, colonelul Draguş, preotul Partenie, membrii Comitetului studenţilor moldoveni din Kiev, V. Bogos şi V.Cazacliu, care erau reprezentanţi ai Comitetului Central al Partidul Naţional Moldovenesc) Em. Cateli, preşedintele Partidului Progresist Moldovenesc, a citit audienţei programul Partidul Naţional Moldovenesc, comentând fiecare punct, chemându-i pe cei prezenţi "să-şi unească rândurile, să se pătrundă de seriozitatea momentului şi să obţină autonomia, care vă salva poporul moldovenesc de jugul

regimului vechi, care i-a depersonalizat şi i-a subjugat pe moldovenii basarabeni"[38]. Judecând după procesul-verbal al şedinţei, programul Partidului Naţional Moldovenesc a fost aprobat de cei prezenţi. Soldatul Ion Codreanu, susţinând revendicările din program, în luarea sa de cuvânt a atras atenţia asupra situaţiei umilitoare în care se afla poporul moldovenesc sub vechiul regim colonial, "când mulţi moldoveni, spre ruşinea lor, trebuiau să se dezică de naţionalitatea sa"[39].

Deşi programul elaborat la Chişinău a fost susţinut de participanţii la şedinţă, totuşi, în ceea ce priveşte rezolvarea problemei pământului, ostaşii-ţărani au avut şi unele dubii, considerând că formulările referitoare la împroprietărirea cu pământ a "sătenilor plugari care n-au pământ deloc, ori n-au de ajuns" nu sunt satisfăcătoare şi trebuie revăzute. De aceea la adunarea Partidului Progresist Moldovenesc din 16 aprilie Pan Halippa a fost rugat să-şi expună părerea privitor la chestiunea pământului, care a declarat: "Pământul aparţine celui care-l lucrează cu mâinile proprii"[40]. Em.Cateli în luarea de cuvânt s-a pronunţat pentru împărţirea pământului numai printre moldovenii basarabeni, însă accentul l-a pus, totuşi, pe problema autonomiei, ca fiind primordială. El considera că, în primul rând, "e de datoria fiecărui român basarabean să-şi cucerească autonomia, care trebuie să fie în gând şi pe buzele românului basarabean[41]. Adunarea a ales o comisie de lucru din 9 persoane, care a fost împuternicită să elaboreze programul de desfăşurare a mitingului din 18 aprilie 1917.

În aceleaşi zile ziarul "Cuvânt Moldovenesc" din Chişinău a adresat ostaşilor moldoveni din Odessa un apel: "Dragi ostaşi moldoveni! Fiţi tari, fiţi la înălţime! Mergeţi pe calea cea dreaptă, pe care vă povăţuiesc ofiţerii voştri... Iar ca moldoveni, chemaţi să vă spuneţi dorinţele în adunarea voastră cea mare, strigaţi ca să vă audă ţara întreagă şi lumea întreagă: Vrem Basarabia autonomă, cu toate drepturile noastre naţionale"[42].

Răspunzând la apelul Partidului Progresist Moldovenesc, la mitingul din18 aprilie 1917 au participat peste 10 mii de soldaţi, ofiţeri şi marinari moldoveni. La această mare adunare populară au fost prezenţi şi mulţi civili: studenţi, aflaţi la studii, şi refugiaţi români din regat. De la Chişinău au venit şi majoritatea membrilor Comitetului Central al Partidul Naţional Moldovenesc. După cum relata ziarul "Cuvânt Moldovenesc", adunarea a fost prezidată de "ştabs-căpitanul E.Cateli,ajutat de Pan Halippa, voluntarul Păscăluţă şi I.Pelivan, împuternicitul cercului moldovenesc din Bolgrad. Ca secretari ai adunării au fost studenţii V.Bogos şi C.Ceapă şi prăpuraşul C.Osoian"[43]. În faţa mulţimii au vorbit E.Cateli, Pan Halippa, I.Pelivan, V.Bogos şi C.Ceapă. Atmosfera de mare avânt ce a dominat sufletele moldovenilor în aceste clipe este redată într-o scrisoare alcătuită ulterior, în care se spunea: "...noi, ostaşii moldoveni, aflători în Odessa, am avut astăzi, marţi, 18 aprilie, o zi dintre cele mai frumoase în viaţa noastră. Ofiţerii noştri moldoveni, în frunte cu generalul Donici, ne-au chemat la o mare adunare, care a fost ca o sărbătoare a întregului nostru neam; ni s-au spus toate drepturile naţionale, pentru care vom avea să luptăm de aici încolo cu toţii"[44].

Vorbitorii au abordat chestiunile stringente cu privire la libertăţile cetăţeneşti şi naţionale, cerând cu toţii acordarea autonomiei Basarabiei, de către conducerea

Rusiei. În problema agrară părerile au fost divergente. Conform unor mărturii, spre sfârşitul adunării a fost "hălăgie"[45].

La miting a fost citită şi adoptată cu aclamări o hotărâre, în care erau formulate principalele revendicări sociale şi naţionale ale românilor basarabeni, în baza celor din programul Partidul Naţional Moldovenesc, cu unele modificări neesenţiale. Doar în chestiunea agrară ostaşii moldoveni au introdus o formulare radicală: "Basarabia, fiind o ţară plugărească, tot pământul ţării trebuie să treacă fără plată în mâna plugarilor muncitori cu braţele lor după o lege care se va întocmi în Sfatul Ţării"[46].

A fost acceptat, de asemenea, textul unei telegrame, adresate guvernului provizoriu al Rusiei, prin care ostaşii moldoveni "după ce s-au sfătuit despre nevoile şi interesele noastre moldoveneşti, au hotărât să aducă la cunoştinţa ocârmuirii vremelnice" decizia, că "*pentru stăpânirea slobozeniei pe viitor Basarabia trebuie să capete autonomia cea mai largă (subl. n.)*. Zacoanele (legile-*n.n.)* după care se va ocârmui ţara Basarabiei, trebuie să fie lucrate de Sfatul Ţării, întocmit din deputaţii tuturor noroadelor ce locuiesc în Basarabia"[47].

După miting, care a durat câteva ore, participanţii s-au încolonat şi au parcurs străzile oraşului cu drapele şi pancarde cu inscripţiile (în alfabet rusesc şi latin) "Trăiască Basarabia autonomă!","Trăiască republica federativă!", cu orchestra militară în frunte. «Manifestaţia a fost destul de frumoasă, notează în "Însemnările" sale Onisifor Ghibu, apelând la cele relatate de Pan Halippa, cu steaguri naţionale (vre-o 25) şi roşii. Cei vre-o zece mii de ostaşi moldoveni au trecut şi prin faţa hotelului "Londra", unde au salutat pe Stroescu (preşedintele P.N.M.– *n.n.*), care era bolnav. Un soldat din primul regiment a ţinut o cuvântare către Stroiescu, la care acesta a răspuns câteva cuvinte, apoi fiecare campanie care urma se oprea pe loc în faţa odăii lui Stroiescu, din fereastra căreia Halippa şi Murafa strigau "Trăiască Basarabia Autonomă! Trăiască neamul moldovenesc! Trăiască neamul românesc! Trăiască România mare!" iar soldaţii strigau: "Ura!" şi repetau în strigăte cuvintele rostite de la fereastră»[48].

Luând cuvântul la Congresul învăţătorilor moldoveni la 25 mai 1917, Ion Păscăluţă, unul dintre organizatorii mitingului de la Odessa, relatează următoarele: "Noi soldaţii din garnizoanele de la Odessa, am avut la 18 aprilie o sărbătoare înălţătoare... Cu acest prilej noi am jurat pe steagul neamului nostru că, după cum am luptat până acum, vom lupta şi de aici înainte pentru visul cel mare al nostru: Autonomia Basarabiei"[49].

La mitingul de la Odessa din 18 aprilie a fost făcută publică cerinţa unor mari mase ostăşeşti de a se acorda poporului ce i se cuvine şi s-a revendecat drepturile cuvenite pentru popor, a fost pronunţată sus şi tare revendicarea autonomiei Basarabiei. Ecourile acestui miting s-au resimţit peste tot unde se aflau români (moldoveni) basarabeni, ridicându-le moralul în lupta grea de eliberare naţională. Evocând "soborul ostăşesc din Odessa", N.Iorga scria în septembrie 1918, în ziarul "Neamul Românesc", că manifestaţia celor zece mii de români înarmaţi pe străzile marelui oraş de pe ţărmul Mării Negre a afirmat "în faţa Rusiei întregi valoarea şi puterea elementului românesc gata încă de atunci a trăi pentru sine"[50].

La 19 aprilie 1917, a avut loc o adunare, convocată de conducerea Partidului Progresist Moldovenesc, la care au participat soldaţi, marinari, ofiţeri, studenţi (peste

50 de persoane). La această adunare, prezidată de Gh.Buruianov (Buruiană), secretar al căreia a fost Pan Halippa, s-a pus în discuție programul Partidului Național Moldovenesc. Militarii moldoveni au propus mai multe modificări în program, pe care delegații de la Chișinău, după o anumită împotrivire, le-au acceptat, pentru a nu avea divergențe, deoarece masele soldățești erau dispuse ferm să-și promoveze opiniile lor. În felul acesta, în programul Partidului Național Moldovenesc, adoptat la Chișinău, au fost introduse completări, prin care se cerea învățământul școlar fără plată, supunerea proiectelor de legi aprobării poporului, dreptul de a revoca deputații.

Schimbări esențiale s-au făcut în formularea revendicărilor agrare în scopul radicalizării lor: întreg pământul țării să se dea țăranilor fără plată, în corespundere cu legea, care o va elabora Sfatul Țării.

Revenind la Chișinău, Pan Halippa a recunoscut, că militarii moldoveni de la Odessa erau în problema agrară "fanatici ireductibili. Nu voiau să audă de altă formulare în chestia agrară, decât de cea pusă de ei"[51].

După ce reprezentanții ambelor partide au căzut de acord asupra programului, toți cei prezenți la adunare au semnat textul lui, confirmând prin aceasta aderarea lor la Partidul Național Moldovenesc. Astfel a avut loc fuziunea celor două partide naționale moldovenești.

La această ședință s-au adoptat și alte hotărâri: au fost desemnați trei delegați (G.Buruiană, Pan Halippa, V.Cazacliu) pentru a interveni pe lângă comisarul gubernial și cei de ținut, sfatul deputaților soldați din Chișinău și alte așezăminte din Basarabia în vederea supravegherii și apărării intereselor moldovenilor. Ofițerul S.Murafa a fost delegat pe frontul românesc pentru a face agitație și ai organiza pe ostașii moldoveni din unitățile armatei ruse. S-a ales un comitet din 19 persoane, care urma să supravegheze crearea comitetelor Partidului Național Moldovenesc în regimente și organizarea comitetului de garnizoană[52].

După 19 aprilie 1917 militanții din fostul Partid Progresist Moldovenesc s-au constituit într-un comitet local al P.N.M. cu un Sfat, care, la rândul său, avea un organ executiv – comitetul politic executiv moldovenesc[53]. La 24 aprilie au fost alese persoanele de conducere a comitetului din Odessa al Partidul Național Moldovenesc – căpitanul Em.Cateli – președinte, Osoian și Grigoraș – vicepreședinți, S.Murafa, D.Popov[54]– secretari.

Organizația din Odessa s-a manifestat uletrior ca una dintre cele mai combative structuri din cadrul Partidului Național Moldovenesc. Contopirea celor două formațiuni politice moldovenești a influențat pozitiv asupra mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni. Renunțând la identitatea sa, Partidul Progresist Moldovenesc a contribuit la evitarea scindării mișcării naționale. În același timp, Partidul Național Moldovenesc și-a completat rândurile cu luptători conștienți și devotați până la sacrificiu cauzei poporului.

NOTE

[1] Ştefan Ciobanu, **Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918,** Chişinău, 1993, p. 32.
[2] **Ibidem**, p. 36-39, 50; Petre Cazacu, **Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918,** Chişinău, 1992, p. 254-257; Ion Nistor, **Istoria Basarabiei**, Chişinău, 1991, p. 276; Onisifor Ghibu, **De la Basarabia rusească la Basarabia românească,** în "Basarabia română. Antologie", Bucureşti, 1996, p. 265-266.
[3] Valeriu Popovschi, **Despre Partidul Naţional Moldovenesc creat în 1917**, în "Destin Românesc", 1994, nr. 2, p. 119-128; Eugenia Istrati, **Unele consideraţii cu privire la data înfiinţării Partidul Naţional Moldovenesc,** în "Revistă de istorie a Moldovei", 1995, nr. 1, p. 20-24; **Idem, Partidul Naţional Moldovenesc –principii ideologice şi programatice,** în "Revistă de istorie a Moldovei", 1995, nr. 3-4, p. 26-34.
[4] **Cuvânt moldovenesc,** nr. 28, 9 aprilie 1917; Ştefan Ciobanu, **Unirea Basarabiei**, Chişinău, 1993, p. 88; Onisifor Ghibu, **În vâltoarea revoluţiei ruseşti,** în "Columna", 1990, nr. 3, p. 26.
[5] Petre Cazacu, **Op. cit.**, p. 258, 264.
[6] **Революционное движение в 1917 году и установление Советской власти в Молдавии,** Chişinău 1964, p. 203-204.
[7] **Победа Советской власти в Молдавии,** M., 1978, p. 105.
[8] А.С. Есауленко, **Социалистическая революция в Молдавии и политический крах буржуазного национализма**, Chişinău, 1977, p. 37.
[9] **Arhiva Naţională a Republicii Moldova** (în continuare A.N.R.M.), fond. 727, inv. 2, d. 8, f. 113.
[10] **Ibidem**, d. 2, f. 212.
[11] Petre Cazacu, **Op. cit.**, p. 201.
[12] **A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 8, f. 105.
[13] **Ibidem**, f. 87; d. 4, f. 8.
[14] Este edificator în acest sens certificatul înmânat lui Nicolae Cernei: "Certificat. Prezentatorul acestuia, praporşcicul Cernei, din regimentul 40 de rezervă, este însărcinat de comitetul de organizare a Partidului Progresist Moldovenesc să treacă pe la toate comandamentele şi instituţiile din Odessa pentru ca să explice soldaţilor moldoveni în limba lor maternă sensul evenimentelor, care s-au petrecut. Preşedintele Comitetului de organizare a Partidului Progresist Moldovenesc, capitan Cateli, 29 martie 1917 Odessa. " (Petre Cazacu, **Op. cit.**, p. 263.)
[15] **A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 8, f. 113.
[16] Procesul - verbal nr. 1 al acestui comitet avea înscris subtitlul: "Procesul - verbal al primei organizaţii militare revoluţionare moldoveneşti" (**A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 4, f. 6).
[17] **Ibidem**, d. 4, f. 6.
[18] **Ibidem**, f. 8; În dosarele de arhivă a fost depistat un exemplar al programului politic al Partidului Progresist Moldovenesc multiplicat tipografic şi emis de către Comitetul de organizare al Partidului Progresist Moldovenesc (**A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 11, f. 54). Alt exemplar al programului este cel dactilografiat şi semnat la 30 martie 1917 de către preşedintele adunării de constituire a partidului Em. Cateli şi de membrii fondatori, care numărau cca 75 de persoane (**A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 4, f. 4-5).
[19] **A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 4, f. 2.
[20] **Ibidem**, f. 4-5; Acest program a fost publicat prima dată de către P.Cazacu în monografia **Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918**, Iaşi, 1924, p. 202,fără să fie indicată sursa de arhivă.
[21] Într-un apel emis ulterior de acest partid se invoca, în consens cu programul său, "autonomia deplină a Basarabiei bazată pe principiile libertăţii, egalităţii fraternităţii pentru toate popoarele ei, indiferent de religie şi introducerea limbii moldoveneşti în şcolile de toate gradele, în biserică, administraţie şi justiţie" (**A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 4, f. 5).
[22] **A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 8, f. 106; d. 4, f. 4.
[23] **Ibidem**, d. 4, f. 2; 8.
[24] **Ibidem**. D. 4, f. 8.
[25] **Ibidem**, f. 2.
[26] **Ibidem**, f. 12.
[27] **Ibidem**, d. 8, f. 92.

[28] **Ibidem**, d. 4, f. 10.
[29] **Ibidem**, d. 8, f. 106.
[30] **Ibidem**, d. 4, f. 13.
[31] **Ibidem**, d. 4, f. 15-16; d. 8, f. 76; Conform procesului-verbal din 10 aprilie 1917, din comitet mai făceau parte: Cernei, Păscăluţă, Tulbure, Suruceanu, Corolevschi, Talambuţa, Gafencu, Rusanovschi, Grecu, Macovei, Bogos, Cazacliu (**A.N.R.M.**, f. 727, inv. 2, d. 4, f. 11.) (V.Harea scrie în memoriile sale că din acest comitet au făcut parte şi Anton Crihan, C.Ceapă, A.Matveev, Ion Codreanu, fapt neconfirmat de documente de arhivă. (Vasile Harea, **Basarabia pe drumul Unirii**, Iaşi, 1995, p. 85)
[32] **A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 8, f. 106; d. 4, f. 11-12.
[33] Petre Cazacu, **Op. cit.**, p. 265.
[34] **A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 4, f. 11.
[35] **Ibidem**, f. 13.
[36] **Ibidem**, f. 15.
[37] **Ibidem**, f. 11; d. 8, f. 106.
[38] **Ibidem**, d. 4, f. 13.
[39] **Ibidem**.
[40] **Ibidem**, d. 8, f. 76-77.
[41] **Ibidem**.
[42] Onisifor Ghibu, **Pe baricadele vieţii. În Basarabia revoluţionară (1917-1918). Amintiri**, Chişinău, 1992, p. 145.
[43] **Cuvânt Moldovenesc**, nr. 32, 23 aprilie 1917.
[44] Petre Cazacu, **Op. cit.**, p. 261.
[45] Onisifor Ghibu, **În vâltoarea revoluţiei ruseşti. Însemnări din Basarabia anului 1917**, Chişinău, 1993, p. 82.
[46] **Cuvânt Moldovenesc**, nr. 35, 3 mai 1917.
[47] **Ibidem**; Textul telegramei a fost elaborat de către Cazacliu, Maimaş şi Ceapă (toţi studenţi) în conformitate cu hotărârea adunării comitetului Partidului Progresist Moldovenesc (**A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 8, f. 105).
[48] Onisifor Ghibu, **În vâltoarea revoluţiei ruseşti**, p. 82.
[49] **Cugetul**, 1992, nr. 4, p. 51.
[50] Nicolae Iorga, **Neamul Românesc în Basarabia**, Bucureşti, 1997, p. 203.
[51] Onisifor Ghibu, **În vâltoarea revoluţiei ruseşti**, p. 80.
[52] **A.N.R.M.**, fond 727, inv. 2, d. 4, f. 48, 48 v.
[53] **Ibidem**, f. 24.
[54] **Ibidem**.

Ludmila Antonova

PLANUL FRANCEZ DE CONFEDERAȚIE DANUBIANĂ (1920). ATITUDINEA ROMÂNIEI

În 1919-1920, propunând o alternativă la criza economică a Europei Centrale, francezii elaborau aşa-numitul plan de Confederaţie danubiană. Conceperea şi promovarea lui au provocat în epocă, dar şi mai târziu, serioase dezbateri. Dacă acest plan se dorea drept o alternativă de scoatere din declin a Europei, se pune întrebarea de ce el n-a fost viabil?

Întrucât organizarea unei părţi a Europei la nivelul confederativ presupunea includerea în angrenaj a mai multor state, era firesc ca reacţiile să fie diverse,existând atât partizani, cât şi opozanţi. Pentru o mai temeinică înţelegere a faptelor, vom insista, în cele ce urmează, asupra principaleleor interpretări făcute de promotorii şi opozanţii ideii de confederaţie danubiană, fără a neglija şi concepţia noastră privitoare la această problemă.

În opinia lui Adrian Marino, în perioada dintre cele două conflagraţii mondiale, în România, "ideologia predominantă a fost naţionalistă, etnicistă, uneori chiar rasistă şi întotdeauna antieuropeană"[1]. Totuşi, unele excepţii au existat, fără a avea un impact puternic. Prelegerile publice organizate de Institutul Social Român, în 1924, ne propun diverse opinii cu privire la viitorul României. A.Corteanu (fost secretar general al Ministerului de Interne) de la început recunoaşte că realizarea Confederaţiei danubiene este "o problemă de viitor pentru zilele noastre, fiind o problemă abstractă, un ideal"[2]. El încearcă să lege ideea de Confederaţie dunăreană cu necesitatea consolidării unităţilor naţionale, pentru a putea face posibilă aplicarea principiului egalităţii între state. Această unitate ar putea înclocui Imperiul Austro-Ungar dispărut, menţine echilibrul de forţe şi permite ţărilor-membre să se folosească de avantajele economice. Ea ar putea opri expansiunea rusească şi cea germană[3]. În România a existat chiar o revistă cu titlul "Ideea europeană" (C.Rădulescu-Motru, 1919-1928), însă fără o rezonanţă deosebită.

Ungaria avea şi ea adepţii unei Confederaţii dunărene. Profesorul Oskar Iazi (democrat maghiar, aflat în opoziţie faţă de regimul Horthy) este cunoscut cititorului român datorită mai mulor articole apărute în cursul anului 1922 în "Revista vremii". Demersul său se întemeiază pe necesitatea democratizării Ungariei şi redresarea acestei naţiuni. El recunoaşte că o refacere a Imperiului Habsburgic este imposibilă; de aceea, o soluţie eficientă o găseşte în constituirea Confederaţiei dunărene, în care Ungaria ar fi avut drepturi egale ca toţi membrii acesteia. "Suveranitatea politică a noilor state dunărene trebuia respectată, izolarea lor economică trebuie înfrântă[4]. El insistă asupra organizării Ligii culturale a popoarelor dunărene, considerând că "din punct de vedere practic, o circulaţie economică liberă nu poate fi realizabilă decât într-un mediu de "pacifism cultural"[5]. Pentru a realiza acest obiectiv, era nevoie de o protecţie a unei mari puteri. Sprijinul necesar îl vede în Franţa, unica putere atunci care ar fi putut da garanţiile necesare.

© Ludmila Antonova, 1998.

O altă interpretare, făcută de J.Szilassy în *Le proces de la Hongrie. Les relations franco-hongroises devant l'histoire*, presupune ideea federalizării acestei părți a Europei: "...proiectul avea (se are în vedere proiectul arhiducelui moştenitor Francisc-Ferdinand- *n.n.*) un neajuns de la început, pentru că aceste rase, ajunse la conştiința lor națională, nu doreau deloc să rămână împreună în momentul crizei, dar intenționau, mai curând, să-şi reunească conaționalii în afara frontierelor"[6]. Cu toate acestea, trebuie să recunoaştem că punctul de plecare al autorului scoate în evidență interesul pentru Ungaria. El vede în Confederația statelor din bazinul danubian un mecanism nou, care "să redea în circumstanțele epocii o altă forță dinamică[7]. În ce priveşte Franța, "în ciuda simpatiei politice pentru slavi şi români, ea avea un interes major, în menținerea monarhiei habsburguce", recunoscând că Ungaria putea spera în propriul său interes la această forță, pentru ca să-şi asume rolul de mediator între ea şi vecini[8]. Ceea ce ni se pare a fi contradictoriu şi din start menit eşecului e că "pentru Ungaria, condiția sine qua non de adeziune la toate proiectele de acest gen trebuia să fie restituirea frontierelor sale istorice"[9]. Într-o astfel de uniune Ungaria se vede economic înăbuşită de partenerii săi, dacă nu i se va înapoia "patrimoniul său", ceea ce ni se pare un lucru imposibil. "Ea trebuie să evite a fi înglobată într-o uniune slavo-română şi, în acelaşi timp, de a fi economic aservită Marii Germanii"[10]. Întrucât realizarea deziderateloг Ungariei producea nemulțumire, prin eludarea clauzelor Tratatelor de Pace, vecinilor săi, Szilassy propune o soluție de uniune ungaro-croată sau de uniune vamală a Ungariei cu Austria.... În timp ce în combinația germană Ungaria nu era decât o simplă verigă dintr-un lanț şi nu foarte important: ea este chemată a fi baza asemănătoare a combinației franceze[11]. Din toate variantele expuse, preferința autorului se îndreaptă spre soluția Confederației dunărene propuse de Franța.

Promotori ai unei astfel de idei sunt şi oamenii politici cehoslovaci, E.Beneş şi M.Masarik. E.Beneş consideră că, pentru statutul pacific al Europei, este nevoie de o înțelegere definitivă franco-germană, la care, pe viitor, să adere şi Rusia. Pentru aceasta, Rusia trebuie să renunțe la ideea de revoluție mondială.

Cunoscutul publicist francez Rene Pinon, în articolul "La reconstruction de l'Europe danubienne", ne prezintă poziția Preşedintelui Republicii Cehoslovace, M.Masaryk, privind eventualitatea unei federații danubiene: "Pentru moment nu poate fi vorba decât de o confederație economică transformată într-o Confederație politică. Condițiile unei Confederații danubiene sunt, mai întâi, lichidarea justă a vechii Austrii[12]. Un astfel de răspuns ne demonstrează existența unei idei mai largi de răspândire a ideii de unificare.

Problema Confederației dunărene a fost abordată şi de istoriografia românească postbelică fără a fi tratată în profunzime. S-au făcut doar scurte referiri. Abia mai târziu subiectul Confederației danubiene este dezvăluit cu mai multă atenție de către Eliza Campus şi Viorica Moisiuc[13]. Precizăm că atât Eliza Campus, Viorica Moisiuc, cât şi un alt autor, Maria Berlo, au avut preocupări sumare asupra acestui subiect[14]. Nu lipsite de interes sunt, credem noi, confruntările pe tărâm istoriografic între trei şcoli direct implicate în problematica Confederației danubiene[15]. Disputele gravitează în jurul existenței sau nonexistenței unui tratat secret franco-ungar, precum şi în jurul factorilor care au generat apariția Micii Antante. Dacă Magda

Adam susține existența unui tratat secret franco-ungar, încheiat în 1920, reprezentanții şcolilor franceză şi română se plasează pe poziții contrare, negând existența unei astfel de înțelegeri secrete. În ceea ce privește cealaltă latură a disputei, istoricii maghiari susțin că Mica Înțelegere a fost creată ca o contrapondere la constituirea Confederației danubiene. Materialele de arhivă susțin punctul de vedere românesc, atunci când se afirmă că originile Micii Antante trebuie căutate anterior propunerilor de Confederație danubiană.

Încercând să fim imparțiali, am intenționat să elucidăm problema, folosind materialul aflat în Arhivele Ministerului de Externe şi în Arhivele Naționale din Bucureşti, cât şi informațiile oferite de publicistica vremii.

Ideea de Confederație dunăreană apare în timpul negocierilor tratatului de pace cu Ungaria. Atunci când se intensifică intervențiile delegației acestei țări, "propaganda revizionistă maghiară îşi începuse acțiunea şi găsea un teren favorabil în unele cercuri britanice[16]. Cert este că Ungaria se bucura de anumite simpatii nu numai în Marea Britanie, dar şi în Franța. Documentele timpului acoperă acest fapt. Din scrisoarea trimisă de N.Cantacuzino lui I.G.Duca reiese că "Franța este favorabilă Ungariei, fără a fi câştigat în această țară simpatiile care spera să le câştige. În toate chestiunile presa oficioasă franceză se arată ungarofilă şi capitalul francez nu este în nici una din țările învinse mai interesat decât în Ungaria. Cu Anglia relațiile oficiale au un caracter aristocratic[17].

Se scrie că delegația condusă de contele A.Apponyi a înaintat Conferinței de Pace un material de propagandă în care îşi exprima contrapropunerile. Ofertele propuse de maghiari erau mari. În cercurile aristocrației engleze se contura ideia ca Ungaria să fie centrul politic al Marii Britanii în Europa Centrală. Se acceptă chiar venirea pe tronul ungar a unui prinț englez. Ungaria se "înrola", alături de Polonia, să înceapă acțiuni militare împotriva Rusiei. În Franța opinia publică considera că singura țară capabilă să susțină Polonia în lupta împotriva asaltului bolşevismului era Ungaria.

Angajându-se în discuții cu Anglia şi Franța, diplomația ungară oferea avantaje în sfera economică, încercând să justifice că Tratatul de la Trianon o lipseşte de materii prime. Ungaria acceptă infiltrarea capitalului englez, controlul industriilor şi al căilor ferate. Indubitabil, o astfel de propunere captiva spiritele interesate, sporind necesitatea ajutorării Austriei şi a Ungariei pe teren economic şi financiar. S-a ajuns la planul de sprijinire a industriei maghiare, plan ale cărui prevederi aduceau prejudicii unor state ca România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Austria, Polonia. Astfel, planul le obliga să asigure materiile prime către Ungaria; se instituia o comisie mixtă cu sediul la Budapesta, cu scopul de a stabili prețul lor; materiile urmau să beneficieze de tarife speciale, pe toate căile de comunicație. "S-a cerut statelor vecine Ungariei formarea spațiului pentru un comerț liber, scutind Ungaria de taxele de import şi export"[18].

Tratatul cu Ungaria urma să fie discutat la Conferința de la Londra, în primele luni ale anului 1920. Într-o astfel de atmosferă favorabilă Ungariei, primul ministru român, Al.Vaida-Voievod, trebuia să apere interesele țării sale. Memoriul comun româno-ceho-iugoslav, emis Conferinței, a avut un puternic ecou şi în timpul dezbaterilor tratatului, ajungându-se să se renunțe la revizuirea lui în ceea ce privește clauzele teritoriale, militare, financiare şi de tranzit, cererile cu privire la plebiscit:

"...în timpul examinării memoriilor ungureşti, reprezentantul francez, Berthelot, a fost acela care a stăruit cu hotărâre ca toate pretenţiile maghiare să fie respinse"[19]. "Numai asupra unor clauze economice nu se căzuse încă de acord, şi comisiunile de experţi au fost însărcinate să opineze asupra acestei chestiuni"[20].

Este cunoscută scrisoarea lui Al. Millerand trimisă delegaţiei ungare (mai 1920), care pe viitor va incita spiritele şi va provoca un nou val revizionist maghiar. Din ea "reiese, în mod limpede, gândul ascuns, poate chiar inconştient, de a da satisfacţie, oricât de mică ar fi ea, Ungariei. Această satisfacţie era cu totul de prisos"[21], în plus, nu erau stabilite drepturile comisiilor de delimitare teritorială. Această neclaritate convenea ungurilor şi a făcut să se creadă că graniţele fixate nu sunt decât provizorii: "însuşi preşedintele Consiliului de Miniştri, Contele Pal Teleky a afirmat, într-un discurs, că unul din motivele care a împins la semnarea Tratatului este faptul că s-au făcut Ungariei anumite făgăduieli"[22]. Mai mult, scrisoarea lui Millerand este privită de maghiari ca un document care obligă pe semnatari, în aceeaşi măsură ca şi tratatul.

Asigurându-şi sprijinul englez, diplomaţia ungară desfăşoară o activitate amplă la Paris. Alegerile prezidenţiale feranceze din ianuarie 1920 se vor finaliza cu instalarea lui P.Deschanel ca Preşedinte al Republicii şi A.Millerand ca prim-ministru. Noul cabinet, şi mai ales, Secretarul general al afacerilor externe, M.Paléologue (simpatizant al ungurilor), va acorda o atenţie deosebită ideii de unitate economică în teritoriile fostei monarhii, ce i-ar fi oferit Franţei un sprijin în atât de spinoasele probleme germană şi rusă. O astfel de linie politică propusă de guvernul francez oferea soluţii unor probleme: *anschluss*-ului Austriei şi contracararea ambiţiilor economico-politice ale Angliei şi Italiei în Bazinul dunărean.La adresa ambasadei române din Varşovia către T.Ionescu, ministrul de externe, se afirmă: "Apropierea ungurilor de Italia înseamnă, totodată, şi împingerea Austriei în braţele nemţilor. Pericolul unirii Austriei nemţeşti de nemţi a stat necontenit în faţa ochilor Franţei"[23]. De aceea, nu era întâmplătoare tendinţa Franţei în menţinerea Imperiului Habsburgic sau, cel puţin, în reorganizarea acestor teritorii într-un organism nou, corespunzător cerinţelor vremii. "Nici cabinetul, nici Parlamentul francez n-au putut să susţină oficial unirea ungarilor cu austriecii, ceea ce ar fi fost unicul mijloc de a împiedica unirea cu Germania. În mod neoficial, în Franţa simpatiile nu s-au ascuns pentru o astfel de rezolvare a chestiunii şi s-a discutat cu simpatie posibilitatea unirii acestor două ţări sub sceptrul habsburgilor"[24]. Mai ales că, "după eşecul revoluţiei comuniste a lui Bela Kun (iulie 1919), a fost creat un guvern contrarevoluţionar care restaura Constituţia monarhică şi pregătea întoarcerea habsburgilor[25]. Acum perspectiva unificării teritoriilor desprinse de monarhia austro-ungară era văzută de Maurice Paléologue realizându-se prin intermediul a două planuri - minimal şi maximal. Planul minimal presupunea includerea numai a Ungariei, României şi Poloniei în aceeaşi uniune. Planul maximal avea o arie de cuprindere mai largă, incluzând cinci state danubiene: Austria, Ungaria Cehoslovacia, Iugoslavia, România[26]. Intenţia lui Paléologue era de a crea o Confederaţie economică şi politică. El considera că realizarea unei Confederaţii la nivel politic este în funcţie de înfăptuirea uniunii economice. Însă imposibilitatea construirii unei astfel de uniuni era accentuată şi de tendinţele individualizării noilor state, cu o politică economică autarhică, specifică perioadei la care ne referim. Se pare că, din motive politice, ele s-au opus colaborării

economice. Se pune întrebarea de ce Ungaria era atât de favorabilă unei astfel de colaborări? Răspunsul este simplu: Ungaria spera să obţină, prin intermediul Franţei, revizuirea clauzelor Tratatului de Pace şi, de asemenea, pentru că ei i se oferea o poziţie centrală, în jurul căreia trebuia să se concentreze statele dunărene. Se adaugă promisiunile unui serios ajutor economic şi politic.

La 17 martie, contele I.Czakz iniţiază, prin intermediul omului de afaceri Charles Halmos (reprezentând cercurile guvernamentale ungare), o negociere secretă cu M.Paléologue. Halmos îl asigura pe Paléologue de politica francofilă ungară. La o primă vedere propunerile maghiare par bine întemeiate. Dar Nota din 22 martie, remisă lui Paléologue de Halmos, prezenta cererile revizioniste ungare, referitoare la Transilvania. În 1920 A.Millerand, preşedintele Consiliului francez, şi secretarul general al Ministerului de Afaceri Externe, M.Paléologue, se arătaseră favorabili pentru o revizuire a frontierelor ungare, în schimbul controlului principalelor ramuri ale economiei maghiare: întreprinderi aflate în proprietatea statului: căile ferate, fabricile de construcţii de maşini din Budapesta, furnalele înalte, oţelăriile, atelierele de construcţii mecanice de la Diosgyor, uzinele de tunuri de la Gior, construcţia şi exploatarea portului din Budapesta, întreprinderile de gaz de la Szolnak, care furnizau combustibilul necesar pentru încălzirea Budapestei, plus unele industrii private: trustul electric, cele două societăţi electrice din Budapesta, societatea de electricitate carboniferă a Ungariei cu uzinele de la Handlova şi Uricani[27], fabricile de ciment de la Totis etc.

Franţa şi Ungaria au avut, în 1920, discuţii laborioase. Din informaţiile oferite de Stârcea, trimise de la Legaţia Română din Budapesta lui Take Ionescu, aflăm că în ziarul maghiar "Hârlap" se publicase un articol intitulat "Capitalul francez caută în Ungaria să înceapă întreprinderi în stil mare". Articolul ne prezintă o întreagă gamă de interese franceze: "Capitalul francez arată, în timpul din urmă, un interes vădit faţă de viaţa economică maghiară. Repezenţii capitalului francez se perindează în Budapesta tratând atât cu capitaliştii de aici, cât şi cu guvernul maghiar[28]. Se releatează că ataşatul comercial francez din Budapesta intenţiona de a institui în capitala Ungariei o secţie de vamă "cu scopul de a simplifica şi de a înlesni desfăşurarea traficului de mărfuri franco-maghiare care, se speră, că, în viitorul apropiat, va lua proprţii grandioase după ce va fi încheiată convenţia comercială şi vamală"[29]. Pentru accelerarea traficului era prevăzută vămuirea mărfurilor în Budapesta de organele franceze şi maghiare. Se duceau tratative pentru cumpărarea liniei ferate vicinale dintre Budapesta şi Szenten (15 km), care avea cea mai intensă circulaţie. Se lucra de doi ani pentru construirea acestei linii până la Visegrad, însă, din pricina salariilor muncitorilor şi a scumpetei excesive a materialelor, lucrările au încetat.

Propunerile guvernului maghiar nu se reduceau numai la cadrul economic. Într-o notă remisă la 12 mai 1920 de către Gh.Halmos lui Paleologue erau precizate pretenţiile politice ale Ungariei, deziderate ale căror aplicare ar fi adus grave prejudicii statelor vecine. În aceste condiţii, relaţia Paris-Budapesta risca să compromită Franţa în calitatea sa de garant al Tratatelor de Pace. Percepând acest pericol, M.Paleologue accepta Nota remisă de Halmos "doar cu titlu de informaţie".

La 18 mai, Fouchet, înaltul comisar francez la Budapesta, a dat citire Declarației guvernului francez, în care erau rezumate principiile directoare ale politicii franceze. Se afirma că Franța este gata să faciliteze Ungariei convorbiri cu vecinii săi în scopul realizării unei cooperări economice. Declarația a fost citită în fața regentului Miklos Horthy, a lui P.Teleky şi a altor membri ai guvernului. În declarația prezentată de Fouchet se preconiza "revizuirea deciziilor nedrepte ale Tratatului de Pace, corectarea sau revizuirea drepturilor asigurate prin Tratatul minorităților naționale"[30]. După citirea Declarației, J. Fouchet a subliniat că guvernul său dorește o Ungarie puternică, în care scop era pregătit să ofere un concurs economic şi financiar. Dacă Declarația citită de înaltul comisar francez iscă entuziasm în tabăra ungară, aceeaşi Declarație este motiv de controverse între istorici. Se pare, totuşi, că între textul transmis verbal de M.Paléologue[31] şi Declarația citită de J.Fouchet există unele inadvertențe. Istoricul maghiar M.Ádám presupune că textul Declarației fusese schimbat chiar de Fouchet, entuziasmat de ofertele ungare. Declarația îşi producea efectul. Astfel, guvernul ungar va trimite două scrisori contelui Saint-Sauveur, în care oferea exploatarea căilor ferate ungare şi a uzinelor din Budapesta şi Diosgyor, precum şi posibilitatea construirii unui port comercial la Budapesta. Dacă directorul firmei Schneider-Creusot se arată gata să accepte acordurile propuse de unguri, nu aceeaşi era şi poziția oficialilor de la Quai d'Orsay. Încheierea unui acord franco-ungar era condiționată la Paris de obținerea unei părți din acțiunile Băncii de Credit, a cărei activitate era extinsă la 230 întreprinderi ungare. Cererea guvernului francez nu putea fi onorată de către unguri, întrucât, în acelaşi timp, existau discuții şi cu englezii asupra aceleiaşi probleme. Englezii aveau un susținător chiar în persoana Preşedintelui Băncii de Credit, Adolf Ullmann. Jocul pendulatoriu al ungurilor este subliniat de V.Moisiuc, când afirmă că "în realitate cercurile guvernamentale şi financiare ungare jucau atunci pe două cărți franceză şi engleză, pentru a avea putința de opțiune în final"[32].

De asemenea, între firmele franceze şi engleze exista o concurență acerbă în vederea construcției unui port la Budapesta. În spatele "afacerii" se profila controlul viitor al navigației pe Dunăre, despre care se făcea atunci cel mai mare caz. Fabrica Schneider-Creusot a propus, prin Leon Daudet şi Pierre Cheysson, ca, pe insula Czepel, ce se găseşte pe Dunăre, la marginea Budapestei, să se construiască un port comercial. Urma ca terenul să aparțină statului ungar, aducându-i ca venit 60% din acțiuni, iar grupului Creusot, care trebuie să construiască portul - 40% din capital[33].

În Anglia se ştia despre această combinație şi reacția nu va întârzia: englezii au dat de înțeles organelor ungare că şi aceştia au dreptul de a participa la afacere "deoarece societățile engleze sunt acelea care predomină pe Dunăre"[34]. Şi de această dată în Ungaria exista o tabără favorabilă englezilor în persoana "legitimiştilor" (monarhiştilor)[35]. Aceştia, "în dorința de a atrage foloase pentru cauza lor, încearcă să excludă pe francezi şi să facă acelaşi port la Budapesta cu englezii"[36]."Legitimiştii" legau înființarea portului de cea a readucerii pe tronul Ungariei a reprezentantului Casei de Habsburg. Construcția unui asemenea port la Budapesta ar fi avut o mare importanță în această parte a Europei, permițând controlul navigației pe Dunăre. Postura favorabilă în care urma să se găsească Ungaria era motiv de neliniște pentru statele vecine. O reacție imediată se manifestă în Cehoslovacia, unde Ed. Beneş

intenţiona să construiască un port similar la Bratislava. "Măsura Domnului Beneş a produs deocamdată o mare îngrijorare în Ungaria, unde se spune că Ministrul afacerilor străine al Cehoslovaciei are o foarte mare influenţă în apus şi că este prea posibil ca să reuşească să paralizeze crearea portului Czepel, aşa cum se doreşte"[37] - menţiona un raport diplomatic.

Existenţa unor apropieri ungaro-engleze este relevată prin prezenţa lui Fred Chamier, reprezentant al marelui consorţiu B.F.M.-British Federated Manufactures[38]. Influenţa lui pe lângă guvernul ungar s-a concretizat în "obţinerea de mari magazii militare de la Kalenfold, în perioadă pe cinci ani, cu condiţiunea de a ţine în ele un disponibil de 200000 yards de stofă lână kaki [khaki cloth] pentru armată"[39]. Stabilit în Budapesta în 1920, îşi publică articolele în Morning Post, fiind cunoscut prin articolele sale filo-maghiare. El este bine văzut şi de guvernul englez, căruia i-a făcut o deschidere foarte avantajoasă asupra foloaselor ce le-ar avea Anglia cultivând prietenia Ungariei şi susţinând interesele acesteia. Stârcea, Ministrul român la Budapesta, trage concluzia în cele din urmă că "Ungaria face toate eforturile pentru a câştiga, în special în Anglia, oameni influenţi şi de acţiune [...], mai târziu dacă evenimentele îi vor fi favorabile, o vor ajuta la îndeplinirea năzuinţelor ei de a se reface"[40].

La sfârşitul primăverii anului 1920 atmosfera era "poluată" cu zvonuri despre legătura Horthy-Ludendorff. S-a susţinut că amiralul Horthy negocia în secret cu Ludendorff în vederea unui ajutor germano-ungar, acordat Austriei şi Cehoslovaciei. Aceste negocieri nelinişteau vecinii Ungariei. Încep reacţiile guvernelor. Fără a mai discuta, Ungaria semnează, la 4 iunie 1920, Tratatul de la Trianon. Parisul însă continuă negocierele secrete cu Ungaria, ceea ce duce la nelinişte în rândul aliaţilor: "Am primit şi am citit cu atenţie raportul D-vă N2434 din 26 iunie curând - scrie într-un raport Take Ionescu. Ceea ce îmi spuneţi despre iluziunile unor oameni de stat din apus asupra Ungariei nu mă miră. Cel mai bun răspuns de dat acestor francezi este că statele mici aliate în războiul mondial să-şi strângă rândurile şi să întreţină legături din ce în ce mai intime între ele. Intenţiile statelor cointeresate încep să se realizeze"[41].

Pentru a menţine starea de fapt creată prin tratatul de la Trianon, cehii reuşesc să ajungă la semnarea, pe 14 august 1920, a alianţei militare cu Iugoslavia. La 19 august, Eduard Beneş, Ministru al Afacerilor Externe al Cehoslovaciei, pleacă la Bucureşti. Deşi din comunicarea lui Pontales aflăm ca "până în prezent atitudinea guvernului român nu s-a manifestat aici decât prin rezerva ostilă rău intenţionată în toate problemele care intereseaza solidaritatea popoarelor danubiene[42], Beneş câştigă, totuşi, pe Take Ionescu la ideile sale. Aceeaşi poziţie o putem găsi şi în comunicarea lui Daeschner, din 22 august, care transmite din Bucureşti, despre vizita lui Beneş reproşându-i lui Pontales: "Din contra detaliile unei eventuale cooperări împotriva Ungariei au o soartă prevăzută[43]. România, la acea dată, nu aderase încă la înţelegerea ceho-iugoslavă, avându-se în vedere orientarea profranceză a lui Take Ionescu şi faptul că Al.Millerand şi M.Paléologue condamnaseră acţiunea lui Beneş, văzută, conform unei telegrame circulare a ministrului francez, ca periclitând pacea Europei. "Ideea care a precedat construirea acestei grupări este de a lua garanţii împotriva Ungariei, convenţia sârbo-cehă conţine aceleaşi dispoziţii în vederea unei

eventuale cooperări împotriva maghiarilor. O asemenea politică prezintă gravul inconvenient de izolare a guvernului ungar care va fi inevitabil tentat de a se reaşeza alături de Germania pentru a găsi un sprijin. Politica noastră a fost constantă în vederea prevenirii conflictelor, de a căuta elemente de apropiere şi de înţelegere între diverse state ale Europei centrale.

În aceste condiţii adeziunea Poloniei şi Greciei la combinaţia proiectată riscă să agraveze diviziunea Europei centrale în două tabere şi să amplifice şansele de conflict"[44].

Pentru a convinge marile puteri asupra utlităţii Micii Înţelegeri, Take Ionescu întreprinde o călătorie în străinătate. La 14 septembrie la Aix-les-Bains îl întâlneşte pe Millerand şi îi expune planul de protejare a Tratatelor de la Versailles, Saint-Germaine, Neuilly şi Trianon: "Când mica Antantă va fi realizată, ea va constitui o solidă barieră care va separa Rusia de Germania. Contrar la ceea ce s-a spus eu nu gândesc că conflictele de interese se ivesc între ele şi Marea Antantă deoarece ambele ar avea acelaşi ţel: executarea Trataelor de Pace. Mica Antantă are la fel drept ţel reglarea problemelor de ordine interioară între statele balcanice[45]. Take Ionescu admite chiar şi ideea aderării la Mica Antantă a Austriei şi Ungariei, "dar fără a se face vreo presiune asupra lor[46]".

Tensionata problemă a creării Confederaţiei danubiene ceda locul unui alt organism - Mica Înţelegere. Care a fost eficacitatea celei din urmă, e o altă chestiune. Cert este că Parisul a acceptat formarea acesteia, diplomaţia franceză, determinată de angajamentele luate faţă de Antantă şi prin dorinţa sa de a susţine pe cehi, nereuşind să satisfacă simpatiile ce le avea, fără îndoială, pentru unguri.

În remanierea minesterială din septembrie 1920, care a urmat demisiei Preşedintelui Dechanel şi alegerii lui Millerand ca Preşedinte al Republicii, Paléologue pierdea secretariatul general de la Quai d'Orsay în profitul lui Berthelot. Sentimentele noului secretar de la Quai d'Orsay în favoarea cehoslovacilor erau notorii. "Chiar de la sosirea la secretariatul general, el dădea ajutorul diplomaţiei franceze la iniţiativele lui Beneş şi la Mica Antantă[47].

Părerea istoricilor maghiari înclină a da prioritate Confederaţiei dunărene, considerând că "aceasta este cea care ar fi servit mai bine interesele popoarelor dunărene. Factorii locali şi internaţionali au acţionat în favoarea punerii în locul alternativei mai puţin raţionale, dar realiste, crearea Micii Antante"[48]. Din aceste două concepţii opuse, primatul revine celei care intenţiona să garanteze viitorul bazinului prin respectarea strictă a tratatelor de pace şi cu ajutorul alianţei între statele interesate. O acţiune neaşteptată a favorizat închegarea Micii Înţelegeri: prima încercare de restaurare a lui Carol de Habsbourg, o dată cu sosirea sa pe 27 martie 1921 la Szombotheli. "Părea că noul guvern francez, dirijat de Briand, din ianuarie 1921, cu Philippe Berthelot ca secretar general al afacerilor străine, a dat încurajări ex-împăratului prin intermediul prinţului Sixte de Bourbon -Parme, fratele împărătesei Zita"[49]. Horthy refuză să remită puterea ex-regelui. Putem presupune, având drept argument documentul de arhivă, că cedarea poziţiilor ex-regelui Carol al IV-lea - coincide şi cu interesele personale ale lui Horthy: "...într-adevăr, şi astăzi încă se mai crede, că regentul Horthy ar fi candidat la tron în ascuns. El este foarte bine văzut în cercul englez din Budapesta şi se mai spune, că D-ul Hohler, înaltul

comisar britanic, care se află în concediu în Anglia, ar avea să sondeze în această privinţă sau în aducerea pe tron a unui prinţ englez"[50]. Reacţia României la tentativa de restaurare a regelui Carol a fost conformă cu stipulaţiile Tratatelor de Pace. Astfel, găsim reflectată atitudinea României într-un document datat din 29 martie 1921, în care se preciza: "Miercuri 29 martie, am primit o audienţă de la guvernul Horthy, la care am exprimat că România se opune categoric unei eventuale reîntoarceri a ex-regelui Carol la tronul Ungariei"[51]. Un Habsbourg pe tronul ungar însemna periclitarea graniţelor care vizau şi România, şi Iugoslavia, şi Cehoslovacia. Interesele comune privitoare la stoparea revenirii lui Carol au impulsionat consolidarea Micii Antante. În comunicarea lui D.Ghica din 12 aprilie 1921 găsim informaţii referitoare la articolele apărute în presa franceză, care conţineau convorbirea fostului rege Carol al IV-lea cu arhiducele Iosiph şi cu amiralul Horthy. Din aceste articole ar reieşi "că Ungaria consideră doar ca tranzitorie actuala stare de lucruri că reîntoarcerea fostului rege şi reunirea teritoriilor pierdute se vor reliza"[52]. Mai departe Ghica aprecia că: "Numărul, întinderea şi amănunţirea lor dovedesc că desfăşurarea evenimentelor este urmărită aici cu un interes care adesea devine prea binevoitor"[53]. În perioada imediat următoare, atitudinea faţă de revenirea lui Carol comportă o anumită schimbare. Ghica prezintă lui T.Ionescu revista "Cronique de la Quinzaine", în care sunt publicate unele articole ale lui Raymond Poincaré. Articolele constituie o apreciere adusă presei franceze" care nu a înţeles interesul Franţei şi pericolul ce-l prezenta restaurarea Habsbourgilor pentru politica franceză, dacă nu ar fi susţinut Mica Înţelegere"[54]. În aceeaşi ordine de idei, putem plasa comunicarea lui D. Ghica din 7 iulie 1921, în care este, de asemenea, analizată presa franceză (aduce, de exemplu, articolele semnate de R.Poincaré, apărute în "Revue de deux monds"). Cum era de prevăzut, încetul cu încetul, publiciştii francezi, cu judecata mai sănătoasă, au început să scrie articole documentare menite a lumina opinia publică franceză asupra Ungariei"[55].

La 21 octombrie 1921, Carol încearcă pentru a doua şi ultima oară să restaureze monarhia în Ungaria. Câteva zile mai târziu, într-o telegramă adresată Ministrului de Externe Român, Legaţia Română la Varşovia opina că "dacă ştirea despre catastrofa lui Carol se va confirma, atunci acest lucru va însemna o înfrângere a diplomaţiei franceze"[56]. Carol de Habsbourg[57] întreprinde un marş spre Budapesta, însă este arestat şi expulzat.

Statele Micii Înţelegeri au întreprins o acţiune comună pentru a determina căderea habsburgilor de pe tronul Ungariei. Beneficiind şi de sprijinul unor membri din guvernele marilor puteri, obţin anularea dreptului de succesiune la tron al Casei de Austria.

Un ultim moment de încordare în problema Confederaţiei dunărene este marcat în aprilie 1921, când Ministrul de Externe român, T.Ionescu, a remis Ministrului Franţei la Bucureşti, Daeschner, copia textului unui "acord secret", care viza direct România, Austria, Iugoslavia, Cehoslovacia. Prin acest document, Franţa promitea concursul său în ajutorarea Ungariei în scopul rectificării teritoriale.

Vis-a-vis de această problemă, istoricul francez Jaque Bariety opinează că nu a putut fi vorba de nici o înţelegere între Franţa şi Ungaria pe teme economice, politice şi militare. J.Bariety arată că acest "acord" este pur şi simplu un fals. El recunoaşte că

în cursul anului 1920 au avut loc negocieri, susţinând că guvernul ungar avea interes să menţină ideea existenţei reale a unui acord încheiat[58].

În ceea ce ne priveşte, considerăm că un asemenea punct de vedere este prea tranşant, noi înclinând să credem că o astfel de înţelegere franco-ungară, vizând o modificare a Tratatului de Pace, ar fi putut exista. Ne bazăm pe câteva documente extrase din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe din Bucureşti. Este vorba de o scrisoare, pe care D.Ghica o expediază lui T.Ionescu: "Directorul adjunct al Afacerilor externe mi-a remis o telegramă a Ministrului francez din Bucureşti, relatând că Excelenţa Voastră i-aţi remis un text de acord secret franco-ungar în iulie a anului trecut. Quai d'Orsay a telegrafiat pentru a declara că acest text este un fals şi directorul adjunct mi-a repetat că este vorba de un document inventat *de toutes piéces*.

Eu i-am arătat că în faţa afirmaţiilor lui Carol şi intervievării în presa franceză de personaje ungare, insistând pe încurajări venite din Franţa, se comentează din nou în sensul revizuirii Tratatului de la Trianon. Scrisoarea inoportună [...], inventată de M.Paléologue, dar semnată de Millerand; guvernul francez având interesul a manifesta cel mai categoric şi public posibil punctul său de vedere a cărui corecţie noi o ştim"[59]. Mergând mai departe, Ghica afirmă: în "L'ho de Paris", contele Apponyi a extins inconştienţa până la a spune că Franţa trebuie să susţină Ungaria, care este singurul pivot ferm al Europei centrale. (De parcă nu ar fi fost un guvern comunist pe care doar România putea să-l dea jos)"[60]. Ministrul român la Paris atrăgea atenţia că nu trebuiau ignorate interesele pe care marele concern Schneider-Creusot le avea în Ungaria, exprimând ipoteza că "în măsura în care guvernul nostru ar fi putut da acestei case satisfacţii şi profituri în cadrul suveranităţii noastre şi în cadrul libertăţii noastre de acţiune, atunci va fi un mijloc util pentru a diminua campania pe care Schneider o alimentează voluntar în presă în favoarea Ungariei"[61]. După câteva zile, printr-o telegramă, D.Ghica arată că Berthelot i-a dat să citească o telegramă trimisă de Daeschner, în care se declara fals şi absurd acordul secret franco-ungar: "El mi-a repetat că nu s-a făcut niciodată un astfel de tip de convenţie între Franţa şi Ungaria, în afară de acordul special economic încheiat de Paléologue şi semnat la timpul său anul trecut"[62]. Şi mai departe: "recunoscând că a existat în redactarea lui Paleologue două sau trei cuvinte susceptibile de echivoc, d-ul Berthelot a declarat că, chiar cu interpretarea cea mai dezavantajoasă, nu există nimic care să autorizeze a vedea mai mult decât o simplă reglare economică"[63].

Dincolo de faptul că a existat sau nu un acord de înţelegere franco-ungar, nu se poate nega că între cele două state au existat încercări de apropiere, interesele lor, deşi diferite, având un punct comun: prin Ungaria, Franţa putea să capete întâietate în Europa Centrală şi de Sud-Est, în faţa principalelor sale competitoare, cu precădere Marea Britanie; prin Franţa, Ungaria era în măsură, sau cel puţin spera, să poată reface "Ungaria Mare". Din interesele celor două state s-a putut naşte ceea ce s-a numit confederaţia dunăreană, proiect ce, credem noi, nu a condiţionat realizarea Micii Înţelegeri. Dacă primul proiect - Confederaţia dunăreană - nu va avea sorţi de izbândă, celălalt - Mica Înţelegere - s-a dovedit a fi realizabil, fără ca acest sistem de "alianţe în trei" (Cehoslovacia, Iugoslavia, România) să poată asigura securitatea statelor din zonă în preajma celui de-al II-lea război mondial.

În ceea ce ne priveşte, considerăm că proiectul francez de Confederaţie dunăreană era sortit de la început eşecului din mai multe motive: un prim motiv ar fi generat de faptul că într-o Europă, în care trebuia să primeze principiul egalităţii între naţiuni, un astfel de proiect, emis de o mare putere - Franţa, nesocotea interesul mai multor state din zonă, care făceau parte organică din planul francez. Un alt motiv are la bază faptul că România, Cehoslovacia, Austria, Iugoslavia, Polonia trebuiau să participe la un spaţiu economic unitar fără a se merge pe considerentul că ele trebuiau să-şi dea avizul la o astfel de "piaţă comună". Un alt motiv, am mai spus-o, pentru care Franţa dorea realizarea unei Confederaţii dunărene, ce trebuia să aibă ca centru de gravitaţie Ungaria, se articula pe marile concesii economice oferite de acest stat, ieşit învins din primul război mondial.

Nu vom încheia fără a sublinia concepţia existentă în politica unuia din statele ce trebuiau să facă parte din angrenajul Confederaţiei danubiene - România. Astfel, găsim într-un document al timpului emisă ideea că: "Soluţionarea Confederaţiei dunărene, aşa cum o văd unele cercuri franceze, ar fi pentru noi românii nefavorabilă, căci ea întreţine ideea reînvierii vechiului organism austro-ungar"[64]. Atât prezenţa Austriei alături de Ungaria, cât şi posibilitatea de înglobare a ei în mecanismul statal german sunt văzute ca potenţiale pericole pentru Statul român, în acelaşi document afirmându-se că "pentru noi soluţiunea cea mai bună ar fi o Austrie independentă şi în neînţelegere cu Ungaria, de aceea - continuă documentul - trebuieşte luptat ca Austria să primească districtele din Ungaria de vest spre a menţine întotdeauna neînţelegerea între aceste două state"[65].

Este deci încă un document în favoarea faptului că interesele României nu coincideau cu cele ale Confederaţiei dunărene (mai precis ale Franţei şi Ungariei), aşa cum fusese ele concepute iniţial.

NOTE

[1] Adrian Marino, **Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale**, Editura Polirom, Iaşi, 1995, p. 34.

[22] A.Corteanu, **Confedraţia dunăreană în politica externă a României,** în 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, Bucureşti,1924, p.p. 176-193.

[3] Nu e de mirare că o astfel de opţiune vine în contradicţie cu o altă politică, cea liberală, a cărei deviză era "prin noi înşine".

[4] Oskar Iazy, **Unitatea unei alianţe dunărene,** în "Revista vremii", nr. 11, 1922, p. 5.

[5] **Ibidem.**

[6] J.Szilassz, **Le proces de la Hongrie. Les relations franco-hongraises devant l'histoire**, Felix Alcan, 1932, p. 147.

[7] **Ibidem,** p. 154.

[8] **Ibidem,** p. 167.

[9] **Ibidem,** p. 249.

[10] **Ibidem,** p. 250.

[11] **Ibidem**, p. 255.

[12] M.Rene Pinon, **La reconstruction de l'Europe Orientale în Revue de deux mondes**", t. XLIX, Paris, 1919, p. 582.

[13] Vezi Viorica Moisiuc, **Premisele izolării politice a României,** Editura Humanitas, Bucureşti, 1991; El. Campus, **Ideea federală în perioada interbelică,** Editura Academiei Române, Bucureşti, 1993.

[14] Eliza Campus, **Mica Înţelegere,** Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968; idem, **Din politica externă a**

României 1913-1947, Editura Politică, Bucureşti, 1980; idem, **State mici şi mijlocii din Centrul şi sud-estul Europei în relaţiile internaţionale,** Editura politică, Bucureşti, 1988, **Un fals diplomatic şi substratul său politic în jocul periculos al istoriei. Culegeri de studii şi articole,** Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1996, pp. 132-140; Maria Berlo, **Evoluţia relaţiilor româno-franceze în perioada 1919-1926** (Teza de doctorat), Iaşi, 1989.

[15] Colocviul de la Strasbourg, din 24-26 mai 1984, cu tema "Les concecuences des traites de paix de 1919-1920 en Europe Centrale et Sud-Oeientale", organizat de "Asociaţia internaţională de istorie contemporană a Europei", Studiile semnate de Magda Adam, V.Moisiuc, El.Campus, Jaques Barietz, Association de publication pres les Universites de Stassbourg, 1987.

[16] **A.M.A.E.**, fond 71, Ungaria 1920-1944, General, 1920-1932, vol. I, Raport N. 1057, trimis din Viena, la 27 aprilie 1922, cu menţiunea confidenţial, adresată lui I.G.Duca.

[17] **Idem,** fond 71, Anglia 1920-1937, vol. 33; **Anglia - relaţii cu România.** Memoriul din 5 martie 1941, adresat Ministrului Afacerilor Străine al României: Memoriu cu privire la relaţiile româno-britanice (nenumerotat).

[18] Vezi: V.V. Tillea, **Acţiunea diplomatică a României,** Tipografia poporului, Sibiu, 1925.

[19] **A.M.A.E.**, fond Paris, Politice, Corespondenţă şi rapoarte 1917-1920, vol. 21, de la Legaţia Română din Paris, Confidenţial, 29 martie 1920, adresată lui Duiliu Zamfirescu. La acea dată experţi din partea Franţei la Conferinţa miniştrilor de externe şi a ambasadorilor erau Philippe Berthelot şi Paul Cambon.

[20] V.V.Tillea, **Acţiunea diplomatică a României,** Sibiu, 1925, p. 82.

[21] Radu Meitani, **Istoria politică a raporturilor dintre state de la 1856-1930**, Bucureşti, 1943, p. 174.

[22] **Ibidem**, p. 275.

[23] **A.M.A.E.**, fond. 71, Ungaria_1, vol. 87, De la Legaţia română din Varşovia, Telegrama N. 3573, 26 octombrie 1921, adresată lui Take Ionescu.

[24] M.Adam, **Confederation Danubiene ou Petite**, în "Acta Historica Academiae Scientierum Hungarica", 1979, tom. 25, p. 63.

[25] J.B.Duroselle, **Histoire diplomatique de 1919 a nos jours,** Dolloz, Paris, 1974, p. 27.

[26] M.Adam, **Les projets d'Union et les Etats succeseurs,** în "Colloque de Strssbourg...", p. 58.

[27] Guvernul francez intenţiona să înfiinţeze un depozit de cărbuni (aparţinând statului ungar) în comision. Acest depozit ar valorifica cărbunele din regiunea Saare.

[28] **A.M.A.E.**, fond 71, Ungaria_1, 1920-1944, Dosare speciale, anul 1921, vol. 88, De la Legaţia Română din Budapesta, Telegrama numărul 3708, din 13 decembrie 1921, adresată lui T.Ionescu, semnată Stârcea.

[29] **Ibidem**.

[30] M.Adam, **Les projets d'Union**..., p. 83.

[31] M.Paleologue "... un ambasador plin de vioiciune despre care Clemehceau spusese:" G. Tabouis, **Douzeci de ani de tensiune diplomatică,** Ed. Baltica, Bucureşti, 1965. p,. 20. Se pare că această caracterizare i se potriveşte de minune!

[32] V.Moisiuc, **Premisele izolării**..., p. 80.

[33] **A.M.A.E.**, Dosare speciale, fond 71, Ungaria 1, 1922-1925, vol. 89, raportul nr. 938, adresat lui I.G.Duca, cu menţiunea secret, Budapesta, 5 aprilie 1922, semnată Stârcea.

[34] **Ibidem**.

[35] **Ibidem,** Informaţia folosită de Stârcea este preluată de la un membru al partidului carlist, devenit după decesul ex-regelui Carol în întregime partid legitimist.

[36] **Ibidem.**

[37] **Ibidem**.

[38] **B.F.M.**-British Federated Manufactures, compus din cele mai mari fabrici şi case comerciale din Anglia.

[39] **A.M.A.E.**, ibidem.

[40] **Ibidem.**

[41] **A.M.A.E.**, fond Paris, Politice, Corespondenţă şi rapoarte 1917-1920, vol. 21, răspunsul lui Take Ionescu din 14 aprilie 1920 cu menţiunea confidenţial, adresat lui D.Ghica.

[42] **Arhivele Statului,** Bucureşti, Microfilm Franţa, Paris, Politice, Rola 183, p. 256, Viena, 20, august 1920, Răspunsul lui Pontales la telegrama lui N.Leverve.

[43] **Ibidem**, Rola 183, p. 348, Bucureşti, 22 august, semnată Daeschner.
[44] **Ibidem**, R. 183, Circulara din 24 august 1920, Paris, cu menţiunea "secret", adresată miniştrilor francezi în Atena, Bucureşti, Budapesta, Roma, Londra, Washington, Berlin.
[45] **A.M.A.E.**, fond Paris, Politice, Crespondenţă şi rapoarte 1917-1920, vol. 21, interviu luat lui T.Ionescu asupra subiectului Micii Antante în "Lanterne" din 15 septembrie 1920.
[46] **Ibidem**.
[47] J.Bariety, "L'accord revisioniste" franco-hongroise de 1920. Histoire d'un mythe, în "Colloque de Strasbourg...", p. 62.
[48] M.Addam, **Les projets d'union et les Etats succeseurs**, în "Colloque de Strasbourg...", p. 62.
[49] J.B.Duroselle, **Histoire diplomatique**..., p. 28.
[50] **A.M.A.E.**, fond 71, Ungaria 1, vol. 87, raportul lui Stârcea din Budapesta din 25 iunie 1921, cu menţiunea "strict confidenţial", adresat lui T.Ionescu.
[51] **A.M.A.E.**, fond 71, Ungaria 1, vol. 87, telegrama nr. 823, de la Legaţia Română din Budapesta, 29 martie 1921, adresată lui Take Ionescu, semnată de Stârcea.
[52] **Ibidem**, fond Paris, Politice, Corespondenţă şi rapoarte 1921-1927, vol. 22, raportul nr. 1245 din 12 aprilie 1921, pentru T.Ionescu, semnată Ghica.
[53] **Ibidem**.
[54] **Ibidem**, telegrama N. 1477, 30 aprilie 1921, Paris, adresată lui T. Ionescu, semnată Ghica.
[55] **Ibidem**, raportul nr. 1630 trimis de la Delegaţia română de la Conferinţa de Pace, 7 iulie 1921, pentru T.Ionescu, semnat Ghica.
[56] **Ibidem**, De la Legaţia română din Varşovia, raportul nr. 3573, din 26 octombrie 1921, adresat lui T.Ionescu.
[57] Regele Carol a murit în insula Madera la 1 aprilie 1922.
[58] Vezi Jaques Bariety, **Op. cit.**, p. 81.
[59] **A.M.A.E.**, Fond 71, Ungaria 1, vol. 71, telegrama nr. 2040, remisă din Paris pe 11 aprilie 1921, adresată lui Take Ionescu, cu menţiunea "personal confidenţială", semnată Ghica.
[60] **Ibidem**.
[61] **Ibidem**.
[62] **Ibidem**, telegrama nr. 2070, de la Legaţia Română din Paris, 12 aprilie 1921, adresată lui T.Ionescu, semnată Ghica.
[63] **Ibidem**.
[64] **Arhivele Statului Bucureşti**, fond Preşedenţia Consiliului de Miniştri, dosar 9/1921, vol. I, raport asupra situaţiei militare a Germaniei la 1 martie 1921, cu menţiunea "secret", adresat Preşedintelui Consiliului de Miniştri (nenumerotat).
[65] **Ibidem**.

Rodica Solovei

DIN VIAŢA CULTURALĂ A TRANSNISTRIEI* (1941-1943)

În virtutea circumstanţelor de război, la 19 august 1941, prin Decretul nr. l, semnat de generalul Ion Antonescu, teritoriul dintre Nistru şi Bug (Transnistria) devine provincie, organizată temporar sub administraţie românească[1].

Documentele ce atestă încredinţarea provizorie a acestui teritoriu pentru administrare românească sunt două scrisori: una din 14 august 1941, adresată de Adolf Hitler generalului Ion Antonescu, iar cealaltă din 17 august acelaşi an, prin care conducătorul Statului Român răspunde că acceptă propunerea de a asigura ordinea, administrarea şi exploatarea economică a teritoriului menţionat[2].

În baza acestor scrisori şi a tratativelor comune bilaterale, la 30 august 1941, la Tighina s-a încheiat un acord cu privire la administrarea Transnistriei, semnat de generalul Mazarini, din partea Marelui Stat Major Român, şi de generalul Hauffe, din partea Comandamentului armatei germane, cuprinzând determinarea răspunderilor şi modalităţilor de exploatare a acestui teritoriu[3].

Concomitent cu activitatea în domeniul social - economic, autorităţile româneşti au depus eforturi susţinute şi în vederea organizării vieţii culturale din provincie.

Unele aspecte vizând activitatea Guvernământului Transtnistriei în sfera culturală au fost reflectate în publicaţiile de epocă, în care autorii au descris realizările obţinute de Guvernământul Transnistriei în domeniul cultural, demonstrând că promovarea culturii româneşti în ţinut a favorizat procesul de deşteptare şi dezvoltare a conştiinţei de neam în rândul românilor transnistrieni, au demascat şi condamnat totalitarismul comunist, care avea drept scop deznaţionalizarea şi rusificarea populaţiei autohtone[4].

Referindu-se tangenţial la subiectul ce ne preocupă, istoricii sovietici, aserviţi de propaganda oficială, au evitat aprecierile obiective, afirmând că autorităţile române şi-au fixat drept scop "distrugerea culturii poporului moldovenesc şi ucrainean"[5].

După căderea regimului comunist, istoricii încep să rescrie întreaga istorie naţională. Subiectul pe care îl abordăm a fost prezentat laconic de istoricul Ioan Silviu Nistor în cartea *Istoria românilor din Transnistria* şi de Octavian Verenca, fost director de cabinet al Guvernatorului Transnistriei, în lucrarea *Administraţia civilă română în Transnistria*[6].

Documentele şi materialele de arhivă, care anterior fuseseră puse la index, ne oferă posibilitatea de a elucida detaliat deversele aspecte ale vieţii culturale din Transnistria în perioada administraţiei civile româneşti, obiectiv pe care ni-l propunem să-l realizăm în continuare.

În funcţie de acest obiectiv, urmează să examinăm programul şi proiectele de activitate ale Guvernământului Transnistriei în domeniul cultural, să studiem

---

* Transnistria - teritoriul care în prezent cuprinde raioanele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova, regiunea Odessa, raioanele de sud ale regiunii Viniţa şi raioanele de nord ale regiunii Nikolaev – Ucraina. La nord graniţa trecea convenţional pe linia Hotin - Moghiliov-Podolsk, – Iampol - Rudinka, r-nul Sovranka.

© Rodica Solovei, 1998.

activitatea şi realizările obţinute de instituţiile culturale din teritoriu, precum şi problemele grave cu care se confruntau, să reliefăm rolul instituţiilor de cultură în acţiunea de combatere a ideologiei comuniste şi de propagare a doctrinei creştine.

Trebuie să menţionăm că, iniţial, de activitatea culturală din ţinut se ocupa Direcţia Învăţământului, Cultelor şi Artelor, care, de la 1 septembrie 1942, conform deciziei nr. 1692/942, a fost reorganizată în Direcţia Culturii, având patru subdiviziuni: subdirecţiile Învăţământului, Artelor, Propagandei şi Economică (vezi, în Anexe, *tabelul nr. 1*).

În baza principiilor călăuzitoare ale politicii Guvernământului Transnistriei, subdirecţia Artelor şi-a fixat un program de activitate bine definit, care prevedea "cunoaşterea concepţiei despre artă, culegerea de piese folclorice muzicale, cunoaşterea sumară a organizării instituţiilor de artă sub regimul trecut şi evidenţa clădirilor de teatru din toată provincia"[7]. Se mai preconiza, de asemenea, "europenizarea vieţii artistice, estetizarea clădirilor–sedii ale instituţiilor de artă, lărgirea instituţiilor, completarea lor cu personal artistic din ţară şi străinătate, introducerea literaturii artistice europene şi a stilului european, strângerea materialului documentar cu lucrări privind problemele de artă"[8].

Subdirecţia Artelor era responsabilă de funcţionarea instituţiilor culturale din teritoriu: Teatrele Naţionale din Odessa şi Tiraspol, Teatrul de Operă şi Balet, Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică, Academia de Arte Frumoase, Asociaţia corală "Dorul Bugului", bibliotecile şi muzeele.

În subordinea Subdirecţiei Propagandei se aflau presa, radioul, cinematograful şi căminele culturale, prin intermediul cărora se urmărea realizarea următoarelor puncte de program: combaterea ideologiei comuniste; educarea elementului moldovenesc autohton cu scopul de a fi integrat în spiritul de viaţă şi cultură românească; propagarea ideii creştine şi combaterea ateismului sovietic; crearea unui climat favorabil administraţiei româneşti[9].

Începându-şi activitatea în condiţii dificile, inerente stării de război, Direcţia Culturii a întreprins acţiuni concrete de refacere a vieţii culturale din ţinut. În acest context se remarcă eforturile depuse de organele de resort în vederea restabilirii instituţiilor de cultură, care fuseseră distruse sau grav avariate în urma operaţiunilor militare. Astfel, după o perioadă relativ scurtă de administrare românească, au fost repuse în funcţiune Teatrele Naţionale din Tiraspol şi Odessa, Teatrul de Operă şi Balet din Odessa, Conservatorul de muzică şi Artă Dramatică din Odessa, muzeele, bibliotecile, sălile de cinema etc.

Reorganizarea instituţiilor de cultură a necesitat alocarea unor mijloace băneşti destul de mari. Astfel, pentru lucrările de reparaţie şi salarizarea personalului Teatrului din Odessa au fost investite resurse financiare în mărime de 191521 R.K.K.S.* şi 528909 lei[10], investiţiile cu aceeaşi menire, destinate Teatrului de Operă şi Balet, s-au cifrat la 880000 R.K.K.S. şi 120000 lei[11]. Pentru Teatrul Naţional "Ştefan cel Mare" din Tiraspol a fost alocată suma de 520000 lei şi 52000 R.K.K.S.[12] 45947 R.K.K.S s-au cheltuit. pentru reorganizarea Academiei de Arte Frumoase din

---

* *R.K.K.S.*–Reichskreditkassenchein – moneda circulatorie în Transnistria

Odessa, iar 6500 R.K.K.S. - pentru repararea Muzeului Istorico-Arheologic din Odessa[13].

Însă,deşi ponderea cheltuieleleor din bugetul Guvernământului pentru sfera culturală era destul de mare, baza tehnico-materială a instituţiilor de cultură, grav afectată în urma devastărilor de război, nu era satisfăcătoare.

O problemă care cerea o soluţionare de neamânat era cea legată de asigurarea instituţiilor de cultură cu cadre. După cum se ştie, sub regimul bolşevic cadrele de culturalizare erau obligate să activeze întru realizarea unui singur scop: educarea oamenilor sovietici în spiritul ideilor comuniste. Iată de ce specialiştii localnici au fost instalaţi în vechile funcţii doar după o selectare riguroasă din partea autorităţilor româneşti. Persoanele care s-au compromis în acţiunea comunistă şi manifestau ostilitate faţă de regimul antonescian nu au fost angajate.

La completarea instituţiilor de cultură cu cadrele necesare şi-au adus aportul numeroşi speicalişti din România. Astfel, în serviciul central al Direcţiei Culturii, afară de cei 44 de localnici, au fost angajate şi 87 persoane din România[14].

La Teatrul Naţional din Tiraspol, alături de cei 10 artişti localnici, activau şi 3 din România – Maria Panait, Ileana Ionescu şi Tantzi Duca[15]. La Teatrul de Operă şi Balet au fost angajaţi 15 artişti din România, precum şi 5 artişti italieni[16].

Pentru conducerea căminelor culturale a fost creat un sfat cultural - decizia nr. 2065, din 13 nov. 1942 - din componenţa căruia făceau parte preoţi, profesori şi învăţători din România, precum şi localnicii, care erau consideraţi "vrednici să înţeleagă şi să slujească o acţiune culturală şi de propagandă"[17].

Datorită eforturilor depuse de Direcţia Culturii, multe instituţii de cultură au fost completate, într-o proporţie satisfăcătoare, cu personalul necesar. De exemplu, Teatrul Naţional din Odessa avea cca 70 angajaţi, Teatrul Naţional din Tiraspol – 60 angajaţi, Teatrul de Operă şi Balet – 800 angajaţi, Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică – 250 angajaţi, Academia de Arte Frumoase, Muzeul Istorico-Arheologic şi Muzeul "Potoţki" – câte 40 angajaţi[18].

Ţinem să specificăm că de asigurarea instituţiilor de cultură cu cadrele necesare se ocupa nemijlocit secţia Personalului – o subdiviziune a Direcţiei Culturii. Conducându-se de instrucţiuni speciale, secţia respectivă ţinea în evidenţă mişcarea personalului, înainta propuneri cu privire la angajarea personalului localnic şi a celui sosit sau detaşat din România, verifica actele funcţionarilor etc.

Conform datelor oferite de materialele de arhivă, către luna august 1943 secţia Personalului ţinea în evidenţă cca 15000 persoane, iar numărul instituţiilor subordonate Direcţiei Culturii se cifra la 108[19]. Dar, cu toate că numărul angajaţilor în sfera culturală era destul de mare, trebuie să remarcăm că una dintre problemele deficitrare cu care se confruntau instituţiile de cultură a fost aceea a insufucuenţei personalului calificat. Problema pregătirii specialiştilor în domeniul culturii a fost soluţionată parţial o dată cu restabilirea activităţii Conservatorului de Muzică şi Artă Dramatică şi a Academiei de Arte Frumoase.

Conservatorul avea 43 de profesori, 55 asistenţi şi 9 corepetitori[20], 8 facultăţi, fiecare incluzând câte 3 secţii: facultatea de pian – învăţau 316 studenţi; de instrumente cu coarde – 104 studenţi; de instrumente de suflat – 44 studenţi; de canto – 157 studenţi; de teorie şi compoziţie – 4 studenţi; de dirijori de cor – 9 studenţi; de

coregrafie – 66 studenţi; de dramă şi comedie – 56 studenţi. În total la conservator studiau 756 studenţi, dintre care 31 erau români localnici şi 7 din România, iar restul - ucraineni, ruşi şi de alte naţionalităţi [21].

De notat că pentru completarea conservatorului cu instrumentele necesare au fost procurate 42 piane, 20 instrumente cu coarde şi 10 instrumente de suflat[22]. Pe lângă conservator a fost organizat şi un curs preşcolar cu 56 de elevi, deschis un liceu şi o şcoală primară de muzică[23].

Academia de Arte Frumoase era constituită din 4 secţii: pictură, cultură, ceramică şi arhitectura peisajului urban. Aici învăţau 139 studenţi, procesul de studii fiind realizat de profesori, dintre care unul din România[24],care ţineau cursuri teoretice la disciplinile anatomie, plastică şi arhitectură şi cursuri practice la sculptură-modelaj.

Funcţionând în condiţii dificile, generate de starea de război, instituţiile şi aşezămintele culturale din Transnistria au reuşit totuşi să desfăşoare o activitate meritorie. La analiza informaţiilor cuprinse în dările de seamă ale Direcţiei Culturii, precum şi în alte izvoare şi materiale de arhivă, constatăm că în primul an de activitate (1942) în sala Teatrului din Tiraspol s-au jucat 40 de piese româneşti cu trupele din România şi 2 piese ruseşti, au fost organizate 6 festivaluri patriotice, iar în cel de-al doilea an trupa locală şi cele venite din România au prezentat 101 spectacole şi 12 festivaluri patriotice[25].

De remarcat că teatrul şi- a deschis prima stagiune, comemorând 30 de ani de la trecerea în nefiinţă a marelui dramaturg român Ion Luca Caragiale. Prezentarea spectacolelor *Năpasta* şi *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* a entuziasmat publicul transnistrian. *Năpasta* s-a bucurat de preţiosul concurs al actorului ieşean Aurel Ghiţescu[26]. Pe scena teatrului au fost prezentate în premieră spectacolele *Poemul Unirii, Femeia-avocat, Doctorul fără voie, La Turnu-Măgurele* ş.a.[27]

Privitor la Teatrul Naţional din Odessa, ţinem să relevăm că pe scena acestei instituţii de cultură au fost prezentate 150 spectacole, dintre care 95 de către trupele din România, 20 festivaluri patriotice şi 35 spectacole pentru soldaţii garnizoanei[28]. Prin decizia nr. 3009 a Direcţiei Culturii, Teatrul Naţional a fost dotat, cu începere de la 1 august 1943, cu o trupă proprie. Articolul 3 stipula că "trupa teatrului se împarte în două studiouri: studioul românesc şi rusesc. Fiecare studiou, la rândul său, se împarte în două echipe: una care juca la Odessa şi o echipă de turneu în provincie"[29].

Teatrele Naţionale din Odessa şi Tiraspol deveneau deseori gazde pentru trupe de actori de la prestigioase teatre din România. Astefel, N.Vladoianu, directorul Teatrului "Alhambra", împreună cu trupa de actori, au prezentat la Tiraspol spectacolele *Vânzătorul de păsări* şi *Jocul milioanelor*[30]. Din componenţa trupei făceau parte vestiţii artişti Ion Dascăl şi Magda Constantinescu.

Maria Filotti, societară de onoare a Teatrului Naţional din Bucureşti şi profesoară la Academia Regală de Artă Dramatică, a întreprins un turneu de propagandă culturală la Tiraspol şi Odessa, aducând în scenă piesa *Mizelaria Colombo* de Giuseppe Adami[31].

În cadrul turneului oficial al Naţionalului din Bucureşti au fost jucate spectacolele *Faust* şi *Hamlet*, rolurile principale fiind interpretate de G.Vraca, N.Alexandra, C.Duţulescu, C.Demetru şi N.Atanasiu[32].

La Odessa au prezentat comedii muzicale actorii Teatrului "Cărăbuş", condus de binecunoscutul Constantin Tănase.

Turnee în Transnistria a efectuat şi Teatrul Ucrainean din Kiev, dând reprezentaţii la Jmerinka, Birzula, Moghilău, Tiraspol, Vapnearka, Kazelin, Iampol şi în alte localităţi.

De notat că în aprilie 1943 în Odessa şi-a început activitatea Teatrul Naţional pentru Copii şi Adolescenţi. Au fost organizate Asociaţii teatrale la Golta, Tulcin, Balta şi Dubăsari.

Pe lângă teatrele guvernamentale au fost inaugurate şi teatre particulare. Astfel, la 25 aprilie 1943 la Odessa s-a redeschis Teatrul "Vronski", prezentând spectacolul *Revizorul* după piesa lui Gogol. La Odessa au mai funcţionat Teatrul de Dramă şi Comedie, Teatrul Grotesc şi Teatrul Music-Hoall.

O activitate apreciabilă a desfăşurat Teatrul de Operă şi Balet, care doar în luna ianuarie 1943 a evoluat cu 21 opere, 100 execuţii de balet, 28 concerte la postul de radio Odessa şi 2 concerte la spitalul militar român nr. 2[33], numărul de spectacole prezentate pe parcursul perioadei menţionate atingând cifra 259[34].

Pe scena teatrului a fost prezentată cunoscuta operă *Carmen*, avându-i ca interpreţi principali pe trei dintre fruntaşii scenei lirice din Bucureşti: Emil Marinescu, Mihail Arnăutu şi Maria Moreanu. Tot aici a avut loc premiera operei *Boema*, în rolurile principale fiind distribuiţi trei angajaţi ai teatrului din România - L.Pâslaru, N.Didicencu şi Vasilescu[35]. De un succes aparte în rândul publicului spectator s-au bucurat operele *Traviatta*, *Dama de Pică*, *Mireasa ţarului* şi baletele *Lacul lebedelor, Frumoasa adormită, Nunta în Carpaţi* ş.a.

În ceea ce priveşte Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică, menţionăm că în afară de activitatea didactică, colectivul acestuia a prezentat 44 concerte şi 56 audiţii muzicale la postul de radio, a organizat o orchestră simfonică, 2 coruri, un cuartet şi un septet[36]. Au mai fost date concerte la Casa Savanţilor, Institutul Anticomunist, Casa Germană etc.

La 29 noiembrie 1942 în sala Conservatorului a avut loc un concert simfonic dirijat de directorul Conservatorului din Bucureşti. De asemenea, au prezentat concerte corul Academiei Române, dirijat de profesorul Titulescu şi artistul italian Titto Schipa.

În urma taxelor, înscrierilor şcolare şi a concertelor organizate, Conservatorul a obţinut un venit de 79000 R.K.K.S.[37].

Un anumit rol în activitatea de culturalizare şi educare a maselor le-a revenit muzeelor. Sub conducerea Direcţiei Culturii se aflau Muzeul Pedagogic, Muzeul Istorico-Arheologic, Muzeele de Artă şi Muzeul Regional al Transnistriei, toate cu sediul la Odessa.

Muzeul Istorico-Arheologic, care avea 14 săli divizate în 5 secţii: preistorică, egiptologie, colonii antice, evul mediu şi istorie modernă şi numismatică[38] dispunea de un număr însemnat de exponate privind trecutul

Muzeele de Artă (muzeul de Arte Plastice "Potoţki", pinacoteca Academiei de Arte Frumoase, muzeul "Puşkin") erau ataşate Academiei de Arte Frumoase.

Aflat într-o clădire monumentală, muzeul de Arte Plastice "Potoţki" se evidenţia print-un număr impresionant de lucrări, care erau sistematizate pe şcoli. În trei săli

erau expuse valoroase şi variate materiale cu privire la istoria oraşului, printre care se aflau portretul contelui Deribas, mobilierul ducelui Richeliei, primul drapel al Odessei, bănci de brad, instalate cu mai bine de două secole în urmă pe aleile de-a lungul mării etc. În perioada de activitate a muzeului au fost organizate 21 de săli cu tablouri, reprezentând toate şcolile de pictură. În total au fost expuse 450 tablouri de gravură şi pictură, 100 obiecte sculptate şi 500 obiecte din ceramică[39].

În scopul trezirii sentimentului naţional a fost creată Asociaţia Corală "Dorul Bugului". Numai în luna ianuarie 1943 s-au prezentat 12 concerte, dintre care unul la Slobozia, 6 la Golta, 2 la Libaşovka şi unul la Teatrul Naţional din Tiraspol[40].

De notat că au mai fost organizate 13 asociaţii corale în centrele de judeţ, 3 fiind bisericeşti.

În această perioadă s-a impus activitatea bibliotecilor. Până la redeschiderea lor s-a efectuat o muncă enormă de revizuire şi cenzurare a fondului de carte, triindu-se tot materialul tendenţios în legătură cu propaganda comunistă. Cu sprijinul acordat de primăria oraşului Odessa au fost înfiinţate 8 biblioteci municipale, care dispuneau de un număr total de 3000000 de volume. Aceste biblioteci au fost frecventate de cca 40000 de persoane, având înscrişi regulat aproximativ 6000 de abonaţi[41].

Importante centre culturale deveniseră Biblioteca Publică şi Biblioteca Centrală ale oraşului, precum şi biblioteca Universităţii, care avea un fond de 1,5 mln de cărţi.

Au fost deschise biblioteci şi pe lângă diferite instituţii de cultură, Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică (32000 exemplare cu tematică muzicală şi 12500 volume literate)[42], Academia de Arte Frumoase (10000 volume)[43] muzeul Istorico-Arheologic (40000 volume)[44] etc.

De remarcat că au fost organizate biblioteci în toate centrele de judeţ, iar pe lângă căminele culturale din raioane şi comune s-au deschis biblioteci populare, care-şi îmbogăţeau fondurile de literatură şi de pe urma donaţiilor oferite de oamenii de bună credinţă din România. De exemplu: Onisifor Ghibu a donat peste 1000 de volume, Dornescu Cazaciovca 3000 de cărţi, Aron Cotruş - 200 exemplare ale poemelor *Rapsodia Valahă* şi *Maria-Doamna*[45].

Pentru bibliotecile din Transnistria Casa Şcoalelor din Bucureşti a expediat 3260 de volume, iar Fundaţia Regală a donat 2 biblioteci publice pentru oraşele Balta şi Tiraspol.

Potrivit programului de activitate al Direcţiei Culturii, instituţiile de profil, în paralel cu acţiunea de culturalizare, urmau să desfăşoare şi o largă activitate de propagandă. În acest context remarcăm rolul căminelor culturale, presei, radioului, cinematografului, diverselor asociaţii culturale etc.

Privitor la presa periodică este important să subliniem că deja la 18 noiembrie 1941, a început să apară ziarul *Glasul Nistrului,* editat în limbile rusă şi română[46]. Redactat la Tiraspol şi tipărit la Odessa, ziarul i-a adunat în jurul său pe fruntaşii intelectualităţii transnistriene, precum şi pe o seamă de preoţi şi cărturari veniţi din Ţară cu diferite misiuni. În paginile publicaţiei se făcea propagandă anticomunistă, apăreau materiale privind istoria poporului român etc. Se inserau, de asemenea, ordonanţele, deciziile şi comunicările Guvernământului. Tirajul ziarului a variat între 4000 şi 10000 exemplare.

Pentru populaţia rusă la 8 martie 1942 a început să se editeze săptămânalul *Odessa*, care mai apoi a devenit o publicaţie cotidiană.

De la 9 mai 1942 apare ziarul *Bug* - publicaţie destinată oraşelor şi satelor cu populaţie rusească[47].

Pentru copii şi adolescenţi se edita în limba rusă revista *Detski listok*, difuzată atât în Odessa, cât şi în alte părţi ale Transnistriei. La 4 februarie 1942 la Golta a apărut ziarul de limbă rusă *Ştiri de pe Bug*, iar la Balta - săptămânalul în limba română *Cuvântul Românesc* şi cotidianul de limbă rusă *Noutăţile zilei*.

La intervale mici au văzut lumina tiparului încă şase reviste cu caracter literar, ştiinţific, artistic şi recreativ (*Kolokol, Smeh, Mir, Nedelea, Krugozor, Naşi dni*), iar la 12 septembrie 1942 - primul număr al cotidianului *Bugul*, cu un tiraj de 40000 de exemplare.

În dorinţa de a prezenta opiniei publice transnistriene un ziar cu aspect occidental şi cât mai complet, Direcţia Culturii şi-a adus contribuţia la apariţia cotidianului în limba rusă *Molva*, care a devenit oficios, editându-se în tiraj de 10000-15000 de exemplare[48].

La Bucureşti se edita ziarul *Transnistria* (tirajul - 10000 exemplare), destinat, de asemenea, populaţiei româneşti din provincie.

Aşadar, concluzionăm că în anii administraţiei româneşti în Transnistria au văzu lumina tiparului 17 ziare şi reviste (vezi, în *Anexe*, tab. nr. 2). De notat că presa er verificată cu rigurozitate de serviciul cenzurii, fapt care contribuia la stabilirea unu echilibru şi al unui punct de vedere unitar în acţiunile de propagandă şi informare.

După presă, un loc important în preocupările Direcţiei Culturii l-a ocupa propaganda prin radio. Posturile de radio Odessa şi Tiraspol erau grav avariate. Deş posibilităţile tehnice erau extrem de limitate, postul de radioamplificare Odessa, dot cu 8 subcentrale, a fost repus în funcţiune chiar în primele zile de stabilire administraţiei româneşti. Pentru exploatarea lui a fost organizat un studio radiofoni de unde se difuza zilnic un program ce cuprindea radiojurnale în limbile română, rus şi germană, emisiuni cu caracter ştiinţific, anticomunist şi religios, ore politice militare, transmisiuni de la Teatrul de Operă şi Balet, concerte. În afară de postul d radioamplificare Odessa s-au înfiinţat posturi similare şi în fiecare centru de judeţ.

Ca element important al acţiunii de culturalizare şi propagandă, cinematografia fost folosită pe scară largă, deşi trebuie menţionat că nu exista o producţie de film adecvate situaţiei din Transnistria. În perioada administraţiei româneşti în Odessa a funcţionat 13 cinematografe, ce aduceau un venit lunar de 200000 R.K.K.S.[49]. Î cuprinsul provinciei au fost puse în funcţiune 25 cinematografe, exploatate d prefecturi, primării şi preturi. Filmele erau procurate din Bucureşti de la Oficiu Naţional Cinematografic, precum şi de la Casele Continental-Film, Atlanta-Film ş. Pentru spectatorii neromâni filmele erau subtitrate. Conform ordonanţei nr. 104 di 11 decembrie 1942, toate cinematografele, instalaţiile tehnice cinematografice di Transnistria erau considerate proprietate a Guvernământului şi se exploatau pri Direcţia Culturii - subdirecţia Propagandei[50]. Articolul 4 al ordonanţei stipula c "procurarea filmelor se va face numai prin Direcţia Culturii". Filmele obţinute pe al cale urmau să fie confiscate. Puteau să fie proiectate doar filmele cenzurate de către serviciul de cenzură de pe lângă Ministerul Propagandei Naţionale din Bucureşti.

De notat că în cadrul subdirecţiei Propagandei a fost organizată Caravana Cinematografică, care numai în perioada de la 6 septembrie 1941 până la 12 octombrie 1942 a organizat reprezentaţii în 32 de comune cu populaţia preponderent românească şi în 9 spitale pentru 2600 de răniţi. În localităţile din zona frontului au fost prezentate programe speciale pentru cca 55560 de ostaşi[51].

O amplă activitate cultural-educativă şi de propagandă au desfăşurat căminele culturale. În corespundere cu decizia nr. 2065 din 13 noiembrie 1942, acestea se înfiinţau în toate localităţile româneşti din Transnistria. Articolul 2 prevedea că în localităţile a căror populaţie este de altă origine etnică "se înfiinţează cămine culturale treptat, pe măsura posibilităţii recrutării cadrelor necesare conducerii lor"[52]. În fiecare centru de judeţ au fost create Centre de cultură - unităţi cu rol de îndrumare, supraveghere şi control al tuturor căminelor din raza judeţului respectiv. În genere, pe parcursul anului 1942 au fost înfiinţate 32 de cămine culturale româneşti, iar în 1943 au activat 62 de cămine culturale în localităţile româneşti şi 29 în cele cu populaţie de altă origine etnică[53].

În primul an de activitate căminele culturale au organizat 318 şezători şi 91 de serbări populare, iar în al doilea - 712 şezători şi 287 de serbări populare[54]. Menţionăm că, potrivit ordinului Direcţiei Culturii nr. 4352 din 16 ianuarie 1943, prin programul de activitate al căminelor culturale urma să se realizeze "educaţia religioasă, morală şi educativă naţională a poporului"[55].

În cadrul conferinţelor organizate de căminele culturale se tratau aşa subiecte, ca: puterea credinţei; fapte creştineşti din viaţa voievozilor şi strămoşilor noştri; factori ai educaţiei: familia, şcoala şi biserica ş.a. Conferinţele se desfăşurau în limba majorităţii populaţiei din localitatea respectivă.

Multe conferinţe pe diverse teme au fost organizate la Universitatea Populară din Odessa, care a fost inaugurată în scopul popularizării culturii, ştiinţei şi artei româneşti. Întru realizarea acestui deziderat au fost invitaţi profesori din România şi localnici, care au pus în discuţie probleme importante de istorie, filosofie, psihologie, literatură şi artă. O atenţie sporită s-a acordat popularizării tematicii religioase. Iată doar câteva nume de intelectuali care şi-au ţinut discursurile la universitate: N.Smochină - "Din amarul românilor transnistrieni", prof. I. Nistor, membru al Academiei Române - "Din istoria Transilvaniei", prof. Baliasnâi - "Unele consideraţii privind viaţa şi activitatea lui Petru Movilă" ş.a.

La 13 septembrie 1942 membrii Societăţii "Limba Noastră" din Chişinău au organizat la Universitate o serbare consacrată aniversării a 25-a de la trecerea în nefiinţă a cântăreţului limbii române Alexe Mateevici, în cadrul căreia Elena Alistar a ţinut o prelegere despre activitatea literară a poetului[56].

Acţiunea de propagandă se desfăşura şi în cadrul diverselor manifestaţii organizate de Direcţia Culturii prin instituţiile şi asociaţiile ce i se subordonau. Astfel, la 14 şi 15 decembrie 1941 la Tiraspol a avut loc Congresul Românilor Transnistrieni, la care a fost inaugurată Asociaţia "Consiliul Naţional al Românilor de peste Nistru", avându-i în comitetul de conducere pe N.Smochină - preşedinte, I.Zavtur - vicepreşedinte, I.Dumitraşcu, Şt. Bulat, P.Ilin, A.Niculescu, S.Dumitraşcu şi T.Jalbă - membri, D.Timonu - secretar[57]. Cu acest prilej a fost înfiinţat Institutul Ştiinţific Român al Transnistriei, al cărui scop era "de a studia toate problemele

istorico-ştiinţifice, cultural-literare româneşti din Transnistria, a le dezvolta şi răspândi prin toate mijloacele transnistrienilor şi pretutindeni"[58].

Sub auspiciile institutului a fost organizat un ciclu de conferinţe ştiinţifice, la care au participat şi personalităţi marcante din Ţară, precum O.Ghibu, S.Mehedinţi, C.Giurescu, I.Lupaş ş.a. Pe lângă institut a fost deschisă o bibliotecă, care conţinea peste 1000 volume de carte românească, donate de către prof. O.Ghibu din partea Frăţiei "Octavian Goga". Solul Ardealului a mai adus ca donaţie proprietatea ziarului *România Nouă,* "pentru ca să fie a Transnistriei, să apară la Tiraspol (...) ducând lupta mai departe pentru ridicarea conştiinţei naţionale a fraţilor dintre Nistru şi Bug şi dincolo de Bug"[59].

În scopul deşteptării sentimentelor naţionale şi pentru "înfrăţirea tuturor românilor" a fost creată Asociaţia Românilor Transnistrieni, care era o "unitate de lucru formată din întovărăşirea societăţilor culturale şi sportive"[60].

Funcţionând în condiţiile dificile ale situaţiei de război, instituţiile de cultură se confruntau cu o serie de probleme, care îşi lăsau, evident, amprenta asupra eficienţei activităţii lor. Deşi Guvernământul Transnistriei a acordat subvenţii considerabile pentru buna funcţionare a Teatrului Naţional din Odessa, totuşi, din cauza că sumele respective nu au fost pe deplin valorificate, el se pomenise într-o situaţie financiară precară. Astfel, pe adresa nr. 674 din 14 decembrie 1943 către Guvernatorul Transnistriei se remarca următoarele: "Conform bugetului aprobat de D-voastră, Teatrul Naţional trebuia să primească până azi suma de lei 32155250. Din această sumă nu s-au încasat decât lei 6180000"[61].

Într-o situaţie dificilă se afla şi Teatrul Naţional din Tiraspol. Într-un referat din 14 decembrie 1942 adresat Guvernatorului Transnistriei se menţiona că "timp de două luni personalul acestui teatru n-a primit nici un fel de alimente. Personalul tehnic şi de serviciu, fiind remunerat cu un salariu modest, nu pot face faţă greutăţilor vieţii şi cer permisiunea de a-i elibera din serviciul, fapt care stinghereşte bunul mers al lucrării"[62]. În urma semnalării unor nereguli în gestiunea teatrului, directorul Dominte Timonu a fost eliberat din funcţie, în locul lui fiind numit Arsenie Popovici[63].

Cu anumite dificultăţi se confrunta personalul Staţiei de radiodifuziune din Odessa. Astfel, s-a constatat că lucrătorii acesteia în decurs de trei luni nu au fost remuneraţi decât cu sume mici de 30-50 R.K.K.S.[64]. De asemenea, se resimţea lipsa materialelor de propagandă (broşuri, afişe, ilustraţii, filme etc.).

În ce priveşte activitatea căminelor culturale, trebuie subliniat că, deşi Direcţia Culturii a desfăşurat o importantă muncă de organizare a acestora, funcţionarea lor nu întotdeauna era eficace. Pentru exemplificare vom relata că într-un referat asupra activităţii căminelor culturale din judeţul Dubăsari se menţiona că, deşi trebuiau să fie înfiinţate 25 de cămine culturale româneşti, au fost primite procese - verbale de constituire a acestora doar în comunele Butur, Pohrebi, Grigoriopol, Piscu Lung, Ocna, Dubău, Lunca, Artirovca, Coşniţa, Mahala, Harmaţca, Zaharovca şi Doroţcaia. Dintre acestea activau la un nivel satisfăcător doar cinci cămine culturale - cele din Butur, Pohrebi, Grigoriopol, Ocna şi Artirovca. Restul, fie că funcţionau parţial, fie că nu activau deloc[65].

În concluzie, ar fi de menţionat că, deşi s-au confruntat cu mai multe probleme, instituţiile de cultură au desfăşurat, totuşi, o activitate meritorie în vederea refacerii vieţii culturale din provincie şi menţinerii unui curent românofil capabil a contrabalansa propaganda românofobă. Cele prezentate, credem, sunt un suficient argument ce justifică afirmaţia că Direcţia Culturii a adoptat şi tradus în fapt măsuri importante de organizare în baze noi a vieţii culturale din provincie. În acest context se remarcă multitudinea de ziare şi reviste, organizarea diverselor instituţii de cultură, repunerea în funcţiune a posturilor de radio, redeschiderea cinematografelor, crearea diferitelor asociaţii, organizarea multiplelor manifestaţii culturale etc.

Instituţiile de cultură au adus o contribuţie reală la afirmarea culturii româneşti în provincie prin intermediul spectacolelor, jucate de trupele teatrelor, şezătorilor şi serbărilor populare, organizate de căminele culturale, sau cărţilor şi publicaţiilor editate, conferinţelor şi discursurilor prezentate în faţa numeroşilor ascultători.

Într-o dare de seamă privind activitatea desfăşurată de Direcţia Culturii (subdirecţia Artelor) se remarcă următoarele: "Această activitate am desfăşurat-o pe faze. (I fază - 19 august 1941 - 19 august 1942; a II-a fază - 19 august 1942 - 1 iunie 1943 - *n.n.*). La început am refăcut viaţa artistică în felul cum a fost ea şi apoi, treptat, am completat-o cu elemente artistice europene şi româneşti. Maniera în care s-a executat acest program a fost cât se poate de delicată. În toate problemele am dat satisfacţie oamenilor şi, în acelaşi timp, ne-am realizat interesele noastre naţionale şi ideologice"[66].

Evident că, din cauza condiţiilor dificile de viaţă, inerente situaţiei de război, proiectele de activitate ale Direcţiei Culturii nu au dat întotdeauna rezultatele scontate. Dar tocmai luând în considerare aceste condiţii, putem concluziona că rezultatele sunt, totuşi, apreciabile.

NOTE

[1] A.Hillgruber, **Hitler, regele Carol şi mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române (1938-1944). Ediţie şi studii bio-bibliografic de Stelian Neagoe,** Ed. Humanitas, Bucureşti, 1944, p. 177.
[2] **Ibidem**, p. 176-177.
[3] **Arhivele Statului Bucureşti**, f.P.C.M., d. 476/1940-1941, f. 95-99.
[4] Vezi: Horaţiu Ionescu, Florin Andrei, **Transnistria 1941-1943**, Odessa, 1943; **În slujba ţării. Al doilea an de administraţie românească la Odesa. 16 octombrie 1942 - 16 octombrie 1943**, Odessa, 1943.
[5] С.Гратинич, **Фашистский окупационный режим и борьба трудящихся левобережной Молдовы и смежных районов Украины против немецко-румынских захватчиков (август 1941-апрель 1944)**. Дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук,1981, p. 3; Vezi, de asemenea, **Istoria R.S.S. Moldoveneşti**, Vol. II, Ed. Cartea Moldovenească, Chişinău, 1970, p. 471.
[6] Vezi: I.S.Nistor, **Istoria românilor din Transnistria**, Cluj-Napoca, 1995, p. 96-97; O.Verenca, **Administraţia civilă română în Transnistria**, Chişinău, 1993, p. 85.
[7] Horaţiu Ionescu, Florin Andrei, **Op. cit.**, p. 74.
[8] **Ibidem**.
[9] **Arhiva de Stat a regiunii Odesa (A.S.R.O.)**, f. 2249, inv. 3, d.93, f. 112.
[10] **Arhiva Naţională a Republicii Moldova (A.N.R.M.)**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 198-199.
[11] **Ibidem**, f. 196.
[12] **Ibidem**, f. 195.
[13] **Ibidem**, d. 53, f. 49.
[14] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 9, f. 4.

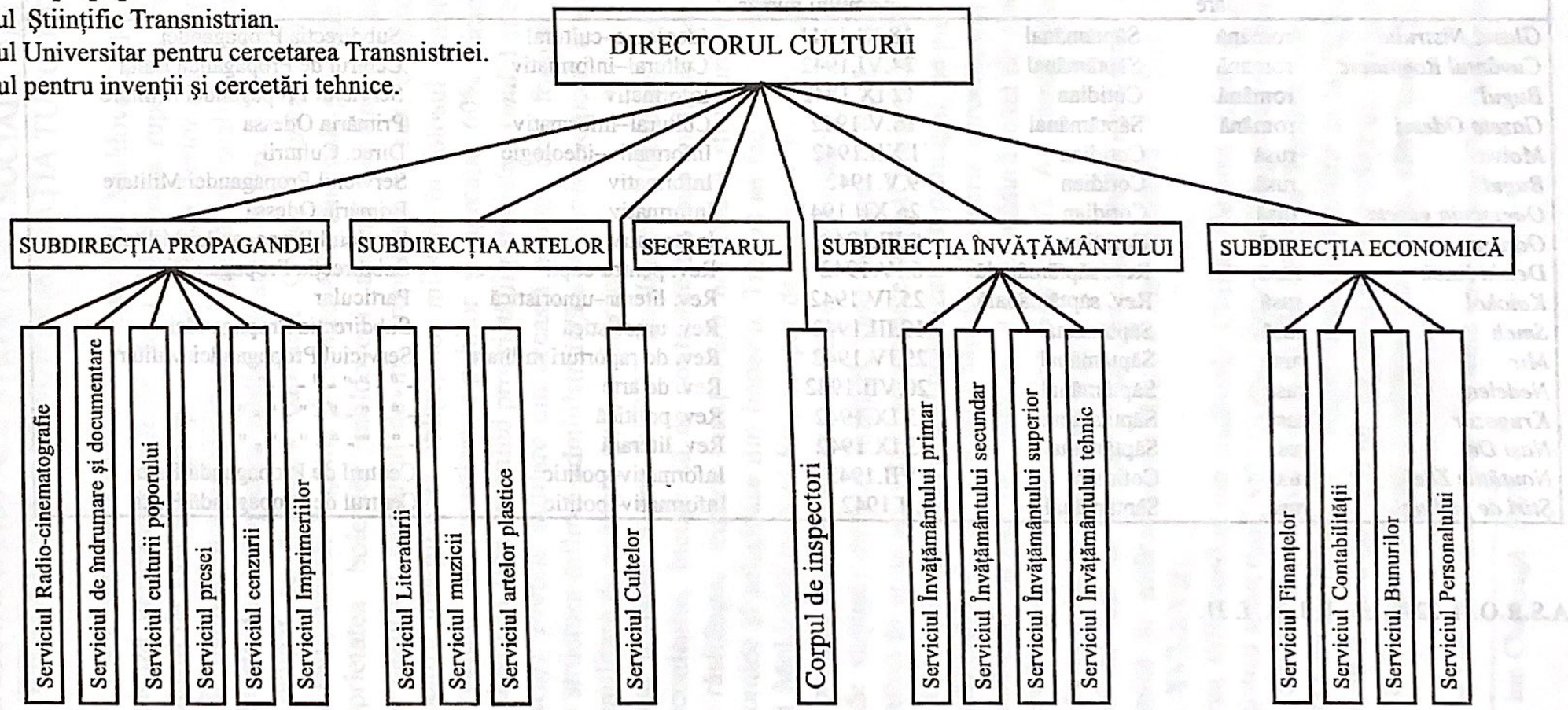
[15] **Ibidem**, f. 2249, inv. 3, d. 93, f. 112. Cei zece artişti localnici erau: Arcadie Plăcintă, Andrei Ciocârlan, Ştefan Tuşcă, Ion Melnic, Mihail Jiliborş, Eliza Atamanencu, Elena Buraga, Eugenia Josan, Eudochia Sârbu, Elena Poholşa.
[16] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 197.
[17] **Ibidem**, f. 2065, inv. I, d. 329, p. I, f. 102.
[18] **Ibidem**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 203-204.
[19] **Ibidem**, f. 206, 208.
[20] **Ibidem**, f. 198.
[21] **Ibidem**, f. 197.
[22] **Ibidem**
[23] **Ibidem**.
[24] **Ibidem**, f. 200.
[25] **Ibidem**, f. 195; A.S.R.O., f. 2249, inv. 3, d. 93, f. 108.
[26] **Cuvânt românesc**, 1942, 27 septembrie.
[27] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. 3, d. 93, f. 107-108.
[28] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 198-199.
[29] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 333, f. 116.
[30] **A.N.R.M.** f. 706, inv. I, d. 269, p. 2, f. 418, 709.
[31] **Ibidem**, p. 477.
[32] **Ibidem**, d. 1110, f. 214 verso.
[33] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 7, f. 12.
[34] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 196.
[35] **Timpul**, 1942, 20 noiembrie.
[36] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 197.
[37] **Ibidem**, f. 198.
[38] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 305, f. 350.
[39] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 200.
[40] **Ibidem**, d. 544, p. 2, f. 82.
[41] **În slujba ţării**..., p. 98.
[42] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 197.
[43] **Ibidem**, f. 199.
[44] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 305, f. 50.
[45] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 1101, p. 2, f. 361.
[46] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 21, f. 19.
[47] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 186.
[48] **Ibidem**.
[49] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 21, f. 29-30.
[50] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 37, f. 9.
[51] **Ibidem**, d. 1112, f. 79.
[52] **Ibidem**, f. 2065, inv. I, d. 329, p. I, f. 102.
[53] **A.S.R.O**. f. 2249, inv. I, d. 21, f. 29.
[54] **Ibidem**, f.30.
[55] **A.N.R.M.**, f. 1882, inv. I, d. 51, f. 47.
[56] **Odesscaia gazeta**, 1942, 10 septembrie.
[57] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d. 19, p. I, f. 101.
[58] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 196, f. 43.
[59] **Glasul Nistrului**, 1942, 4 octombrie.
[60] **A.N.R.M.**, f. 2065, inv. I, d. 334, f. 63.
[61] **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. 3, d. 89, f. 1.
[62] **Ibidem**, inv.I, d. 333, f. 4.
[63] **Ibidem**, d. 93, f. 35.
[64] **A.N.R.M.**, f. 706, inv. I, d.d. II, p. I, f. 31.
[65] **Ibidem**, f. 2065, inv. I, d. 329, p. I, f. 104.
[66] **Ibidem**, f. 706, inv. I, d. 518, p. 2, f. 201-202.

Anexe*

Tabelul nr. 1

SCHEMA DE ORGANIZARE A DIRECȚIEI CULTURII

1. Institutul de propagandă anticomunistă.
2. Institutul Ştiinţific Transnistrian.
3. Institutul Universitar pentru cercetarea Transnistriei.
4. Institutul pentru invenţii şi cercetări tehnice.

*A.S.R.O., f. 2249, inv. I, d. 9, f. 4.

Tabelul nr. 2

TABEL
de ziare şi reviste ce apar în Transnistria*

Denumirea publicaţiei	În ce limbă apare	Felul apariţiei	Data apariţiei primului număr	Caracterul publicaţiei	Cine editează publicaţia
Glasul Nistrului	română	Săptămânal	18.XI.1941	Ideologic–cultural	Subdirecţia Propagandei
Cuvântul Românesc	română	Săptămânal	24.VI.1942	Cultural–informativ	Centrul de Propagandă Balta
Bugul	română	Cotidian	12.IX.1942	Informativ	Serviciul Propagandei Militare
Gazeta Odesei	română	Săptămânal	16.V.1942	Cultural–informativ	Primăria Odessa
Molva	rusă	Cotidian	I.XII.1942	Informativ–ideologic	Direc. Culturii
Bugul	rusă	Cotidian	9.V.1942	Informativ	Serviciul Propagandei Militare
Odesscaia gazeta	rusă	Cotidian	26.XII.1941	Informativ	Primăriq Odessa
Odessa	rusă	Cotidian	8.III.1942	Informativ	Serviciul Propagandei Militare
Detski listok	rusă	Rev. săptămânală	6.IV.1942	Rev. pentru copii	Subdirecţia Propagandei
Kolokol	rusă	Rev. săptămânală	25.IV.1942	Rev. literar–umoristică	Particular
Smeh	rusă	Săptămânal	19.III.1942	Rev. umoristică	Subdirecţia Propagandei
Mir	rusă	Săptămânal	29.IV.1942	Rev. de raporturi militare	Serviciul Propagandei Militare
Nedelea	rusă	Săptămânal	20.VII.1942	Rev. de arte	- " - " " - " - " -" -
Krugozor	rusă	Săptămânal	13.IX.1942	Rev. politică	- " - " - " - " - " - "
Naşi Dni	rusă	Săptămânal	23.IX.1942	Rev. literară	- " - " - " - " - " - "
Noutăţile Zilei	rusă	Cotidian	I.VII.1943	Informativ–politic	Centrul de Propagandă Balta
Ştiri de pe Bug	rusă	Săptămânal	4.II.1942	Informativ–politic	Centrul de Propagandă Balta

* **A.S.R.O.**, f. 2249, inv. I, d. 21, f. 31.

Maria Chicu, Ion Chirtoagă

UNELE MODIFICĂRI ALE STRUCTURII SOCIALE DIN MOLDOVA DE SUD-EST, AFLATĂ SUB DOMINAȚIA TURCO-TĂTARĂ*

În anul 1484 Imperiul Otoman cucereşte de la Moldova Chilia şi Cetatea Albă, în care instalează garnizoane militare. În 1538 Poarta rupe din trupul Moldovei un teritoriu destul de vast din apropierea Nistrului. Ulterior o parte din el este reîntors țării, însă în mâinile otomanilor rămâne Tighina cu localitățile din jurul ei şi câteva sate româneşti din apropierea satului Palanca (astăzi în raionul Ştefan Vodă). Pe teritoriul ocupat se formează cadiatele Chilia, Cetatea Albă şi Tighina, care constituiau sangeacurile Tighina şi Cetatea Albă (în unele perioade ele au fost unite), unde proprietatea boierilor moldoveni asupra pământului este lichidată. În majoritatea cazurilor pământul devine proprietate de stat, o parte din el fiind dat sipahilor pentru îndeplinirea obligațiilor militare în folosul statului. Cca 30% din veniturile regiunii se repartizau sipahilor şi aproape 60% nimereau în vistieria sultanului, doar cca 10% revenind proprietății particulare (*mulc*) şi celei a instituțiilor de cult (*vacuf*). Forțele militare din această regiune erau formate din sipahii (care constituiau structura militar–administrativă a regiunii), ieniceri (care primeau soldă) şi cete paramilitare de acângii, iuriuci, tătari etc.

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea Imperiul Otoman, care ducea războaie aproape necontenite, începe să se confrunte tot mai mult cu greutăți economice. Aceasta se răsfrângea asupra funcționării normale a structurilor politico-militare, social-economice şi religioase din Imperiu. Treptat se fac unele modificări, inclusiv pe teritoriul Moldovei de Sud-Est, ocupat de otomani. În continuare lucrarea unor terenuri de pământ este organizată de către întreprinzători, care, spre deosebire de categoriile de slujitori de stat militari, care primeau o rentă anuală de la țărani, obțineau venituri în urma activității economice. Aceşti întreprinzători erau proprietari de ciftlicuri (*cift* – parcelă de pământ) organizate, în principal, pe pământul de stat.

Despre ciftlicurile de pe teritoriul Moldovei a scris cercetătorul de la Paris G. Veinstein[3], însă ciftlicul este prezentat de el drept măsură luată de către administrația otomană în vederea valorificării pământurilor pustii. Au rămas necercetate şi alte procese care au avut loc în această regiune.

În articolul de față ne propunem să elucidăm unele modificări ale structurilor social-economice şi militar-administrative din Moldova de Sud-Est, ocupată de otomani (sec. XVI-XVII).

La studierea ciftlicurilor din cadiatele Chilia, Cetatea Albă şi Tighina au fost utilizate "Registrul scurt din 1542" (*icimal defteri*) şi "Registrul detaliat al Silistriei şi Cetății Albe" din 1570 (*mufassal defteri*). În 1570 la Tighina erau 7 ciftlicuri, la Chilia - 29 şi la Cetatea Albă - 157. Majoritatea ciftlicurilor de la Tighina şi Chilia au apărut nu cu mult înainte de 1570 (în registrul pe anul 1542 ele nu sunt menționate). Ciftlicurile de la Cetatea Albă au o vechime mai mare, către anul 1570 numărul lor

* Cercetările au fost efectuate cu sprijinul financiar al Research Support Scheme of the Open Society Institute.

© Maria Chicu, Ion Chirtoagă, 1998.

crescând rapid, în special, datorită disocierii ciftlicurilor vechi. Dintr-un ciftlic au fost create două (în document e menționat de 11 ori), trei (de 6 ori), patru (de 2 ori), cinci (e menționat o singură dată), opt (o singură dată), zece (o singură dată)[4].Spre exemplu, ciftlicul lui Hagi Abdulah din satul Hagi Hasan (din apropierea satului Palanca) s-a divizat în 5 ciftlicuri, care aparțineau lui Bosne Bali, feciorul lui Nasuh; Ali, fiul lui Mahmud; Mehmed Hasan, fiul lui Liri; Husein, fiul lui Mahmud; Ibrahim, fiul lui Mehmed[5], adică persoane care n-aveau nici o legătură de rudenie cu întemeietorul ciftlicului inițial[6].

Înregistrarea ciftlicurilor se făcea în cadrul localităţii respective. Despre aceasta dovedeşte şi registrul din 1570, în care se menţionează că 20 de ciftlicuri din Akkerman făceau parte din 15 sate ale acestei circumscripţii: în Biuiukdere şi Kara Ibrahim erau, corespunzător, şapte şi nouă ciftlicuri; în unul din satele Chiliei - un ciftlic; două localităţi din Tighina aveau trei ciftlicuri[7]. Ciftlicurile din mai multe localităţi au fost înregistrate separat, indicându-se doar satul din care făceau parte. Uneori se precizează locul, unde se afla ciftlicul. De exemplu, ciftlicul lui Ismail, fiul lui Satâlmaş, care fusese împărţit în două, era situat în valea Cartâc din satul Hagi Hasan. Este specificat că ciftlicurile care în registrul vechi au fost înscrise în această localitate, la 1570 s-au consemnat separat cu toate veniturile lor[8].

Deşi o bună parte din deţinătorii de ciftlicuri sunt indicaţi fără ciftlicuri, se poate afirma cu sertitudine că la formarea şi la desfăşurarea activităţii lor şi-au dat concursul mai multe categorii sociale. Din tabelul întocmit de G. Veinstein în baza recensămintelor din 1542 şi 1570 se vede că printre deţinătorii de ciftlicuri sunt multe persoane oficiale sus-puse. Potrivit registrului din 1542, deţinători de ciftlicuri erau dizdarul (comandantul) cetăţii Tighina, kethuda (unul din adjuncţii comandantului) fortăreţii Chilia, subaşul (comandantul) beşliilor (ceată paramilitară) din Akkerman, agale (ofiţeri), ieniceri, topcii (tunari), beşlii, reisi (căpitani de corăbii), iuriuci (nomazi musulmani), eminul de la Chilia (perceptorul unor dări de stat), judecători, notari, slujitori ai cultului musulman, meseriaşi (măcelari, tăbăcari, lemnari) etc.

Comparând informaţia furnizată de cele două registre, se poate afirma că spre finele deceniului 7 al sec. al XVI-lea numărul militarilor printre deţinătorii de ciftlicuri scade vizibil. Potrivit recensământului din 1570, deţinători de ciftlicuri erau kethuda din fortăreaţa Akkerman, aga de azabi (ceată de infanterie neregulată) din Cetatea Albă, dizdarul cetăţii Chilia, ofiţeri, judecători etc. Trebuie menţionat că printre deţinătorii de ciftlicuri, alături de ofiţeri şi ostaşi din garnizoane, care primeau soldă de la stat, în registrul din 1570 sunt amintiţi un sipahi (probabil, un timariot) şi un zaim[9]. Cu alte cuvinte, şi sipahii nu se mai mulţumeau cu renta pe care o primeau de la ţărani pentru prestarea serviciului militar. Printre deţinătorii de ciftlicuri sunt amintite şi unele femei: ciftlicul Canci Ali se afla în 1570 în mâinile doamnei Hiumme hatun, una din deţinătoarele ciftlicului Cuilac Iiafar în acelaşi an era Radia hatun[10]. Potrivit calculelor lui G. Veinstein, ponderea militarilor printre deţinătorii iniţiali de ciftlicuri scade de la 25% în 1542 până la 14% în 1570. În schimb, ponderea deţinătorilor privaţi şi neidentificaţi creşte cu peste 15%[11], ce constituie o dovadă evidentă că ciftlicurile tot mai des nimeresc în mâinile celor care sunt încadraţi nemijlocit în sfera de producţie.

În registrul din 1570 se menţionează că o parte din ciftlicuri se mai aflau în mâinile fondatorilor, altă parte a fost transmisă prin moştenire, cu prioritate pe linia masculină. Ciftlicul lui Aliaghioz în 1570 era stăpânit de fiica sa Fatima şi de Ahmed, fiul lui Iusuf; ciftlicul lui Chiurecci Ischender - de fiul Osman; ciftlicul lui Ispec aga - de fiul Ali; ciftlicul lui Coftun Mustafa - de fiul Ibrahim; ciftlicul lui Ghiulmeza Hamza - de fiul Pir Ahmed[12].

În majoritatea cazurilor noul deţinător nu era moştenitorul direct al fondatorului ciftlicului.

Spre deosebire de posesiile sipahilor, ciftlicurile nu sunt legate de anumite posturi militare sau de stat, deoarece titlurile noilor deţinători, cu unele excepţii, nu coincid cu cele ale predecesorilor: în anul 1570 Ali Celebi era precedat de Halil Celebi (taţii fiind diferiţi)[13], Ramazan ceauş - de Cara ceauş din Chilia (unii ieniceri erau urmaţi de alţi ostaşi din garnizoane). În 1570 în cadiatul Cetatea Albă multe ciftlicuri, care anterior aparţineau la diverşi deţinători, erau în posesia locuitorilor satelor respective; într-un caz doar trei ciftlicuri se aflau în mâinile a 20 de locuitori maturi ai satului respectiv; un ciftlic era deţinut de către mai multe persoane care nu erau rude apropiate[14].

Recensământul din 1570 a înregistrat şi persoane cu două ciftlicuri (ori câşle). Două ciftlicuri din satul Durgudcea îi aparţineau ienicerului Ali: unul era o moştenire de la tatăl său, Hagi Memi, altul fusese întemeiat de Cârbaş Midilliu[15]; câte două ciftlicuri deţineau sipahi Cihan bei şi dizdarul din Chilia; eminul Chiliei poseda în circumscripţia sa un ciftlic şi o câşlă alăturată; Mustafa reis - un ciftlic aflat într-un sat din cadiatul Cetatea Albă şi o câşlă din circumscripţia Chilia; fiica sa a moştenit câşla, dar mai stăpânea un ciftlic şi împreună cu soţul, Caia bei şi cu alţii deţinea o câşlă la Chilia; într-un sat din Chilia Hemdem aga poseda un ciftlic şi o moară; Selim hatun, deţinătoarea unuia din trei ciftlicuri dintr-un grup de ciftlicuri de la Cetatea Albă, mai poseda şi o moară de vânt[16]. Cele menţionate nu vorbesc despre începutul formării marii proprietăţi de pământ. Din contra, are loc divizarea ciftlicurilor între fiii întemeietorilor acestora. Unii feciori ai deţinătorilor ciftlicului nu se deosebesc de un simplu raiat (ţăran cu o mică gospodărie individuală). Spre exemplu, ciftlicul lui Tana baş a fost împărţit la doi feciori, în timp ce alţii doi urmaşi necăsătoriţi se aflau în rândurile raiaţilor[17]. Astfel, unii deţinători de ciftlicuri nu se deosebeau cu mult de ţăranii de rând, care îşi lucrau parcelele numite *cift*.

Uneori pământul ciftlicului era lucrat, în exclusivitate, de către deţinători. Spre exemplu, în 1570 ciftlicul lui Arslan Ali din satul Durgudcea aparţinea celor trei feciori ai lui Salih, menţionaţi şi ca stăpâni de parcele (cift), necesare pentru întreţinerea familiilor ţărăneşti. Ei cultivau grâu, orz, ovăz, secară, plante legumicole şi de la dânşii s-a perceput zeciuiala din roada obţinută - de la două chile de orz până la 5 chile de grâu. Aceste trei familii aveau vite, pentru care s-au cosit 6 care de fân. De cele mai multe ori în ciftlicuri se aflau gospodăriile altor oameni, care lucrau alături de stăpânii acestora. Spre exemplu, în ciftlicul Bostanlu din satul Durgudcea, pe care în 1570 îl deţinea Pir nazâr, fiul lui Ferhad, alături de posesor au mai fost înregistrate încă 3 familii musulmane. În ciftlicul Namamdja Sinan din acelaşi sat, care fusese divizat în trei, se aflau cifturile (parcelele) a 9 familii. În aceste trei ciftlicuri lucrau încă şase celibatari, care, ca şi persoanele cu familii, erau musulmani.

De la ei statul a încasat zeciuiala de 48 chile de ovăz şi secară, 55 chile de mei, 104 chile de orz şi 320 chile de grâu. În schimb, suma percepută de pe legume şi miere a fost modestă, respectiv, de 5 şi 7 acce (de exemplu, de la ciftlicul Arslan Ali - 19 şi 5). Acest număr mare de gospodării au cosit doar 29 care de fân[18]. În aceste trei ciftlicuri se producea pâine nu numai pentru deţinătorii lor, dar şi pentru vânzare.

Într-un ciftlic era utilizată munca musulmanilor, cât şi a creştinilor. În ciftlicul lui Hagi Memi, fiul lui Berber, din Durgudcea, care trecuse la feciorul său Ali, se aflau trei creştini celibatari şi un musulman necăsătorit. Unul pe nume Nicola şi doi - Iorgu, venise din alte părţi (din satele româneşti din aceeaşi regiune ori poate chiar din Moldova), deoarece sunt numiţi nomazi. Aceşti lucrători au crescut (potrivit zeciuielii percepute de stat de 91,5 chile de grâu) multe tone de cereale[19].

Populaţia ciftlicurilor (cu excepţia celor de la Tighina şi a unora de la Cetatea Albă) se înregistra. În unele din ele existau câteva zeci de familii, formate din musulmani şi din creştini. Majoritatea bărbaţilor înregistraţi aveau familii şi deţineau parcele (cift). Erau şi mulţi celibatari (mucerred), dar, probabil, nu toţi din această categorie de populaţie erau necăsătoriţi. Celibatarii menţionaţi erau toţi creştini, calificaţi şi nomazi[20], probabil, pentru că nu erau localnici. Despre aceasta atestă şi faptul că unele persoane aveau nume slave[21]. Din sursele ulterioare este cunoscut că până în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea în Moldova de Sud-Est nu se întâlnesc localităţi cu o atare populaţie[22].

Registrul din 1570 conţine şi informaţii despre 48 câşle din cadiatul Chilia, dintre care 29 erau situate pe două insule de la gurile Dunării. În afară de aceste 48 de câşle au mai fost înregistrate încă 22, care se găseau pe teritoriul aflat sub jurisdicţia domnului Moldovei. După cum arată veniturile percepute de către stat de la câşle, ele constituiau o bază importantă pentru creşterea vitelor, inclusiv ale "nomazilor" creştini[23], printre care, probabil,erau şi mocani sosiţi din Transilvania[24]. Uneori în câşle se mai cultivau şi cereale. Spre deosebire de ciftlicurile care aparţineau, în exclusivitate, musulmanilor, câşlele puteau fi deţinute şi de creştini. Opt câşle se aflau în stăpânirea creştinilor, 28 - a musulmanilor, iar trei - erau mixte[25]. Iniţial şi în cadiatul Cetatea Albă au fost câşle, unele dintre ele devenind ciftlicuri. Aceasta reiese din faptul că ciftlicul lui Hagi Ibrahim se afla la marginea satului Halcalu, cunoscut cu numele de Iacup-câşlasî.

Persoanele încadrate în ciftlic plăteau anumite dări statului. Insuşi deţinătorul ciftlicului achita un impozit de 22 acce. Dacă ciftlicul se afla în posesia mai multor persoane şi, de fapt, constituia un grup de ciftlicuri nedivizate, fiecare posesor plătea câte 22 acce. Spre exemplu, ciftlicul Hagi Abdullah din satul Hagi Hasan în 1570 era format din 4 ciftlicuri şi deţinătorii lor plăteau câte 88 acce. Ciftlicarul plătea tot atât cât plătea capul unei familii de raiat musulman, deşi în cazul al doilea darea se numea resm-i cift, constituind un impozit pentru parcela de pământ utilizat. Dacă ţăranul de rând era necăsătorit, el plătea o dare de 6 acce (resm-i mucerred). În cazul deţinătorului de ciftlicuri, această diferenţă nu este semnalată. Potrivit opiniei lui G. Veinstein, deţinătorul unul ciftlic plătea, indiferent de starea sa familială, aceeaşi sumă de bani, iar deţinătorul unei câşle, atât musulman, cât şi nemusulman, plătea darea resm-i kişlakhî în sumă de 30 acce[26].

Ţăranul plătea impozitul considerat funciar. Dacă ţăranul musulman plătea resm-i cift în valoare de 22 acce (ori resm-i mucerred de 6 acce), apoi cel creştin--ispenge de 25 acce. Această sumă o achita şi ţăranul creştin necăsătorit[27]. Aceste descriminări fiscale aveau menirea de a influenţa asupra psihicului contribuabilului nemusulman.

Din ciftlicuri se percepeau, de asemenea, salarie (impozit în bani), dijma din culturile de câmp (grâu, orz, ovăz, secară, mei), impozit pe fân - câte 2 acce de car, zeciuiala pe stupi şi legume, diferite taxe cazuale (pentru măritat, pierderea vitelor, fuga robilor) - impozite percepute de la orice gospodărie ţărănească din Imperiul Otoman.

Într-o situaţie deosebită se aflau unii sudiţi otomani din cadiatul Chiliei de pe teritoriul Moldovei. Supuşii sultanului plăteau fiscului otoman dările pentru vitele pe care le păşteau pe teritoriul Moldovei, fiind supravegheaţi şi impozitaţi de către eminul nomazilor, care percepea capitaţia nomazilor *(yava haraci)*, eminul Chiliei strângea ispenge şi taxe cazuale, perceptori pentru încasarea impozitelor pe ovine etc. Dijma din roada culturilor de câmp obţinută de către sudiţii otomani pe teritoriul Moldovei revenea fiscului ţării[28].

În afară de deţinătorii şi membrii familiilor lor, locuitorii din satele musulmane, creştinii veniţi la lucru din satele îndepărtate (înregistraţi ca nomazi) în ciftlicuri munceau şi ortaccii (sclavi). Ei nu-au fost înregistraţi de recensământ, deoarece aşa se proceda în Imperiul Otoman, dar aceasta reiese din datele indirecte: unele ciftlicuri sunt înregistrate fără ţărani, o situaţie similară cu ceea a mezrelor[29].

Se ştie că în timpul expansiunii otomane suferea mult populaţia locală paşnică. Când otomanii au cucerit Cetatea Albă (1484), pentru a-i intimida pe apărătorii ei, i-au jefuit împrejurimile. După căderea cetăţii, o parte din ţăranii care se aflau în incinta ei au nimerit în mâinile ienicerilor, altă parte au fost daţi tătarilor din Crimeea[30]. După campania lui Suleyman I în Moldova (1538), unele din pământurile de la nord de Cetatea Albă au fost acaparate de către otomani. În timpul capmaniei militare, potrivit firmanului lui Suleyman I din 1552, turcii au distrus 14 din cele 35 sate româneşti de pe cursul inferior al Nistrului: "S-a constatat că ... 14 sate dintre cele amintite au fost distruse, locuitorii lor fiind scoşi din casele lor prin felurite umilinţi şi înşelăciuni, unele case fiindu-le arse, unora tăindu-li-se copacii, unele mori fiindu-le jefuite, că li s-au dărâmat morile, hambarele şi grajdurile... Durmuş când au venit (trimis de sangeacbeiul de Silistria - *n. n.*), au făptuit aceste sâlnicii. Şi unele familii (hane) din satele dărâmate, adunându-se din nou, formându-se (astfel) 4-5 sate..."[31].

O parte din aceste sate au nimerit în cadiatele Tighina şi Cetatea Albă. Unele sate părăsite de populaţia românească au fost repopulate cu turci, care au ocupat casele, hambarele şi alte construcţii ale creştinilor. Aici se aflau cele mai bune pământuri, locuri pentru adăpat vitele, fântâni, drumuri, poduri etc., favorabile pentru activitatea economică[32]. Pământurile altor sate părăsite de locuitori erau folosite de nomazi pentru creşterea vitelor sau erau lucrate de locuitorii din satele vecine. Aceste sate, deşi nepopulate, aduceau venit statului otoman şi se numeau mezre[33]. În locul fostelor sate creştine apăreau şi ciftlicuri. Pe teritoriul Beş-pânar, adică "cinci fântâni", fără îndoială, al unui fost sat românesc mijlociu, a fost creat ciftlicul lui Memi, fiul lui Mustafa reis. În 1570 el se afla în mâinile lui Abdi, fiul lui Mordan, Bali Celebi, fiul

lui Ahmed şi Emine dizdar al lui Kamer şah. În acest ciftlic mai erau şi doi creştini celibatari, numiţi "infideli nomazi"[34], adică angajaţi de curând la lucru.

Unele ciftlicuri n-au deloc populaţie înregistrată şi în ele, cu certitudine, se folosea munca ortacciilor, care nu erau înscrişi în registrele Imperiului Otoman, însă nu există nici o îndoială că anume ei munceau pe câmpurile de pe teritoriul ocupat de turci şi tătari. Un act din 1519 atestă câţiva ortaccii originari de la Cetatea Albă, pe teritoriul vacufului lui Mihsi paşa de pe peninsula Galiopoli[35].O parte de ortaccii se ocupau cu agricultura. Potrivit codului de legi al lui Suleyman I, ortaccii primeau de la stăpânul lor seminţe şi erau datori să-i dea lui jumătate din roadă, transportând-o la hambarul acestuia[36]. În legătură cu situaţia lor grea ortaccii erau eliberaţi de la prestaţiile de stat (probabil, din această cauză n-au fost incluşi în registru). Din pătura lor socială inferioară ortaccii încercau să treacă în categoria ţăranilor dependenţi, luându-şi de soţie sau de soţ pe cineva din familie de raiat. În legătură cu aceasta guvernul central a emis acte juridice prin care se interzicea ortacciilor să se căsătorească cu fete din familii de raiaţi ori fetelor de ortaccii să se mărite cu fii de ţărani raiaţi[37].

În sec. al XVI-lea în ţinut erau foarte mulţi sclavi. La Akkerman era dezvoltat comerţul cu sclavi, consfinţit juridic în kanun-name, atribuit lui Suleyman I, şi în registrul din 1570. Sclavii se aduceau de la Caffa, de tătari şi, în funcţie de vârstă, se împărţeau în trei categorii: foarte mici (până la 7 ani), mici (trecuţi de 7 ani) şi maturi. Încercările ortaciilor de a-şi schimba statutul social, distribuirea pe categorii mai târziu (ea corespunde perioadei incipiente a epocii medievale) n-au condus la crearea unei categorii permanente de sclavi[38].

Pe teritoriul ocupat de turci se aflau şi câteva sate tătăreşti. Dar tătari se întâlnesc şi în rândul acângiilor din satele Azis halife - Ali Tătar; Gezler - Davud Tătar; Bertiz - Tatar Abdurrahman)[39]. Erau şi localităţi de tătari, care se aflau în subordonarea unui aga de tătari. Potrivit recensământului din 1570, în cadiatul Cetatea Albă se afla satul lui Cialâş, agă de tătari, şi satul lui Gaibi, agă de tătari[40]. Tătari erau şi în ciftlicuri: şapte - în ciftlicul lui Cara Mustafa din Agidere, cincisprezece - în al lui Divan Mustafa, patru - în al lui Deliu Mehmed din satul Halcalu, patru - în ciftlicul Diolgher Ismail din acelaşi sat, cinci - în ciftlicurile Hagi Iahia cu companionii din acelaşi sat, cincisprezece - în ciftlicul Rustem Celebi cu companionii din acelaşi sat. În ciftlicurile din satul Biuiuc Catârdja erau mai mulţi tătari: trei - în ciftlicul lui Mehmed, şapte - în al lui Hagi Abdullah, opt - în ciftlicul lui Habib Celebi şi Hagi Ramazan, opt - în ciftlicul lui Ali Sacazlî, şaptesprezece - în ciftlicul lui Hagi Mustafa, doisprezece - în ciftlicul lui Hagi Hasan Mehmed Cazar. Câţiva tătari au fost înregistraţi în ciftlicurile din satul Chiuciuc Catârdja; unul - în ciftlicul lui Ca şi Şaşi Hamza, unul - în ciftlicul Gurecci Hasan. Unsprezece erau în ciftlicul Haid aga din satul Arnaut Şadjac. Unui oarecare Tatar Ali îi aparţinea un ciftlic din sat Daudcea[41]. Cu alte cuvinte, satele Biuiuc Catârdja, Halcalu şi Durgudcea er populate, cu prioritate, de tătari, însă mulţi musulmani nu erau tătari. În ele locuiau sclavi eliberaţi de către deţinătorii de ciftlicuri. În satul Biuiuc Catârdja su menţionaţi mai mulţi foşti sclavi: trei - în ciftlicul Hagi Abdullah (Ischend Mustafa, Bohadâr, eliberaţi, respectiv, de Mahmud, Hagi Abdullah şi Casem), cinc în ciftlicurile lui Habib Celebi şi Hagi Ramazan (Iusuf, Ahmed, Paulis, Fereci, Fer

eliberaţi - unul de Hagi Şaban şi patru de Habib Celebi), unul - în ciftlicul Hagi Mustafa (Daud, eliberat de Hamza, tot aici este amintit Suleyman, fiul lui Abdullah, adică fiul lui Alah, cum erau numiţi, de obicei, convertiţii la islam; însuşi fondatorul ciftlicului era un fecior al unui preot creştin convertit la religia musulmană); unul - în ciftlicurile lui Hagi Sinan şi Mehmed Caraz (Izmail eliberat de Hagi Sinan). Câţiva sclavi eliberaţi sunt menţionaţi şi în satul Halcalu, populat, mai mult, de tătari: câte unul în ciftlicurile lui Rastem Celebi, Iahşi, Salman Reis, Caradja (Casâm, eliberat de Hagi Behram; unul din noii posesori ai unui ciftlic menţionat, care este fiul lui Abdullah, adică un convertit la islam); trei - în ciftlicurile lui Hagi Iahia, Abdul Cherim, Tengreverdi (Iasuf, Şerban, Babnodic, eliberaţi - doi de unul din noii stăpâni de ciftlic şi de Tengreverdi; tot aici e menţionat Ali, fiul lui Abdullah;) doi - în ciftlicul Diolgher Ismail (Hasan, Daud, eliberaţi de Nasuh şi Soi hatun, noua stăpână a ciftlicului). Mai mulţi foşti sclavi sunt menţionaţi în ciftlicurile din satul Durgudcea cu populaţie mai mult tătărească: trei - în ciftlicul Ramazan (Suleyman, Husein, Mahmud, eliberaţi de Bircai şi Turnaşeh, cei doi noi deţinători ai ciftliculilor formate în baza celui iniţial); trei - în ciftlicul Deh Sinan din locul Beşcuin (Ahmed, Ferhad, Feirus, eliberaţi de Tepelaş, noul deţinător al ciftlicului); doi - în ciftlicul Halil Celebi, din locul Beşcuin (Iusul, Niusrer - eliberaţi de Halil Celebi, fondatorul şi noul deţinător al ciftlicului. Doi fii ai lui Abdullah mai sunt menţionaţi în ciftlicul Cara Iazâdji din satul Halcalu.

Foşti sclavi s-au înregistrat şi în localităţile musulmane, fără a se specifica că acestea ar fi fost locuite de tătari. Câţiva au fost constataţi în satul Hagi Hasan: unul în ciftlicul lui Hagi Abdullah, el însuşi fiind un descendent al unui eventual convertit la islam (Ferhard, eliberat de Hagi Hasan, fondatorul satului); tot aici e menţionat Ahmed, fiul lui Abdullah; doi - în ciftlicul lui Ismail, fiul lui Satâlmaş (Ischender, Daud, eliberaţi de Satâlmaş, fondatorul ciftlicului; tot aici e menţionat Iusuf, fiul lui Abdullah). Un fiu al lui Abdullah e pomenit în ciftlicul Dag Şaban din satul Sarî-Cării.

Unele modificări au avut loc şi în modul de viaţă al turanicilor nomazi. Către finele deceniului VII al sec. al XVI-lea majoritatea turanicilor din Moldova de Sud-Est, ocupată de otomani, duceau un trai sedentar. Potrivit registrului din 1570, doar în ciftlicul Casap Mehmed sunt menţionaţi "nomazii" Mehmed, fiul lui Diulgher celibatar şi creştinul Iovan, fiul unui nou venit[42]. Chiar şi tătarii celibatati aveau parcelele lor de pământ. Spre exemplu, în ciftlicul Hagi Abdullah sunt menţionaţi doi tătari celibatari şi şapte tătari cu parcele, al lui Habib Celebi şi Hagi Ramazan - trei tătari celibatari şi cinci cu parcele, adică căsătoriţi şi având gospodării sedentare[43]. În unele ciftlicuri predominau ţăranii-raiaţi celibatari, mai ales din rândurile tătarilor (creştinii toţi erau însemnaţi ca celibatari). În ciftlicurile Hagi Sinan Mehmed erau patru tătari celibatari şi un celibatar a cărui apartenenţă la etnie nu se indică; în ciftlicurile lui Rustem Celebi, Iahşi, Salman reis, Caradja ienicer se aflau paisprezece tătari celibatari, un tătar cu parcelă şi doi musulmani celibatari, a căror apartenenţă la etnie nu se indică, inclusiv un fost sclav şi un fiu Abdulah; în ciftlicul Hagi Iahia, Abdul Cherim, Tehgriverdi erau trei tătari celibatari. Unul cu parcelă, dar nu se indică apartenenţa la această etnie; în ciftlicul Diolgher Ismail erau trei tătari celibatari şi doi foşti sclavi cu parcele[44]. Deşi printre tătarii care lucrau în ciftlicuri nu

se întâlnesc nomazi, totuşi procesul de sedentarizare nu s-a încheiat definitiv şi de aceea majoritatea tătarilor erau tineri care, de bună voie ori din cauza sărăciei, se ocupau mai mult cu lucrarea pământului. Ocupaţia principală a multor familii mai vechi era vităritul cu elemente de viaţă nomadă. Aceştea aveau locuinţe stabile în văile râurilor, lângă lacuri, în apropierea mării şi duceau un mod de viaţă semisedentar. Primăvara turmele de vite se păşteau pe imaşurile de vară, iar spre toamnă se aduceau pe locurile de iernat din apropierea localităţilor, unde pentru nutriţia lor era pregătit din timp fân. Un bun element catalizator al trecerii tătarilor şi a altor nomazi turanici la o viaţă semisedentară şi sedentară au fost ţăranii creştini ori musulmani mai experimentaţi în organizarea unei gospodării cu locuinţe permanente, deprinderi de prelucrăre a pământului, pregătire a fânului pentru iarnă, care prin intermediul ciftlicului apăreau alături de foştii nomazi.

Datorită ortacciilor, în ciftlicuri se obţineau roade mari. În baza registrului din 1570 s-a constatat că veniturile fiscale ale ciftlicurilor ori grupurilor de ciftlicuri (care reflectă proporţional venitul brut) întotdeauna le depăşeau pe cele ale unor sate de mărime medie. Aceasta mărturiseşte despre faptul că în ciftlicuri se afla unu număr, mare de ortaccii. Despre importanţa ciftlicurilor vorbesc şi următoarele cifre. Potrivit unor calcule aproximative, veniturile ciftlicurilor de la Tighina constituiau 10%, de la Chilia 50% şi de la Cetatea Albă 52% din veniturile rurale ale circumscripţiilor respective[45].

De menţionat că ciftlicurile au apărut doar în cadiatele Tighina, Chilia şi Cetatea Albă. În cadiatul Ozu (Oceakov) n-a existat nici un ciftlic. Aceasta se poate explica prin faptul că primele trei cadiate din vechime aveau o populaţie rurală sedentară, deşi nu prea numeroasă, dar cu tradiţii vechi de lucrare a pământului. Cadiatul Ozu nu avea o asemena populaţie, se afla departe de satele româneşti din stânga Nistrului şi ducea o lipsă acută de agricultori experimentaţi. De lucrările pământului aici se ocupau puţini locuitori, plătind fiscului otoman câte 800 chile de grâu, 605 chile de orz, 555 chile de mei şi 2 chile de ovăz şi secară[46].

O dată cu creşterea numărului populaţiei unele ciftlicuri se separau de satele vechi, formând localităţi noi: de exemplu, de satul Sarâiar (dependent de Cetatea Albă) s-a despărţit ciftlicul Cara Ibrahim (care s-a divizat, la rândul său, în nouă ciftlicuri); de satul Biuiucdere (acelaşi cadiat) - ciftlicurile Nasuh aga şi Islam; de satul Halcalu - ciftlicurile Ciceclu şi Mustafa. Aceste ciftlicuri au devenit sate cu denumirile respective Gara Ibrahim, Nasuh aga, Islam şi Manuş aga[47].

În ultimul sfert al secolului numărul ciftlicurilor din regiune a crescut foarte puţin. Potrivit unui nou registru de la finele secolului cu tugra (ştampila) sultanului Mehmed al II-lea (1595-1603), la Tighina erau cu 5 sate mai mult, dar există acelaşi număr de ciftlicuri, la cetatea Albă s-au adăugat două sate, dar numărul ciftlicurilor au scăzut (cu două). G. Veinstein presupune că creşterea mică a ciftlicurilor de pe teritoriul vizat a fost cauzată de atacurile cazacilor[48]. Deşi nu trebuie neglijată această opinie, totuşi au existat şi alte cauze obiective. Ciftlicurile s-au format în baza unor localităţi cu populaţie musulmană, care, în mare parte, s-au constituit ca sate din foşti nomazi sedentarizaţi. Probabil, către finele celui de-al treilea sfert al sec. al XVI-lea iuriucii şi tătarii din această regiune au început să treacă la un mod de viaţă sedentar, iar localităţile lor au devenit ciftlicuri. Acest proces a fost consemnat în registrul din

1570. Tot în această perioadă dispar din regiune şi unele cete paramilitare (iuriuci, acângii), care nu mai sunt menţionate în sursele ulterioare. Formarea pe pământul de stat a ciftlicurilor n-a dus la transformări esenţiale în sistemul agrar otoman. Şi-a schimbat modul de viaţă doar o parte din populaţie.

Ciftlicul a creat condiţii eficace pentru folosirea muncii ortacciilor (sclavilor) şi islamizarea creştinilor. Astfel creştea numărul de musulmani, ceea ce întărea dominaţia otomanilor în regiune.

NOTE

1. И.Г. Киртоагэ, **Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484-1595)**, Кишинэу, 1992, p.10, 15, 19-26, 36-53.
2. Ю.А. Петросян, **Османская империя. Могущество и гибель. Исторические очерки**, М., 1990, p.105.
3. G. Veinstein, **Les "ciftlik" des colonization dans les steppes du nord de la Mer Noire au XVI siecle,** în "Istanbul universitesi iktisat fakultesi mecmuasî", 1985.
4. **Ibidem**, p.186.
5. O parte a registrului Cetatea Albă din 1569/1570 (care se păstrează la arhiva Institutului de Balcanistică al Academiei de Ştiinţe din Bulgaria, în continuare - **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д.106) a fost tradusă de către S. Dimitrov. Le mulţumesc şi pe această cale traducătorului şi lui D. Dragnev, care mi-a transmis documentul tradus în limba bulgară.
6. De obicei, ciftlicul nou se înregistra mai întâi în cadiatul respectiv. El este desemnat prin numele deţinătorului cu un titlu care îi specifica funcţia. Pe parcurs, ciftlicul trecea în mâinile altor deţinători, păstrând numele fondatorului.
7. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**",p. 186-187.
8. **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д. 106,p. 97.
9. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p.192.
10. **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д. 106, p.90, 96.
11. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p.197-198.
12. **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д. 106, p.90, 97, 103.
13. **Ibidem**, p.106.
14. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p.197-198.
15. **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д.106, p.101-102.
16. G. Veinstein. **Les "ciftlîk...**", p. 199.
17. **Ibidem**, p.201.
18. **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д.106, p.102-103.
19. **Ibidem**, p.101.
20. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p.191.
21. **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д.106, p.107.
22. Recensămintele din 1772-1773 şi 1774 conţin informaţii despre români, armeni, ţigani şi evrei (Vezi: **Moldova în epoca feudalismului**, vol. 7, partea 1, 2, Chişinău, 1975).
23. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**" p.191.
24. Actul lui Selim I din 1512 conţine informaţii despre oierii din Transilvania (Vezi: Г.В. Гонца, **Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV - первой трети XVI вв.**, Кишинэу, 1984, p.61).
25. Архив на Институт на Балканистика на БАН, д. 106, p.97.
26. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p.209.
27. **Архив на Институт на Балканистика на БАН**, д.106, p.97.
28. G. Veinstein, **Les "ciftlik...",** p.204-205.
29. **Ibidem**, p.206.
30. N. Iorga, **Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe**, Bucureşti, 1899, p.161.

31. V. Veliman, **Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei de la mijlocul sec. al XVI-lea,** în "Revista arhivelor", 1984, nr.2, p. 211.
32. Х. Гандев, **Болгарская народность в XV в.,** София, 1987, p.31-32.
33. **Ibidem.**
34. **Архив на Институт на Балканистика на БАН,** д.106, p.105.
35. N. Beldiceanu, **Kilia et Cetatea Albă a travers les documents ottomans,** în "Revue des etudes islamigues". XXXVI, Fax.2, 1968, p.219.
36. **Аграрный строй Османской империи. XV-XVII вв. Документы и материалы,** M., 1963, p.32-33.
37. В.П. Мутафчиева, **Аграрните отношения в Османската империя през XV-XVI** вв., София, p.183.
38. M. Berindei, G. Veinstein, **Les reglements fiscoaux et la fiscalite de la province de Bender-Akkerman 1570,** în "Les cahiers du monde russe et sovietique. Vol.XXIII (2-3)", 1981, p.277-278; В. П. Мутифчиева, **За приложение на рабския труд в османското отопанство през XV-XVI в. Исследования в чест на Марин Дринов,** София, 1960, p. 515; Е.П. Недова, **Некоторые данные о торговой и налоговой политике Османской империи в турецких райях Килии и Аккермана в первой половине XVI в,** în "Buletinul A.Ş.M.", Seria şt. sociale, 1978, nr.2, p.30.
39. **Buletinul A.Ş.M.**, Seria şt. sociale, 1989, nr.3.
40. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p. 195.
41. **Архив на Институт на Балканистика на БАН,** p.106, p.90-97, 101-106, 168.
42. **Ibidem,** f.90.
43. **Ibidem,** f.93.
44. **Ibidem,**f.95-96.
45. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p.207.
46. **Архив на Институт на Балканистика на БАН,** д.106, p.109.
47. G. Veinstein, **Les "ciftlik...**", p.209.
48. **Ibidem,** p.210.

Ion Gumenâi

RAIAUA HOTINULUI ÎNTRE ANII 1718 – 1806 (I)

Cetatea Hotinului, împreună cu ţinutul care-i purta numele, au fost ultimele obstacole în calea polonilor şi tătarilor într-un cordon de fortificaţii ale Imperiului Otoman. De aceea studierea din punct de vedere diacronic a istoriei noului organism înfiinţat de Poartă prezintă interes atât pentru evoluţia internă a statului moldovenesc, cât şi pentru cadrul internaţional creat de ea.

Prin cercetarea istoriei noului olat pot fi reliefate o întreagă gamă de probleme, cum ar fi relaţiile dintre domn şi noile autorităţi ale Hotinului, dintre moldovenii şi otomanii din olatul nou-format, rolul jucat de acesta în timpul războaielor ruso-turce sau ruso-austro-turce din sec. al XVIII-lea, precum şi locul determinat Hotinului de către diplomaţia străină în sistemul defensiv al Imperiului Otoman din acea perioadă.

La 1718 au fost stabilite definitiv hotarele raialei Hotinului, iar 1806 este anul când începe un nou război ruso-turc, după care ţinutul Hotin va fi anexat şi va intra în componenţa Rusiei.

Practic, evoluţia Hotinului din această perioadă complineşte şi nuanţează istoria întregului spaţiu est-carpatic. Până în prezent, această chestiune nu a făcut obiectul unei cercetări speciale. V. Lungu în lucrarea privind olatul Hotinului[1] studiază doar unele laturi ale acestei probleme. Referitor la războiul ruso-austro-turc din 1787-1792, aici trebuie menţionate lucrările lui M. Popescu[2] şi Simion Reli[3]. De asemenea, se cuvine a fi pomenite şi o serie de lucrări ale lui N. Iorga[4], care, cuprinzând diferite perioade din istoria românilor, includ şi informaţii preţioase privind această temă.

Pentru a crea un tablou cât mai complet al acestui subiect, au fost consultate şi sinteze referitoare la istoria Basarabiei şi Bucovinei ale lui Ion Nistor[5]. Trebuie amintită şi lucrarea lui Vemiamin Ciobanu[6], în care sunt analizate relaţiile moldo-polone şi care ne interesează, deoarece raiaua Hotinului pe tot parcursul sec. al XVIII-lea a jucat un rol deosebit în aceste relaţii. Din istoriografia din stânga Prutului trebuie menţionată seria de articole ale autorului I. Chirtoagă[7], în care este cercetată istoria raialei şi a cetăţii Hotinului, precum şi lucrarea lui V. S. Zelenciuc[8], ce conţine informaţii referitoare la populaţia Moldovei din stânga Prutului. De asemenea, merită atenţie si articolul lui S. A. Dmitrov[9],care conţine informaţii preţioase despre începuturile raialei.

Din cauza insuficienţei de surse bibliografice, s-a apelat, în principal, la izvoarele documentare şi narative, precum şi la culegerile de documente turceşti concepute de Mihail Guboglu[10], Mustafa Ali Mehmed[11] şi Valeriu Veliman[12] şi colecţiile de documente alcătuite de Theodor Codrescu[13] şi Eudoxiu de Hurmuzachi[14] cu un conţinut documentar foarte bogat. Nu pot fi neglijate nici volumele de documente întocmite de N. Iorga[15], la fel de bogate în informaţii. Din culegerile publicate în ultimul timp pot fi menţionate cele ale lui Vasile Mihordea[16], G. Strempel[17] şi catalogul realizat de Filiala Arhivelor Statului din Suceava[18].

De asemenea, a fost consultată şi analizată toată cronistica internă şi cea externă din perioada respectivă[19].

© Ion Gumenâi, 1998.

Boierii din Moldova se adresează Porţii, cerând un firman, prin care să curme abuzurile ce se săvârşeau împotriva locuitorilor ţării de către oştenii şi civilii din Hotin, Tighina şi Brăila. Ei relatau că turcii ocupau cu forţa cele mai bune pământuri din Moldova, pe care îşi păşteau vitele şi oile şi îşi aşezau stupii, refuzând să plătească dările cuvenite. Firmanul dorit a fost emis de către sultanul Ahmed al III-lea la 1720[20]. În raiaua Hotinului s-a instaurat o linişte relativă când a fost numit conducător al olatului Abti paşa, despre care izvoarele vremii afirmă că a adus mult folos ţării, cât au şezut la Hotin, unde a şi murit[21]. O dată cu instalarea noului paşă raiaua Hotinului este menţionată foarte rar în documente. Trebuie menţionat actul din anul 1721, august 15, prin care se aduce la cunoştinţa judecătorilor din Hotin, Tatarbunar, Ismail, cetatea Brăilei, cetatea Benderului şi dregătorilor acestora, precum şi a lui Mihail Racoviţă, că Poarta le-a îngăduit misionarilor să citească evanghelia latinilor ce locuiesc în pomenitele raiale şi în Moldova, neluându-se darea sau vama de la aceştia[22]. Acest document se referă, probabil, la misionarii catolici care contactau des atât cu populaţia catolică din principat, cât şi cu negustorii străini care continuau să activeze şi în raialele turceşti.

Perioada de linişte în relaţiile domnului Moldovei cu administraţia turcă a durat până la moartea lui Abdi paşa, care, conform relatărilor izvoarelor turceşti, a avut loc la 13 noiembrie 1722[23]. Chiar în anul următor, Mihai vodă este nevoit să reintroducă desetina pe stupi din cauza lăcomiei paşilor şi seraschierilor de la Hotin şi Bender[24].

Neînţelegerile dintre hotineni şi populaţia din Moldova au fost aplanate de către sultan. Astfel, la 1725, octombrie 29, Ahmed al III-lea îi porunceşte lui Mustafa paşa, muhafâz de Hotin, să ia măsuri ca balgi-başii să nu-i ceară domnului mai multe avaeturi decât se dădeau potrivit vechiului obicei. La 27 octombrie 1726 se dă o nouă poruncă a sultanului către muhafâzul de Hotin, prin care se cere să se asigure perceperea văcăritului de la unii negustori, oşteni şi de la alţi supuşi otomani, care se opuneau în această privinţă. La 6 noiembrie 1726 este adresat încă un firman. De data aceasta el trebuia să ia măsuri împotriva emisarilor otomani de la Poartă care încălcau firmanul de menziluri şi cereau câte doi, trei cai în plus, iar uneori chiar şi telegari[25].

Alte măsuri luate de Poartă în privinţa olatului Hotin au fost în legătură cu evenimentele din 1727–1728. La sfârşitul anului 1727 are loc răscoala tătarilor din Bugeac. Conflictul a durat din noiembrie 1727 până în februarie 1728[26]. În ceea ce priveşte garnizoana cetăţii, o parte din ostaşi au participat la apărarea ei, iar alta, împreună cu lipcanii din Hotin, conduşi de Grigore-vodă Ghica, şi cu un corp de oaste turcă în frunte cu Colceac bei, a fost folosită împotriva tătarilor[27]. Deci raiaua Hotinului, fiind un loc de refugiu pentru familia domnitoare, participa şi la aplanarea conflictelor apărute în Ţara Moldovei. Probabil, din cauza răscoalei tătarilor, o parte din populaţia mărginaşă a ţării s-a refugiat în olat, salvându-se astfel de urgiile tătărăşti. Pentru a evita scurgerea de populaţie şi a o readuce înapoi, Grigore al II-lea Ghica s-a adresat după ajutor sultanului, care, la 22 martie 1729, porunceşte vizirului Mustafa paşa să nu înregistreze în condica raialei supuşii Moldovei refugiaţi aici[28].

La 1729 Mustafa paşa este schimbat. În timpul trecerii lui de la Azov la Hotin, comite o serie de atrocităţi împotriva populaţiei locale, încât Ahmed al III-lea a trebuit să intervină, pentru a-i aduce reproşuri, cerându-i să se abţină de la asemenea

fapte şi preîntâmpinându-le şi pe ale altora, deoarece Ţara Românească şi Moldova au statut de mirii maktu[29].

Un alt conflict a apărut, de asemenea, din cauza locuitorilor cazalei Hotin, care, trecând hotarul, au înfiinţat noi aşezări în Moldova. Unii dintre ei chiar au construit mori şi obţineau venituri, dar refuzau să plătească dările cuvenite. Domnul ruga ca raialele sau să achite dările starostelui de Cernăuţi, sau să distrugă aceste aşezări. La cererea de mai sus, Mustafa paşa a poruncit ca cei care au încălcat hotarul să plătească dările, iar celor care se vor opune, să li se strice morile[30].

Date interesante referitoare la folosirea pământurilor Moldovei de către raiale conţine un document din anul 1733, conform căruia „negustorii ieniceri de la Bender pentru păşunarea vitelor să plătească cuniţe câte trei potronici bani vechi de vită, cum dau şi hotinceanii şi de sută de oi doi lei, bani vechi, iar ciobanii streini vor da goştina câte două parale de oae. De boii cei de negoţ să dea câte un leu vechi cornăritul de bou, osăbit de alt leu de bou vama ce plătesc la iarmaroace vameşilor. Pentru stupii ce ţin în ţară să dea de 10 stupi un leu vechi precum dau mazilii ce vor fi pe locurile domnului dijma să nu plătească"[31]. Deci, după cum se vede, se încerca o reglare a relaţiilor cu raialele, scop care însă nu întotdeauna putea fi atins.

Datorită situaţiei internaţionale ce se crease, pericolul unui conflict ruso-turc devenise iminent. Pregătirile turcilor începură încă din anul 1734. Conform unui raport olandez, pe linia Hotin-Bender au fost plasaţi 60000 de tătari[32], scopul urmărit, fiind, probabil, urmărirea mişcărilor trupelor ruseşti de peste Nistru şi din Polonia. Cât priveşte Polonia, Ion Neculce scrie că, după ce moscalii i-au bătut pe leşi, aceştia au fugit în raiaua Hotinului. Turcii nu le-au acordat însă ajutor, pentru că nu aveau încredere în leşi, trimiţând, totuşi, ceva spahii şi un sultan de margine la Hotin, pentru paza cetăţii[33]. Fluxul de refugiaţi polonezi care erau contra Imperiului Rus şi a lui August al III-lea devenise foarte mare, din care cauză sultanul Mahmud îi cere domnului Ţării Româneşti, Grigore al II-lea Ghica, să trimită un om de încredere pentru a aduce o jumătate din oştenii polonezi refugiaţi la Hotin; de asemenea, el a insistat să asigure aprovizionarea şi protejarea celor ce urmau a fi stabiliţi în Ţara Românească[34]. În ceea ce priveşte pregătirile de război, "de la Hotin pentru olac sau repezit 400 de lipcani împreună cu Mahmud paşa, Vasli paşa şi încă 50 de pungi de bani pentru a mai înrola ostaşi în oaste şi a face rost de provizii"[35]. În 1736, în afară de oştile turceşti, a fost chemat la ordia turcească şi domnul Grigore Ghica, iar în iarna acestui an, temându-se de un eventual atac al duşmanilor, ogeacurile de tunari şi de harabagii au iernat la Hotin şi Isaccea, iar ienicerii - la Chilia, Ismail şi Brăila[36]. În anul următor sultanul a trimis în Moldova încă trei mii de ostaşi. Mai târziu, Grigore Ghica, din pricina lipsei celor trebuincioase, "s-a adresat şi a venit porunca de a-i trimite la Hotin, lăsând în ţară numai 500 de oameni"[37].

Mişcările de trupe de pe teritoriul Principatelor, aduceau daune mari populaţiei civile, de aceea sultanul Mahmud le-a poruncit autorităţilor otomane de pe malul Dunării să le interzică ostaşilor şi zabiţilor, care merg spre Hotin, Bender, Rumelia, să intre în Ţara Românească şi să supere raiaua[38], în acest chip încercându-se protejarea, cel puţin, a Munteniei.

În vara anului 1738, trupele ruseşti s-au apropiat de Nistru. Acţiuni militare însă n-au avut loc, deoarece, din cauza ciumei, ele au fost nevoite să se întoarcă[39]. În

primăvara anului următor, din cauza pericolului de atac, atât cetatea Hotinului, cât şi cea a Benderului au fost întărite[40]. Aproximativ în aceeaşi perioadă spre Hotin trec o serie de demnitari otomani. Astfel, la 7 mai Constantin Mavrocordat ordona menzilurilor să-l asigure pe vizirul Abdul Ali şi pe Suleiman aga cu nouă cai de olac şi cu trei călăuze. Câteva zile mai târziu, la 12 mai, Grigore Ghica iarăşi porunceşte căpitanilor de menziluri să-i pună la dispoziţie lui Suleiman aga şi unui vizir tânăr patru cai şi doi podvodari şi şase cai de călărie, care mergeau tot la Hotin[41]. În vara anului 1739, înainte de începerea acţiunilor militare, în raiaua Hotinului, era o armată condusă de şapte paşi şi de seraschier, care erau în aşteptarea oştilor ruseşti[42].

Armata ţaristă a apărut în apropierea fluviului Nistru, unde pregătirile pentru forţarea lui se începuse încă de la începutul lunii iulie. La 7 iulie însă o parte a armatei turce şi hoardele tătare au trecut Nistrul lângă Hotin, încercând să atace trupele imperiale ruseşti. Atacul n-a avut succes, trupele turco-tătare risipindu-se[43], Münnich n-a ripostat imediat. Forţarea Nistrului a avut loc abia la 19 august. După un marş de două ore, armatele ţariste au ajuns în faţa cetăţii Hotinului, unde s-a dat bătălia cu trupele turceşti, care a durat opt ore, după ce o parte din armata turcă se retrage, iar alta se închide în cetatea Hotinului. a doua zi ruşii s-au apropiat de cetate. Paşa, văzând că ruşii au o oaste puternică, pe când în cetate se aflau puţini ostaşi turci, peste trei zile predă cetatea[44].

Deoarece trupele turceşti n-au opus rezistenţă, ruşii au ocupat cetatea fără de nici o învoială, făcând prizonieri toată populaţia turcă. Conform raportului feldmareşalului Münnich, în prizonieratul rusesc au nimerit comandantul Hotinului, paşaua cu trei tuiuri, Colciac, fiul său, emirul Huleg, aga de ieniceri Soliman, comandantul Ahmed aga, comandantul artileriei Topei paşa, marele comisar al războiului Teftendor Efendi, un alt comandant al artileriei, Halil aga, numărându-se în total 54 de persoane importante din comandamentul corpului de armată turc, aflat la Hotin. De asemenea, au fost făcuţi prizonieri 763 de ostaşi, care, împreună cu femeile şi copiii, numărau 2012 prizonieiri. Raportul arată că în timp de pace garnizoana Hotinului avea 8000 de ostaşi, iar în timp de război - 15000[45].

După ocuparea Hotinului, trupele ţariste, neîntâlnind mare rezistenţă din partea turcilor, în câteva zile ocupă toată Moldova. Instaurarea noii ordini în Moldova a dus la înrăutăţirea situaţiei din Principate, din cauza cererii de către administraţia rusă a unor mari sume de bani şi cantităţi de furaj şi provizii. Situaţia se agravase şi datorită fărădelegilor şi samavolniciilor la care sau dedat armatele ruseşti. Această situaţie n-a durat însă mult timp. În toamna anului 1739 între otomani şi ruşi se încheie pace. Conform tratatului, teritoriul Moldovei revenea sub suzeranitatea otomană. O dată cu retragerea armatei a avut loc încă un eveniment ce nu poate fi trecut cu vederea. Mitropolitul Moldovei a fost poftit, chipurile, la Hotin de către generalul Münnich, pentru târnosirea geamiilor. Acesta s-a pregătit şi, luând toate lucrurile sale şi ale mitropoliei, precum şi preţioase ofrande domneşti şi sfintele moaşte de la mănăstiri s-a dus la Hotin, iar de acolo a trecut Nistrul şi a plecat în Rusia[46].

Puţin timp după asta, Grigore vodă Ghica primeşte poruncă de la împărăţie să-l trimită pe Ahmed paşa, pe care îl avea lângă el, cu o parte din oastea lui ca, potrivit tratatelor încheiate, să ia în primire de la ruşi cetatea Hotinului[47]. Deci, la scurt timp, la cetatea Hotinului a fost reinstaurată administraţia turcă. Nu acelaşi lucru se

întâmplă însă cu restul ţinutului, care prin firman împărătesc este retrocedat domnului Ţării Moldovei. Cauzele ce au determinat luarea acestei decizii nu ne sunt încă cunoscute. Despre retrocedarea ţinutului, sultanul Mahmud îl anunţă pe muhafâzul Hotinului, Sara Ahmed paşa, printr-un firman din 28 aprilie 1740, în care se mai menţionează că ţinutul Hotin a fost dat în schimbul majorării giziei ţării cu cinci mii de guruşi, soldele oştenilor din cetatea respectivă urmând a fi suportate de către domn[48]. O dată cu ţinutul, ţării i-a fost întoarsă şi vama de la Hotin. La cererea domnului, Mahmud îi ordonă muhafâzului din Hotin să înlesnească perceperea taxelor vamale de la negustori de către dregătorul numit de domn în punctul de vamă din afara cetăţii după realipirea ţinutului Moldova[49]. Însă, o dată cu actul amintit, care poartă aceeaşi dată - 6 iunie 1740 -, sultanul emite un firman către domnul Moldovei privind gizia anuală de 70620 acce, percepută de la copţii din ţinutul Hotin. Prin realipirea ţinutului respectiv la Moldova, această sumă a fost adăugată giziei ţării începând cu anul 1740[50].

Integrarea ţinutului Hotin a decurs foarte repede. Primind firmanele respective, Grigore Ghica îl trimite din partea sa ca ispravnic al ţinutului pe Lupu, fost agă. Ahmed paşa conducea cetatea şi garnizoana de aici, iar Lupu - ispravnicul domnesc - avea în grija sa toate afacerile ce ţineau de întregul ţinut[51]. La rândul său, la 16 iunie 1740, Grigore voievod emite aşezământul pentru birul locuitorilor din ţinutul Hotin "care din mila lui Dumnezeu şi buna voinţă a prea puternici Împărăţii s-au dat iarăşi în sama şi stăpânirea ţării"[52]. Boierii, de asemenea, s-au silit să-şi recupereze moşiile, pe care le aveau în aceste părţi. Astfel, Ioan vodă Calimachi îi scria fratelui său Dumitraşcu că Hotinul a fost reîntors domniei şi îl roagă să se intereseze despre moşiile, pe care le avea acolo şi dacă era posibil să le recupereze[53]. Deci procesul de reintegrare a ţinutului se desfăşura foarte rapid.

Procesul de integrare totală a teritoriului hotinean n-a putut fi realizat definitiv, deoarece în scurt timp ţinutul a fost transformat din nou în raia. Noua transformare se datora conflictului apărut între domnie şi lipcanii de la Hotin. Aceştia din urmă au intervenit pe lângă vizir, cerând ca ţinutul Hotinului să fie cedat lor în schimbul a o sută de pungi şi a întreţinerii garnizoanei din cetate. Iniţial Ali-efendi, vizirul Porţii, i-a a propus domnului Moldovei că va păstra ţinutul dacă va fi mărit haraciul ţării. Grigore Ghica, neavând resursele băneşti necesare, a refuzat şi, ca urmare, ţinutul a devenit din nou raia, aflându-se sub jurisdicţia domnului numai un singur an[54]. Confirmare a celor expuse este şi raportul lui Nicolo Erizro din 28 mai 1741, către dogele Veneţiei, în care se aminteşte despre transformarea Hotinului din nou în paşalâc[55].

După cum arată izvoarele, sarhatul Hotinului i-a a fost dat lui Colceac-bei, după ce el s-a întors din robia de la Moscova. În drumul său spre Hotin noul paşa a intrat în conflict cu boierul Andoni, care a fost orânduit de domnie pentru conducerea ţinutului. Paşa i-a cerut boierului 300 de boi, dar acesta a refuzat, arătând că este imposibil să se facă dzulum ţării. Ca urmare, boierul a fost crunt bătut, iar domnul a căzut în dizgraţia paşei. Spre binele domniei însă, acest paşa, după trei zile moare. Folosindu-se de aceasta, domnul stăruie pe lângă poartă şi obţine postul de paşă al Hotinului pentru Ahmed paşa, cu care fusese împreună la oaste[56].

Lipcanii l-au denunţat la Poartă pe fostul pârcălab că ar fi colaborat cu ruşii. La 10 decembrie 1741 Mahmud I emite firmanul, prin care le porunceşte lui Constantin Mavrocordat şi unor dregători turci de la Hotin să-l prindă şi să-l închidă pe creştinul Lupu Anastasă, fost pârcălab de Hotin, care trădase interesele imperiului în folosul Rusiei[57]. Lupu Anastasă a fost prins, dar a scăpat de moarte, cheltuindu-şi toată averea.

O informaţie de mare interes conţine o scrisoare din 28 octombrie 1741, adresată de către domn lui Iordache postelnic, capuchehaie de Hotin, cu cererea de a-i împrumuta lui Samsongi-Ali-Aga 10 pungi de bani. Domnul arată că, fiind domnie nouă, n-are aceşti bani, trebuind să strângă haraciul, şi că domnii de până acum au împrumutat bani de la Paşa şi nici o dată n-au făcut împrumut lor[58]. De aici rezultă că domnii Moldovei îi aveau drept creditori nu numai pe unii funcţionari şi negustori din Fanarul Constantinopolului, dar şi pe paşalele din raiale.

Retransformarea ţinutului Hotin în raia a adus din nou în prim plan relaţiile acesteia cu ţinuturile vecine. O mulţime de informaţii din anii 1741-1742 denotă despre abuzurile săvârşite de turci şi de locuitorii raialei. Astfel, aceştia, trecând hotarul, foloseau pământurile Moldovei în diferite scopuri: aduceau de acolo fân, lemn, păşunau vitele, cultivau plante agricole, dar nu plăteau impozitele cuvenite. Vistieria ţării pierdea o sumă importantă de bani[59].

O altă problemă era şi fuga ţăranilor de pe moşiile boiereşti în paşalâcul turcesc, ceea ce scădea numărul de contribuabili din Moldova. Uneori unii se reîntorceau în ţară. Informaţii de acest gen găsim într-o scrisoare a domnului din 25 martie 1742, către Nicolai Cihoranu, căpitan de Ciuhur, prin care i se cere să aducă la cunoştinţa locuitorilor strămutaţi în raiaua Hotinului că de se vor întoarce vecinii, nu vor avea nici o supărare din partea stăpânilor şi vor fi eliberaţi de plată până în luna iulie[60]. De fapt, mai mulţi fugeau decât se reîntorceau, din care cauză Constantin Mavrocordat îi ordona căpitanului de dorohoi ca pământurile celor ce au fugit în raiaua Hotinului să fie date altor locuitori, care vor plăti dijma vechilor stăpâni[61].

Cele mai grele probleme apăreau însă din cauza ostaşilor turci. Samovolniciile acestora nu aveau margini. Ei se dedau la prădăciuni şi jafuri, înrobind şi omorând oamenii. Domnii Moldovei au fost nevoiţi să iee anumite măsuri. Astfel, căpitanul de Ciuhur este însărcinat să aducă oameni străini din raia sau din Polonia, să fie beşlii, la fiecare sat câte un beşliu, să fie pentru margini şi de apărarea locuitorilor de turci. În schimbul acestor servicii ei vor fi scutiţi de sferturi, nu vor da nimic în schimbul acestei slujbe, care este de mai înainte la această margine. La rândul său Iliaş căpitanul de Soroca, cere să vină un ceauş de la Hotin pentru paza iarmarocului de la Movilău în contra ostaşilor[62]. În cele din urmă se ajunge la Sultan şi , la 21 octombrie 1742, Mahmud I se adresează valiilor de Hotin şi Brăila printr-un firman, reconfirmând, la cererea lui Constantin Mavrocordat, ordinele anterioare privind autonomia ţării, interdicţia încălcării hotarelor şi a împilării locuitorilor ei de către autorităţile otomane[63]. Toate aceste măsuri au avut însă o eficacitate redusă, dezordinile din partea otomanilor continuau.

Paşaua de Hotin este amintit la 1747 în legătură cu trecerea prin Moldova a ambasadorului Franţei Dessalleurs. La 16 iunie 1747, el se afla în localitatea polonă Juraniecz, unde a stat mai mult timp. La 24 iunie sultanul adresează un firman către

guvernatorul Hotinului Mehmed paşa şi lui Seid Mohamed, teftendar, cu privire la călătoria acestui ambasador prin Moldova. Respectivii trebuiau să aibă în grijă şi să asigure toate cele necesare pentru această călătorie. Misiunea sultanului a fost îndeplinită de paşa, deoarece la 20 iulie Dessalleurs scria din Hotin despre amabilitatea cu care a fost primit de Mehmed paşa[64].

Aproximativ în aceeaşi perioadă, în Ţara Molodvei a avut loc un alt eveniment în care, de asemenea, a fost implicat direct paşaua de la Hotin. Este vorba despre conflictul apărut între autohtoni şi lazi. Aceşti lazi erau musulmani şi, în pofida înţelegerilor dintre Principate şi Poartă, se aşează în Moldova, afectând prin activitatea lor comerţul autohton. Starea aceasta intolerabilă a ţinut până la cea de a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat, care, ajungând la înţelegere cu Musuun zade, paşaua de Hotin, îl pune pe un bun prieten - Ali-Paşa Hekinoglu din Babadag, să cureţe Moldova de dânşii. Delibaşii bosniaci ai paşei au distrus prin foc casabele, gonindu-i pe proprietari peste Prut, iar cei din partea de nord a ţării s-au retras în raiaua Hotinului[65]. Cu acest episod conflictul însă nu a luat sfârşit. După schimbarea domnului, lazii au încercat să revină la vechile locuri. Constantin Racoviţă şi boierii, observând mişcările lor, s-au jeluit din nou la împărăţie. Ca urmare, Poarta l-a orânduit pe ienicerul-agasi de Hotin cu mare poruncă ca să umble prin Moldova şi după porunca împărătească "să nu lasă pui de laz". Şi fiindcă la Hotin erau mulţi lazi, "s-au prins ienicerii de Hotin cu lazii ce erau acolo şi aşa au fost tăieţi foarte mulţi lazi"[66].

După aceste evenimente informaţii documentare referitoare la lazii din Moldova nu mai există.

Domnia lui Matei vodă s-a impus prin două evenimente. În primul rând, în timpul acestei domnii, datorită unei conduceri înţelepte, s-au întors în ţară peste 4000 de oameni, care fuseseră risipiţi prin părţile Hotinului şi prin Regatul polon[67]. Readucerea unui număr atât de mare de oameni a consolidat într-o mare măsură economia ţării. De asemenea, Matei Ghica a înfruntat şi conflictul cu Muhsunoglu Mehmed paşa de Hotin. Acesta, dorind să-şi mărească veniturile, a întocmit un arz la Poartă, arătând că din timpuri vechi a existat obiceiul ca locuitorii Hotinului şi cei din jur să are şi să semene pe pământurile Moldovei, căci ţinutul Hotin nu era îndeajuns pentru nevoile hotinenilor, dar de câţiva ani domnul Moldovei interzicea să se folosească aceste pământuri[68]. Matei vodă reuşeşte totuşi să dezmintă acest arz, deoarece prin firmanul împărătesc din anul 21 august 1753, muhafâzului de Hotin Mehmed paşa, naibului, defterdarului, agalelor şi zabiţilor din cetate li se cere a reglementa procedura agriculturii de pe teritoriul Moldovei de către locuitorii a 58 de sate din ţinutul Hotin[69]. De asemenea, Matei voievod a obţinut un firman împărătesc, prin care se interzicea paşalei Hotinului, Benderului şi Oceacovului să treacă prin Moldova[70]. Conform acestui act, domnul a obţinut ca drumul spre Hotin să meargă pe malul stâng al Prutului, salvând astfel restul ţării de nedoritele treceri ale paşalelor, care de multe ori comiteau abuzuri.

O menţiune interesantă o găsim în corespondenţa din primăvara anului 1754 a solului francez Dessalleurs, care arată că el menţine relaţii amicale cu paşaua de Hotin şi că acesta are simpatii faţă de Franţa. Pentru continuarea acestor relaţii i se dăruieşte un ceasornic[71]. Datorită bunelor relaţii stabilite cu paşaua, raiaua Hotinului

a rămas şi în anul următor în atenţia diplomaţiei franceze. La 2 iunie 1755 de Tott scrie Ministerului Afacerilor Străine despre necesitatea de a plasa la Hotin un observator. În acelaşi timp, la 24 iulie 1755, ambasadorul Franţei la Constantinopol îi scrie lui Durand, ministrul Franţei la Varşovia, despre necesitatea de a crea la Hotin un post de corespondenţă. Între timp, de Tott, se stabileşte la Hotin. La 15 august Ministerul Afacerilor Străine îl informează pe de Vergennes despre propunerea făcută de către de Tott cu privire la înfiinţarea postului de resident la Hotin, pe care o considera foarte convenabilă. Ambasadorul francez însă se împotriveşte acestei propuneri, socotind că acest lucru nu se practică. O ultimă încercare în acest sens Ministrul Afacerilor Străine întreprinde la 29 octombrie, propunându-i lui de Vergennes, ca dacă ambasadorul nu este de acord cu candidatura lui de Tott, să-l numească pe altcineva în acest post. Aceste probleme apar în corespondenţa franceză în primăvara anului următor, după care de Tott se retrage de la Hotin, problema corespondenţei fiind abandonată[72].

Din corespondenţa lui de Vergennes către Ministerul Afacerilor Străine din 14 iulie 1757 aflăm că se preconiza o întărire a cetăţii Hotinului. Pentru acest scop se cereau trei sute de zidari, care trebuiau să se deplaseze la Hotin, precum şi trei mii de spahii în ajutorul lor[73]. Acelaşi lucru este menţionat şi în arzul lui Scaralat Ghica, voievodul Moldovei, prin care el îi comunica Porţii că va furniza cherestea, salahori şi harabale pentru repararea cetăţilor Oceakov, Bender, Hotin, Akerman şi Chilia, menţionând şi dificultăţile întâlnite la procurarea cherestelei necesare pentru reparaţiile a cinci cetăţi în acelaşi timp[74]. Fortăreaţa a fost întărită şi din punct de vedere militar. Pentru acest scop, la 4 noiembrie 1758, la Galaţi au sosit corăbii cu muniţii destinate pentru Azov, Oceakov, Bender şi Hotin[75].

Către 1761 a aparut un conflict între poloni şi lazi . Polonii scriu lui paşaua de Hotin despre prada şi dezonorurile efectuate de aceştia. Lazii, în număr de aproximativ 2000, în frunte cu Cara-Bairactar, se răscoală şi atacă garnizoana Hotinului. După o încăierare scurtă ei sunt împărştiaţi. Cara-Bairactar fuge la Horodenca, iar de acolo mai departe. Restul lazilor sunt urmăriţi până la Movilău, unde sunt opriţi şi condamnaţi la înecare, dar au fost numai alungaţi. După patru săptămâni circa 400 de lazi s-au îndreptat iarăşi spre Hotin. Contra lor au fost trimişi 3000 de ieniceri şi lipcani, care i-au împrăştiat, iar pe conducătorul lor, Bairactar, l-au omorât, astfel conflictul fiind aplanat[76]. Excese aveau şi din partea ostaşilor turci aflaţi în Moldova. Din această cauză, la 25 iulie 1760, Mustafa al III-lea îi cere valiului de Vozia să facă cercetări şi să informeze Poarta în privinţa exceselor comise în Moldova de oştenii din cetăţile Hotin şi Tighina, despre care a raportat naibul Brăilei Megdonâ-zade: Cei ce încălcau noul nizam trebuiau să fie prinşi prin intermediul zabiţilor[77].La 30 august 1760, sultanul emite o poruncă, prin care domnului Moldovei, Ioan Teodor Calimachi, i se comunică, în urma arzului său către divanul imperial, hotărârea privind anularea plăţii din gizia Moldovei, începând cu anul 1760, a sumei de 22500 de guruşi, ce era oferită anual muhafâzilor de Hotin, Tighina şi Cetatea Albă, transformarea redevenţilor anuale către muhafâzii din ultimile două cetăţi de 10000 şi, respectiv, 2500 guruşi în contul giziei Ţării Româneşti şi cel al veniturilor fiscale ale Chiliei[78]. La 1763 apare un nou conflict cu polonii, în care intervin şi funcţionarii de la Hotin. La 23 august 1763, cadiul

Hotinului, Mehmed efendi, scria către Poartă că panii poloni au înfiinţat noi vaduri de trecere peste Nistru, deşi existau locuri speciale de trecere a negustorilor dintr-o parte în alta. El cere să se emită un firman pentru respectarea vechiului obicei în această privinţă şi să fie întrebat şi mustrat capuchehaia Moldovei pentru faptul că n-a anunţat despre această situaţie la Poartă. Conflictul continuă şi, în anul următor, se ajunge la aceea că li se interzice moldovenilor să treacă în Polonia. Domnul Moldovei îi scrie lui Dzieduzicki că va fi nevoit să închidă toată frontiera până la Movilău. La rândul lor, polonii cereau distrugerea, prin paşaua de Hotin, a fabricii de postav de la Iaşi, pentru a înlătura concurenţa. În acelaşi timp, datorită situaţiei internaţionale create în 1764, a continuat întărirea din punct de vedere militar a cetăţii Hotin. Pentru aceasta, la 16 aprilie, sunt trimise spre Oceakov, Bender şi Hotin trupe de spahii. Cu puţin timp înainte, pe mări au fost trimise şi tunuri pentru cetăţile Bender şi Hotin. Cât priveşte conducerea paşalâcului, aceasta i-a fost încredinţată lui Abdi paşa, fost paşă la Belgrad, transferat la Hotin[80].

Informaţii intersante există în darea de seamă a Vistieriei Ţării Moldovei pe lunile februarie-iulie ale anului 1764[81]. După acest document se poate urmări ce cheltuieli a făcut statul pentru diferite necesităţi ale Hotinului. Astfel, se arată că în perioada respectivă au fost trimise din Moldova spre Hotin căruţe şi salahori, probabil, pentru repararea cetăţii. În afară de aceasta au fost închiriate cinci căruţe care au dus agârlăii Măriei Sale paşa ce-au mers la Hotin din Galaţi şi până la Ciuhur. În legătură cu venirea noului paşa la Hotin, Mehmed sama arată că cu conacurile acestuia în ţinutul Fălciu s-au cheltuit 375 lei, în ţinutul Iaşi 370 lei şi în ţinutul Covurluiului 815 lei. În acelaşi timp, pentru conacurile paşalei care pleca, şi anume Abdi paşa, sama indică o sumă de 628 lei. În legătură cu zahereaua, sama menţionează că Moldova era obligată ca în fiecare lună să plătească 1350 lei zahereaua Hotinului. În afară de aceste cheltuieli, în această perioadă Ţara Moldovei a mai trebuit să acopere şi cheltuieli mai mărunte, de aproximativ 452 lei. Aceşti bani au fost folosiţi în diferite scopuri, cum ar fi plata capuchehaei de Hotin, pentru diferiţi demnitari otomani, pentru emiclicuri şi mehtupuri, lipcanii, care făceau legătură cu Hotinul şi pentru diferite daruri, ce erau oferite demnitarilor turci.

Sumele de mai sus dovedesc o dată în plus că raiaua era pentru Ţara Moldovei o foarte grea povară din punct de vedere economic, ea fiind folosită de către Poartă ca un instrument de sustragere a veniturilor.

În afară de sarcinile economice amintite, Ţara Moldovei suporta şi samovolniciile trupelor otomane din raia. Din cauza aceasta la 29 iulie 1766 Mustafa al III-lea îl avertiza pe zabitul de ieniceri din Hotin şi pe toţi oştenii din această cetate despre necesitatea de a respecta dispoziţiile Porţii privind interdicţia încălcării hotarelor şi autonomiei Moldovei, preîntâmpinându-i că în caz de nesupunere vor fi pedepsiţi aspru[82]. Dezordinile nu numai că nu au luat sfârşit, dar au devenit şi mai multe. Ostaşii turci nu mai ascultau de zapcii, ajungând până acolo că au dat foc localităţii Zvancea. Zapcii, temându-se de urmări, au scris la Poartă că faptul a avut loc din cauza instigaţiilor asupra lor[83]. Cu toate acestea se încerca o reglementare a relaţiilor de la hotarele raialei. La 25 octombrie 1767 sultanul îi recunoştea domnului Moldovei, Grigore Callimachi, dreptul de a percepe cornăritul şi vama (câte 44 de parale pe cap de vită) pentru cirezile de boi adunate din Moldova şi ţinute pe

teritoriul acesteia vara sau iarna de către negustorii otomani şi locuitorii din Tighina şi Hotin[84].

La începutul anului următor, la Hotin este numit un nou paşă, care fusese până atunci la Vidin. O dată cu venirea lui, se adună şi noi trupe pentru a întări cetatea. Astfel, conform informaţiilor existente, la Hotin au fost trimişi 6000 de spahii, iar câtva timp mai târziu încă trei mii de ieniceri[85]. Întărirea garnizoanei era dictată de situaţia internaţională de atunci. Votarea de către seimul polonez la 25 februarie 1768 a unor legi susţinute de către diplomaţia ţaristă a dus la dezbinarea societăţii şi la formarea unei confederaţii, cunoscute sub denumirea de Confederaţia de la Bar, care avea ca scop apărarea credinţei şi a libertăţii[86]. Această situaţie a avut ca rezultat declanşarea în Polonia a unui război civil. Confederaţii însă au fost înfrânţi şi, sub presiunile armatelor ruse, sunt constrânşi să treacă în statele vecine, inclusiv în Moldova şi raiaua Hotinului. Trupele ruse, de asemenea, în unele momente, încalcă graniţele. Din această cauză, în mai 1768, ambasadorul Rusiei emite o notă către Poartă privitoare la atitudinea trupelor ruseşti, care, fiind în Polonia, au intrat în timp de pace în ţinutul Hotin[87].

La început, turcii iau o poziţie de expectativă pentru a păstra relaţiile bune cu Rusia. Astfel, raportul lui von Solms din 3 iunie 1768 demonstrează că domnului Moldovei, hanului şi paşei de Hotin li s-au dat ordin de a nu permite trecerea solului confederaţiei de la Bar[88]. Cu toate acestea, în formă tacită se accepta şi în continuare venirea şi aşezarea în ţară a refugiaţilor poloni[89]. În acelaşi timp, paşa de Hotin intră în contact cu confederaţii, trimiţându-l pe divan-efendi să negocieze cu aceştia contra ruşilor. Din această cauză, paşaua este mazilit şi închis într-un castel, iar divan-efendi este chemat la Poartă pentru a fi interogat[90]. În luna iulie a aceluiaşi an, de la Hotin sunt retraşi o parte din spahii, dar pază cetăţii era bună. La 11 iunie Buiuc este numit paşă la Hotin şi la 23 iulie împreună cu încă o mie de oameni pleacă spre Hotin. Cât priveşte paşa precedent, soarta lui încă nu este decisă, deoarece Divan-efendi al acestuia a ştiut să-l dezvinovăţească[91]. Referitor la activitatea polonezilor la Hotin, găsim informaţii în scrisoarea din 20 august 1768 a francezului Benoit către rege, în care acesta arată că Kranscinsky şi Potocky se aflau la Hotin de unde trimiteau instrucţiuni pentru adepţii săi. Despre numărul de poloni ce se găseau la Hotin ne informează tot Benoit, care subliniază că împreună cu mareşalii confederaţiei se găseau încă 2500 oameni[92].

Agravarea situaţiei din Polonia şi refuzul ţarinei de a-şi retrage trupele de acolo, precum şi insistenţele ambasadorilor Franţei şi Austriei, au determinat Poarta Otomană să declare, la 5 octombrie 1768, război Rusiei[93]. La 29 octombrie, paşaua din Hotin îi scria lui Braneki că a primit ordin să-i protejeze pe confederaţi contra tuturor celor care vor încerca să-i agreseze[94]. La 30 noiembrie confederaţii reintră în Polonia, dar sunt nevoiţi să se reîntoarcă, numărul lor atingând aproximativ 4000 de oameni, pentru acestea fiind aduse ajutoare de la Hotin[95]. În luna decembrie Halil paşa este mazilit şi se credea că va fi decapitat, deoarece cerea daruri de la poloni şi s-a străduit pentru pace atunci când Poarta deja decisese începerea războiului, în locul acestuia fiind numit Colegi-Jejini-Hussein paşa şi Abdi-paşa-Oglu ca ajutor[96]. Pentru a întări forţele şi a supraveghea mişcările trupelor ruseşti, la 31 decembrie 1768 la Hotin a venit hanul tătarilor împreună cu ordia sa[97]. Astfel, la început anului

1769 „toată puterea turcească şi tătărească să suisă în capul ţării la cetatea Hotinului şi ţara se bejenise”[98]. După cum mărturisesc contemporanii, Poarta pregătise pentru acest război o armată destul de mare, care număra 500000 ostaşi şi 700 de piese de artilerie. Aceste forţe au fost împărţite în trei şi distribuite la Oceakov, Hotin şi Azov[99]. Cu misiunea de a recruta o armată a fost însărcinat şi domnul Moldovei, dar el n-a îndeplinit-o, deoarece neavând banii necesari de a plăti ostaşii, ei s-au împrăştiat, unii ajungând la drumul Bârladului, iar alţii au trecut prin Hotin în Polonia[100].

Operaţiunile militare au început în luna martie. Din corespondenţa lui Bianchi către Brognard aflăm că un corp de armată rusă de aproximativ 70000 de ostaşi a trecut Nistrul şi a asediat trei zile Hotinul, dar a fost nevoit să se retragă din cauza artileriei turceşti. Turcii au ieşit din cetate producând un mare măcel între moscoviţi, prinzând şi zece ofiţeri, care au fost trimişi la Constantinopol[101]. Ostaşii turci au încercat să organizeze o incursiune, dar au fost opriţi de Hussein paşa, muhafâzul de Hotin, pe care ostaşii revoltaţi l-au omorât. Când această veste a ajuns la Poartă, a fost numit muhafâz de Hotin vizirul Hasan paşa, fost muhafâz la Salonic[102]. După moartea lui Hussein paşa, oştirile turce organizează o incurisune peste Nistru, în apropiere de Camenița, avându-l drept comandant pe seraschierul Hotinului, vizirul Abaza Mehmed paşa. Atacul însă nu reuşeşte, turcii sunt învinşi şi dintr-o oaste de 60000 seraschierul abia scăpă cu câţiva oameni. Din cauza acestui atac nereuşit vizirul îl înlocuieşte pe Mehmed paşa cu Molodvangiu, pe care îl trimite cu oaste la Hotin[103]. În luna mai luptele continuă. La începutul lunii ruşii întreprind un nou atac asupra cetăţii, pe care otomanii îl resping. În schimb, în a doua jumătate a lunii, ruşii obţin două succese în şir, iniţial ei distrug o armată tătărească de aproximativ 40000 de oameni, iar câteva zile mai târziu un corp de armată turcesc de 18000 de oameni, care venea în ajutor garnizoanei de la Hotin[104]. Din cauza acestor pierderi, în armata otomană are loc o regrupare de forţe. Vizirul îl aduce pe Rumeli-valesi, Mehmed paşa, făcându-l seraschier la Hotin, dându-i sub comandă 100000 de ostaşi, ce mergeau în ajutorul oastei de la Hotin, care număra 40000 de oameni. În afară de aceasta li s-a mai dat 100 de pungi de bani şi 600 de căruţe cu zaherea, strânse din Ţara Românească, urmând să ia şi altele din Moldova[105]. În acelaşi timp şi în conducerea armatei ruse au loc o serie de schimbări. La 3 iunie, în fruntea corpului de armată rusesc, aflat la Camenița este numit principele Galiţân, care imediat şi atacă trupele turceşti de la Hotin. La rândul său, seraschierul de Hotin cu armata sa, neputând face joncţiune cu garnizoana Hotinului, după cum arată corespondenţa dintre Sainte-Prest şi Choiseul, în care se spunea că acesta a fost nevoit să se retragă de la Hotin, aflându-se în fruntea unei armate de aproximativ 60000 de ostaşi. Tătarii hanului, de asemenea, atacă forţele ruseşti, însă şi ei nu obţin nici un succes. De alfel, aceste atacuri sunt menţionate în scrisoarea lu Galiţân către principele Volkonski din ziua de 4 august 1769, în care primul arată că a fost atacat de trupele turceşti şi cele tătăreşti şi că garnizoana Hotinului a încercat să ajungă la oştile hanului pentru a se aproviziona, însă a fost respinsă[106].

Vizirul, primind informaţii greşite, s-a grăbit să anunţe la Constantinopol că aramatele ruse au fost înfrânte. Astfel, din aceeaşi corespondenţă a lui Saint-Prest către Choiseul aflăm că la 4 septembrie la Istmbul se trăgeau salve de tun în cinstea

victoriei obţinute de turci la Hotin şi că se vorbea de capturarea a 80 de piese de artilerie, iar armata rusă se află pe malul stâng al Nistrului şi se repliază, asediul cetăţii fiind ridicat[107]. În realitate însă, după cum se arată în raportul despre luptele de la Hotin şi de la Nistru trimis de pe câmpul turcesc, la 4 septembrie 1769 un corp de armată rusă care număra 40000 de oameni trece Nistrul şi începe asediul Hotinului, ce durează 17 zile, după care cetatea trece în mâinile armatei ruseşti[108].

Cât priveşte pierderile suferite de turci la Hotin, nu există date precise, afară de o însemnare pe o carte, care spune „să se ştie de când a vinit rând în Ţara Moldovei moscalii şi a făcut mari bătălie la Hotin, de a perit paşă şi oaste nenumărată de au scăpat vizirul cu fuga în domnie lui Constatin vodă Mavrocordat şi pe Grigore vodă l-au luat vizirul, leat 7277<1769>"[109]. De menţionat că despre evenimentele din acest an de la Hotin s-a scris şi o cronică în versuri, care poartă denumirea *Cuvinte în versuri a cetăţii Hotinului*. Autorul ei încă nu este cunoscut, dar această lucrare este considerată o capodoperă a epocii[110].

La scurt timp după căderea cetăţii Hotinului, toată Moldova a fost ocupată de trupele ţarinei. Cetatea Hotinului, după ce a fost cucerită, a fost pusă sub administraţia militară rusă, care se supunea direct cartierului general al armatei, în schimb administraţia civilă a ţinutului este restituită domnului, care a delegat în acest ţinut reprezentantul său şi anume pârcălabul. Cât priveşte satele şi moşiile din ţinut, probabil pentru a-şi mări popularitatea, administraţia rusă a hotărât să le restituie vechilor proprietari. Restituirea moşiilor se făcea cu acordul comandantului de la Hotin sau al armatei şi în baza vechilor acte de proprietate. Despre activitatea pârcălabilor şi statutul moşiilor ne vorbesc o serie de acte. Astfel, la 30 iulie 1772 pârcălabul de Hotin le ordonă oamenilor din localităţile Rujavenţi, Bozdăţini şi Căpoteni, trecuţi iarăşi în stăpânirea lui Pătraşcu Cracalia, să-i dea dijma din produse şi câte doi lei de fiecare casă după vechiul obicei[111]. La 23 aprilie 1773 este emis zapisul lui Dimitrie Enache Grecu, prin care acesta cumpără de la paharnicul Sandul Miclescu venitul pe trei ani al moşiei sale Cerbiceni din olatul Hotinului[112]. Câteva zile mai târziu, la 27 aprilie 1773, Coste Mirilovici, pârcălabul de Hotin, din ordinul comandantului armatei ruse da în stăpânire capitanului de volintiri Constantin Rahiu şi vărului său Constantin Valcinschi mai multe moşii, poruncind vornicilor şi locuitorilor din sate să le dea dijmă din toate după obiceiul pământului[113]. În anul următor, la 22 martie, este aminit un oarecare Andrei Daşchevici, pisariu de Hotin, ce are în acest ţinut şase oameni scutelnici[114]. La 15 septembrie 1774 Iordache Cantacuzino biv vel spătar îi dăruieşte nepotului său Enache Stolnicul satul Ianuv din ţinutul Hotin, moşie pe care o are de la Ilie Smuncilă, feciorul lui Gligorie spătar[115].

Enumerarea exemplelor de mai sus ne permite a face unele constatări. Ţinutul a fost reintegrat în Ţara Moldovei, fără deosebire de alte unităţi administrative ale ei. El era condus de domnie prin instituţia pârcălăbiei, care îndeplinea funcţiile ce le avusese până la 1715, când a fost transformat în raia, afară de funcţiile militare care au fost preluate de către administraţia rusă. Cât priveşte moşiile din acest ţinut, acestea, revenind la vechiul proprietar, puteau fi vândute , date în arendă, dăruite sau păstrate la dorinţa stăpânului, ca şi orice altă moşie din restul ţării. La rândul ei, populaţia din această parte a ţării trebuia să-şi onoreze obligaţiile după vechiul obicei al pământului. Practic, deci, ţinutul a fost reintegrat totalmente în ţară la acest nivel,

neexistând nici o deosbire între el şi restul unităţilor administrative. Trebuie adăugat că până la încheierea păcii între Imperiul Otoman şi Imperiul ţarist, din numărul total de 151 de sate, câte le avea ţinutul, conform cartografierii din 1771-1772 şi 1774, efectuate la Hotin de către Ştefan Hurmuzachi şi Constantin Chirilovici, majoritatea au fost înapoiate vechilor stăpâni[116].

Acţiunea de înapoiere a proprietăţilor din raiale vechilor stăpâni a făcut ca diplomaţia ţaristă să ridice această problemă şi în timpul negocierilor de pace. Astfel, punctul trei al tratatului de la Kuciuk-Kainargi, încheiat la 21 iulie 1774, stipulează: să se restituie mănăstirilor şi altor particulari pământurile şi posesiunile menţionate, situate în împrejurimile Brăilei, Hotinului, Benderului etc., numite azi raia[117], posesiuni care le-au aparţinut şi care le-au fost luate în afara oricărei dreptăţi. Cu toate că clauza respectivă a fost inclusă în tratat, turcii n-au ţinut cont de ea şi, o dată cu retragerea armatelor ruseşti din Moldova şi din ţinutul Hotinului, ultimul a fost transformat din nou în raia, instaurându-se legislaţia şi administraţia de dinainte de începerea războiului, adică de anul 1768. Vechii proprietari au fost deposedaţi din nou de moşiile şi satele lor, acestea trecând iarăşi în supunerea visteriei olatului.

NOTE

[1] Vasile Lungu, **Despre olatul Hotinului,** în „Cercetări istorice", vol. V-VII, 1932, p. 253-290.

[2] M. Popescu, **Războiul ruso-austro-turc dintre 1787-1792 şi ocupaţiunea Principatelor române.** Extras din revista „Convorbiri Literare", Bucureşti, 1930, p. 337-460; **Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpânirii turceşti,** Bucureşti, 1930, p. 11.

[3] Simion Reli, **Raiaua Hotinului în timpul ocupaţiei austriace şi legăturile ei bisericeşti cu Episcopia Bucovinei (1798-1792).** Extras din revista teologică bisericească „Candela", anul XLI, nr. 1-3, Cernăuţi, 1930.

[4] Nicolae Iorga, **Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,** Bucureşti, 1899, 418 p.; **Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi Ţările noastre (1709-1714),** Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl", Bucureşti, 1910, 57 p.; **Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţerile noastre, După corespondenţă diplomatică străină , I-II, 1709-1812,** Institutul de Arte grafice „Carol Gobl", Bucureşti, 1910; **Românismul în trecutul Bucovinei, din Publicaţiile Mitropoliei Bucovinei,** Bucureşti, 1938, 397 p.

[5] Ion Nistor, **Istoria Basarabiei,** Ed. Humanitas, Bucureşti, 1991, 334 p.; **Istoria Bucovinei,** Ed. Humanitas, Bucureşti, 1991, 420 p.

[6] Veniamin Ciobanu, **Relaţiile româno-polone între 1699-1848,** Editura Academiei Române, Bucureşti,, 1980, 224 p.

[7] I. И.Киртоагэ, **Создание Хотинской раии очередного форпоста експансистской политики османской империи в восточной Европы,** în „Izvestia A. N. MSSR", nr. 2, 1988, p. 71-74; **Население Хотинских земель У-ХУІІІ - начале XIX вв. Проблемы исторической демографии СССР и заподной Европы и период феудализма и капитáлизма,** Chişinău., 1991; **Cetatea Hotinului,** "Destin românesc", nr. 1, 1995.

[8] В.С.Зеленчук, **НаселениеМолдавии,** "Ştiinţa", Chişinău, 1973.

[9] С.А.Дмитров, **Турецкие документы о состоянии Хотинской округи (нахие) в первой половине ХУІІІв.,** в "Восточные источники по истории стран юго Восточной и центральной Европы", М., 1969, т. II, p.140-160.

[10] Mihail Cuboglu, **Catalogul documentelor turceşti,** Editura Academiei Române, Bucureşti, vol. I-II, **1960-1965** (în continuare se va cita **Catalogul documetnelor turceşti**).

[11] Mustafa Ali Mehmed, **Documente turceşti privind istoria României,** Editura Academiei Române, Bucureşti, vol.I-III, 1976-1984.

[12]Valeriu Veliman, **Relaţiile româno-otomane 1711-1812, Documente turceşti**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1984.
[13]Theodor Codrescu, **Uricarul,** vol. I-XXV, Tipografia „Buciumul Român", Iaşi, 1853-1895.
[14]Eudoxiu de Hurmuzaki, **Documente privitoare la istoria României**, vol. I-XX, supliment la volumele I-III; Bucureşti, **Documente privind istoria României (Serie nouă)**, Editura Academiei Române, vol. I-IV, Bucureşti, 1962-1974 (în continuare se va cita:Hurmuzachi, **Documente**...).
[15]Nicolae Iorga, **Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor**, vol. I-III, Bucureşti, 1895 (în continuare se va cita N. Iorga, **Acte şi fragmente**...); **Documente privitoare la familia Cantacuzino, Institutul de Arte grafice şi editura „Minerva"**, Bucureşti, 1902. **Documente privitoare la familia Calimachi**, Institutul de arte grafice şi editura „Minerva", Bucureşti, vol. I-II, 1902-1903. **Scrisori domneşti**, Editura „Neamul Românesc", Vălenii de Munte, 1912.
[16]Vasile Mihordea, **Documente privind relaţiile agrare în sec. al XVIII-lea**, vol. II, Moldova, Editura Academiei României, Bucureşti, 1966.
[17]G.Ştrempel , **Catalogul manuscriselor româneşti**, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, vol. I-IV, Bucureşti, 1978-1992.
[18] **Din tezaurul documentar sucevean 1393-1849**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1983.
[19]Nicolae Costin, **Letopiseţul Ţării Molodvei de la zidirea lumii la 1601 şi de la 1709 la 1711**, Editura Junimea, Iaşi, 1976; Ion Neculce, **Opere**. **Letopiseţul Ţării Moldovei şi o samă de cuvinte**, Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura „Minerva", Bucureşti, 1982; Axinte Uricarul, **Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei**, Ediţie critică de Gabriel Ştrempel, Editura „Minerva", Bucureşti, 1994; Dan Simionescu, **Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729)**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1975; Nistor Camariano, **Cronica Ghiculeştilor; Istoria Moldovei între anii 1685-1754**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1965; Nicolae Mustea, în Mihail Kogălniceanu, **Cronica României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei**, Imprimeria naţională, Bucureşti, C. N. Dădulescu, ediţia a doua, 1874; Radu Greceanu, **Istoria Domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1970; Enache Kogălniceanu, **Letopiseţul Ţării Moldovei de la domnia întâi şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1733-1774)** şi Ioan Conta, **Letopiseţul Ţării Moldovei de la a doua domnie şi până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat Voievod**, în "Cronici Moldoveneşti". "Restitutio", Editura „Minerva", Bucureşti, 1987; Dionisie Eclesiarhul, **Hronograful** 1764-1815, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1987; Mustafa Ali Mehmed, **Cronici turceşti privind Ţările Române**. Extrase. vol. III, Sfârşitul sec. XVI - începutul sec. XIX, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1980.
[20]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 136-137, nr. 41-42.
[21] **Cronica anonimă**, p. 95.
[22]N. Iorga, **Studii şi documente**, vol. I, p. 96.
[23] **Cronici turceşti**, vol. III, p. 247.
[24]N. Mustea, **Op. cit.**, vol. III, p. 69.
[25]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 169-173, nr. 53-56.
[26]E. Hurmuzaki, **Documente...,** vol. XIV, p. 932, nr. DCCCCVI şi p. 963, nr. DCCCCXXXV.
[27] **Cronica anonimă**, p. 130.
[28]V. Veliman, **Op. cit.**, nr. 62, p. 182.
[29] **Ibidem**, nr. 63, p. 184.
[30]M. Cuboglu, **Catalogul documentelor turceşti**, vol. II, p. 236, nr. 782.
[31]N. Iorga, **Op. cit.**, p. 433, vol. VI.
[32]N. Iorga, **Ştiri despre veacul al XVIII-lea**, p. 21.
[33]Ion Neculce, **Op. cit.**, p. 741.
[34]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 213, nr. 77.
[35]Ioan Neculce, **Op. cit.**, p.782.
[36] **Cronici turceşti**, vol. III, p.258.
[37] **Cronica Ghculeştilor**, p. 411.
[38]M. Cuboglu, **Catalogul documentelor turceşti**, vol. II, p. 239, nr. 792.
[39]C. Bezviconi, **Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse**, Bucureşti, 1958, p. 135.
[40]Academia Română, **Creşterea Colecţiilor**, Bucureşti, 1908-1942, IX-130, p. 76, CLVIII şi IX-131, p. 76, CLVIII.

[42]E. Kogălniceanu, **Op. cit.**, p. 7.
[43]E. Hurmuzaki, **Documente...**, vol. VI, p. 433, nr. MVI.
[44]Ibidem, vol. VI, p. 443-444, nr. MVIII, precum şi **Cronica Ghiculeştilor**, p. 447.
[45] **Ibidem**, p. 449, nr. MXVI. Probabil cifrele din act sunt exagerate, deoarece numărul garnizoanei, din Hotin nu putea să treacă de 7-800 de ostaşi.
[46] **Cronica Ghiculeştilor**, p. 481.
[47] **Ibidem**, p. 483.
[48]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 241, nr. 91.
[49] **Ibidem**, p. 244, nr. 92.
[50] **Ibidem**, p. 245, nr. 93.
[51] **Cronica Ghiculeştilor**, p. 489.
[52] **Creşterea Colecţiilor**, vol. V, 1907, p. 215.
[53]N. Iorga, **Op. cit.**, vol. XXI, p. 240.
[54] **Cronica Ghiculeştilor**, p. 501-505.
[55]E. Hurmuzaki, **Documente...**, vol. IX, p. 682, nr. DCCXCV.
[56]E. Kogălniceanu, **Op. cit.**, p. 12-13.
[57] **Documente turceşti**, p. 235, nr. 227.
[58]N. Iorga, **Op. cit.**, vol. VI.
[59]Cf. N. Iorga, **Op. cit.**, vol. VI.
[60]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 235, nr. 188.
[61] **Ibidem,** p. 236, nr. 190.
[62]Cf. N. Iorga, **Op. cit.**, vol. VI.
[63]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 273, nr. 273, nr. 107.
[64]Hurmuzaki, **Documente...**, vol. I, supl. I, p. 586-592.
[65]E. Kogălniceanu, **Op. cit.**, p. 41-43.
[66] **Ibidem,** p. 45.
[67] **Cronica Ghiculeştilor**, p. 677.
[68] **Ibidem**, p. 681-683.
[69]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 325, nr. 125.
[70] **Cronica Ghiculeştilor**, p. 627.
[71]Hurmuzaki, **Documente...**, vol. I, supl. I, p. 659, nr. DCCCXXXIII.
[72]Cf. Hurmuzaki, **Documente...,** vol. I, supl. I, p. 683-691.
[73] **Ibidem**, p. 107.
[74]M. Guboglu, **Catalogul documetnelor turceşti**, vol. II, p. 225, nr. 854.
[75]N. Iorga, **Documente Callimachi...**, vol. II, p. 399, nr. 19.
[76] **Ibidem,** p. 251, nr. 45.
[77]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 381, nr. 143.
[78] **Ibidem**, p. 389, nr. 146.
[79]N. Iorga, **Op. cit.**, p. 364, nr. 329.
[80] **Ibidem**, p. 469, nr. 91, precum şi p. 469 nota 1.
[81] **Arhivele Statului Bucureşti**, Documente istorice, fondul Bibliotecii Academiei Române, CMXIX, fila 15-V-53V, original.
[82]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 419, nr. 158.
[83]E. Kogălniceanu, **Op. cit.**, p. 131.
[84]V. Veliman, **Op. cit.**, p. 422, nr. 159.
[85]N. Iorga, **Op. cit.**, vol. II, p. 650, nota 1 şi p. 485 nota 1.
[86]V. Ciobanu, **Op. cit.**, p. 117.
[87]Hurmuzaki, **Documente...**, vol. VII, p. 55, nr. XLIV.
[88]N. Iorga, **Acte şi fragmente**, vol. I, p. 400.
[89]Ibidem, p. 400.
[90]N. Iorga, **Documente Callimachi**, vol. II, p. 486, nr. 108.
[91] **Ibidem**, p. 488-489, nr.. 110-111.
[92] **Ibidem**, p. 564, nr. 8, şi p. 566, nota 1.
[93]Hurmuzaki, **Documente...**, vol. I, supl. I, p. 766, nr. MXCI.

[94]N. Iorga, **Op. cit.**, p. 569, nr. 21.
[95] **Ibidem**, p. 584, nota 1.
[96] **Ibidem,** p. 491, nr. 115.
[97] **Ibidem**, vol. I, p. 570, nr. 26.
[98]Ioan Canta, **Op. cit.**, p. 176.
[99]Hurmuzaki, **Documente**..., vol. VI, p. 457, nr. MXXVII.
[100] **Ibidem**, vol. XIV, p. 1195, nr. MCLXXXVII.
[101]N. Iorga, **Op. cit.**, vol. II, p. 493, nr. 119.
[102] **Cronici turceşti**, vol. III, p. 297.
[103]E. Kogălniceanu, **Op. cit.**, p. 140.
[104]Hurmuzaki, **Documente**..., vol. VI, p. 458-459, nr. MXXX-MXXXII.
[105] **Ibidem**, vol. XIV, p. 1200-1201, nr. MCXCIV.
[106] **Ibidem**, vol. VI, p. 461-462, nr. MXXXVII-MXXXIX.
[107] **Ibidem**, p. 463, nr. MXLII.
[108] **Ibidem**, p. 464-466, nr. MXLIII.
[109]Ilie Corfus, **Însemnări de demult**, „Junimea", Iaşi, 1975, p. 73, nr. 37.
[110]Dan Simionescu, **Cronici şi povestiri româneşti versificate, (sec. XVII-XVIII)**, Editura Academiei, Bucureşti, 1967, p. 103-114.
[111]V. Mihordea, **Op. cit.**, p. 449, nr. 447.
[112] **Creşterea Colecţiunilor**, CLXXX-196, p. 258, XXX, 1919.
[113]V. Mihordea, **Op. cit.**, p. 453, nr. 452.
[114]N. Iorga, **Studii şi documente**, vol. p. 417.
[115] **Ibidem**, vol. VII, p. 227.

DISCUTII

Gheorghe Negru

CREAREA CONCEPTULUI "NAŢIUNII BURGHEZE" ŞI "SOCIALISTE" MOLDOVENEŞTI ÎN ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ

Nicăieri în altă parte a fostei U.R.S.S. problemele privind dezvoltarea etnolingvistică a populaţiei n-au provocat atâta risipă de energie (discuţii, mitinguri, demonstraţii, greve, ciocniri violente) ca în R.S.S.M. Faptul acesta este legat de particularităţile politicii naţionale sovietice în teritoriul dat şi, în special, de cea a "moldovenismului", care viza aici crearea unui popor deosebit de poporul român.

Ocupând Basarabia, la 28 iunie 1940, soldaţii sovietici au adus nu numai un nou regim totalitar-bolşevic, ci şi o "nouă" limbă literară şi un nou alfabet: "limba literară moldovenească" cu grafie rusească. Glotonimul "limba română" şi etnonimul "poporul român", ca identificatori ai limbii şi etniei populaţiei autohtone, au fost interzise. S-a purces la fundamentarea teoretică a existenţei unei "limbi moldoveneşti independente de limba română" şi a unui "popor moldovenesc" a cărui geneză să fie alta decât geneza poporului român.

Există un număr mare de lucrări ale istoricilor şi lingviştilor sovietici care "fundamentează" tezele oficiale privitor la independenţa "limbii moldoveneşti" faţă de limba română şi etnogeneza separată a "poporului moldovenesc" în raport cu poporul român. Necesare pentru a justifica anexarea din 1812 şi ocuparea în 1940 a Basarabiei, lucrările de acest fel se multiplică pe măsură ce ne depărtăm de anul 1940, faptul fiind condiţionat şi de rezistenţa (pasivă) a intelectualităţii din R.S.S.M., de manifestările de "naţionalism", de "intensificarea propagandei burgheze" etc.[1]. În schimb, până la începutul "restructurării", în U.R.S.S. nu a apărut nici o lucrare în care să fie analizată deschis politica etnolingvistică din R.S.S.M.. În 1952 apare prima lucrare în care poate fi depistată, indirect, o atitudine ce vine în contradicţie cu afirmaţiile de "sinestătornicie" a "limbii moldoveneşti". Lucrarea aparţine cunoscutului romanist moscovit V.Şişmariov. În articolul de referinţă "Limbile romanice din Europa de Sud-Est şi limba naţională a R.S.S.Moldoveneşti", V.Şişmariov pune la îndoială faptul că un "dialect teritorial", chiar devenind limbă a unei naţiuni, se poate transforma într-atât, încât să obţină, comparativ cu alt dialect teritorial, un fond lexical deosebit şi o structură gramaticală deosebită. "Istoria dezvoltării limbii literare în Moldova şi Valahia, scrie V.Şişmariov, se caracterizează prin colaborarea scriitorilor din ambele principate, prin tendinţa de a

© Gheorghe Negru, 1998.

crea o normă general acceptată, care să servească un număr de cititori cât mai mare şi să nu transforme operele artistice în scrieri de folosinţă îngust-provincială”[2].

R.Udler publică, în 1958, un studiu în care demonstrează că nici unul din graiurile întâlnite pe teritoriul R.S.S.M. nu sunt de sine stătătoare, formând “un tot întreg cu graiurile de dincolo de Prut”[3].

Începând cu 1987, numărul autorilor care abordează critic situaţia etnolingvistică din R.S.S.M. este în continuă creştere[4]. Un larg ecou au avut în societate studiile semnate de V.Bahnaru, S.Berejan, V.Beşleagă, Gh.Bobână, I.Buga, I.Ciocanu, I.Conţescu, I.Dumeniuc, A. Evdoşenco, I.Lupan, N. Mătcaş, , E.Mândâcanu, V.Mândâcanu, A.Moşanu, V.Pohilă, Gh.Rusnac, C.Tănase, I.Ţurcanu etc[5]. În anii '90 aceste studii au fost dezvoltate şi completate cu cele ale lingviştilor din România şi din alte ţări. O contribuţie deosebită la descifrarea şi combaterea teoriei “limbii moldoveneşti” deosebite de limba română a adus-o E.Coşeriu[6]. Ca răspuns la “falsul grosolan «Moldovenii în istorie...», I.Pop publică, în 1995 la Bucureşti, lucrarea *Basarabia din nou la răscruce*.

Dar numai după deschiderea arhivelor, aparţinând C.C. al P.C.M., şi a arhivelor respective din Rusia a devenit posibilă cercetarea aprofundată a acestei probleme. Studii valoroase ce ţin de problema noastră au semnat V.Beşleagă, I.Iaţenco, I.Hâncu, A.Moraru, N.Movileanu, P.Parasca, Gh.Postică, I.Şişcanu ş.a.[7].

Unele aspecte ale politicii etnolingvistice din R.S.S.M. şi-au găsit reflectare în monografii şi în lucrări de sinteză din România[8]

Dintre lucrările publicate dincolo de hotarele U.R.S.S., merită amintită, în primul rând, cartea romanistului italian Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, ediţia din 1964, în care se constată că “pretinsa limbă moldovenească nu este în fond decât româna literară, scrisă cu alfabet rusesc”[9].

O remarcabilă contribuţie la elucidarea problemei abordate de noi o reprezintă lucrările lui Michael Bruchis , istoric şi politolog basarabean, stabilit în Israel. În 1982, apare, în SUA, monografia sa *Un pas înapoi, doi paşi înainte în politica lingvistică a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în republicile unionale (limba moldovenească: trecut, prezent şi viitor, 1924-1980*), în care se vorbeşte despre “crearea, în Moldova Sovietică, a unui idiom literar alternativ celui român”, elaborarea, în baza acestui “idiom rusificat”, a “teoriei limbii moldoveneşti independente” şi, în cele din urmă, despre ”eşecul separării idiomului literar al băştinaşilor din Moldova Sovietică de cel român”[10]. În 1984, Michael Bruchis publică, iarăşi în SUA, cartea *Naţiuni - naţionalităţi - popoare: un studiu al politicii naţionale a Partidului Comunist din Moldova Sovietică*. Bun cunoscător al realităţilor din Moldova Sovietică, autorul efectuează o impresionantă investigaţie a acţiunilor de deznaţionalizare şi rusificare a populaţiei băştinaşe şi a celorlalte naţionalităţi din R.S.S.M., familiarizând cititorul, în măsura în care lucrul acesta era posibil, şi cu fenomenul rezistenţei basarabene[11]. Neavând accesul la arhivele sovietice, Michael Bruchis n-a putut, firește, să elucideze toate aspectele problemei. În afară de aceasta, el s-a interesat mai puţin de aspectul etnogenezei.

Până la prăbuşirea U.R.S.S., printre cercetătorii occidentali ai problemei basarabene în aspectul etnolingvistic, se numără Denis Deletant, Nicolas Dima ş.a.[12].

După 1989, se observă o creştere a interesului cercetătorilor occidentali față de R.S.S.M., care au încercat să prognozeze evoluția evenimentelor din această zonă. După cum observă Charles E.King în articolul "Politica Sovietică în provinciile anexate din Europa de Est: limbă, politică, etnicitate în Moldova", publicat în 1994, "documentul final al primei Mari Adunări Naționale din 27 august 1989, unul din cele mai importante documente ale mişcării moldoveneşti neformale..., cere ca «limbii naționale care a dat numele republicii să i se acorde statutul limbii de stat»... Dar documentul final mai menționează că suveranitatea deplină depinde de «restaurarea numelui istoric al poporului nostru, pe care acesta l-a purtat de secole - ROMÂN - şi numele limbii noastre - LIMBA ROMÂNĂ». A existat, se pare, o oarecare confuzie privitor la ceea ce înseamnă exact «poporul nostru». Pe de o parte, «limba care a dat numele republicii» şi stema cu capul de bour care se referă la identitatea de «moldovan»; pe de altă parte, documentul spune clar că «numele istoric al poporului» este «român»[13].

Lucrări dedicate problemelor etnicității şi mişcării de renaştere națională în Basarabia au publicat Nicolas Dima, Charles E. King, William van Meurs ş.a.[14]

Ținând cont de complexitatea problemei şi de importanța ei ei în contextul social-politic actual, de gradul ei de elaborare şi de accesibilitate la documente de arhivă, autorul şi-a propus drept scop să cerceteze procesul de creare a conceptului "națiunii burgheze" şi "socialiste moldoveneşti" de către savanții sovietici, implicarea în acest lucru a organelor de partid din R.S.S.M.; să analizeze conținutul conceptelor menționate şi să clarifice esența lor.

Din punctul de vedere al savanților sovietici, dezvoltarea "națiunii burgheze moldoveneşti" în Basarabia şi apoi a celei "sovietice moldoveneşti" în R.S.S.M. a finalizat procesul istoric îndelungat de transformare a moldovenilor, aflați sub influența culturală constantă a slavilor, în special a ruşilor, într-un popor aparte de cel românesc.

Dacă construcția teoretică despre "volohi" şi "poporația moldovenească" urmărea scopul să separe etnic şi cultural românii moldoveni de cei munteni, apoi cea referitoare la "națiunea burgheză" şi "socialistă" "moldovenească" - să-i despartă pe românii din Basarabia de ceilalți români de peste Prut.

În acest scop, savanții sovietici au subliniat mereu particularitățile românilor basarabeni, ale "moldovenilor", care ar fi apărut începând cu anexarea în 1812 a Basarabiei de către Rusia şi s-ar fi accentuat după unirea din 1859 a Moldovei cu Muntenia.

În opinia savanților sovietici, în România, s-a înregistrat " românizarea" moldovenilor din Moldova de dincolo de Prut, pe fondul formelor politico-juridice occidentale adoptate după 1859 şi al dezvoltării culturii moderne şi a limbii române literare. În acelaşi timp, în Basarabia, unde s-au păstrat, din cauza politicii antinaționale a guvernului țarist, formele culturale şi lingvistice arhaice, premoderne, supuse procesului de rusificare, moldovenii ar fi supraviețuit ca unici moştenitori şi păstrători ai culturii şi limbii moldoveneşti "originale ". Astfel, arhaismul, deznaționalizarea şi rusificarea au reprezentat trăsăturile definitorii ale " națiunii moldoveneşti". În mod paradoxal, conceptul modern de națiune a fost transformat de istoricii sovietici într-un antipod al lui.

Elaborarea conceptului "naţiunii burgheze" şi "sovietice" "moldoveneşti" a însemnat, de fapt, fabricarea "argumentelor istorice" care să justifice ocupaţia ţaristă şi sovietică din 1812 şi 1940 şi să "fundamenteze teoretic" politica de rusificare.

Până la sfârşitul anilor '60, problema creării "naţiunii burgheze moldoveneşti" a constituit o preocupare periferică a istoricilor sovietici moldoveni, deşi în perioada imediată de după război necesitatea abordării acestei probleme s-a resimţit în toate republicile unionale ale U.R.S.S., în procesul de rescriere marxistă a istoriei, deoarece "naţiunile socialiste" ale U.R.S.S. puteau fi create doar în baza celor "burgheze"[15]. În prima ediţie a *Istoriei Moldovei* de la începutul anilor '50, teza privind formarea "naţiunii burgheze moldoveneşti" (după înfăptuirea reformelor burgheze din anii 60 ai sec. al XIX-lea) doar se enunţă, fără a se încerca argumentarea ei [16].

În 1956, N.Mohov a încercat să "corecteze" conceptul oficial din prima ediţie a *Istoriei Moldovei*. El porneşte de la argumentele unor istorici din Asia Mijlocie (M.Vahabov, spre exemplu) care considerau că procesul de constituire a "naţiunilor burgheze" uzbece, cazahe ş.a. de la periferia Imperiului Rus nu a putut să se termine până la "revoluţia socialistă din Octombrie", acestora lipsindu-le unitatea economică, teritorială, lingvistică şi culturală, adică toate acele condiţii care în concepţia leninistă şi stalinistă, erau indispensabile creării unei naţiuni[17]. "Până la mijlocul sec. al XIX-lea, scria N.Mohov, în condiţiile dominării relaţiilor precapitaliste şi a jugului turcesc, naţiunea burgheză moldovenească nu a reuşit să se cristalizeze. În 1859 partea de apus a Moldovei a intrat în componenţa Statului român, acolo dezvoltându-se naţiunea română, în baza poporaţiei valahe şi moldoveneşti. Nu a reuşit să se constituie naţiunea burgheză nici în partea de răsărit a Moldovei (Basarabia), care din 1812 a intrat în componenţa Rusiei. Acest proces a fost împiedicat, în primul rând, de politica de rusificare a ţarsimului şi, în al doilea rând, de lipsa unităţii economice interne. Soluţionarea definitivă a chestiunii privind naţiunea moldovenească necesită a discuţie şi o cercetare specială"[18].

În ediţia a doua a *Istoriei R.S.S.M.* (Chişinău, 1965, 1968) şi-au găsit reflectare cele două opinii existente atunci printre istoricii de la Chişinău. Astfel, în volumul întâi (compartimentul scris de A.Babii) se menţiona că dezvoltarea populaţiei moldoveneşti într-o "naţiune independentă" "nu a reuşit să se termine până la biruinţa Marii revoluţii socialiste din Octombrie"[19] (în versiunea românească din 1967, teza respectivă a fost omisă, probabil la indicaţia C.C. al P.C.M.[20]), iar în volumul doi (compartimentul scris de A.Lazarev) se arată contrariul , stipulându-se că moldovenii, în perioada interbelică, "continuau să se afle la stadiul naţiunii burgheze"[21].

De abia la 23 februarie 1967, Consiliul ştiinţific al Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M. include în planul de activitate al acestei instituţii scrierea unei lucrări speciale "Studii privind formarea şi dezvoltarea naţiunii burgheze moldoveneşti"[22]. Conducător al colectivului de autori este numit, din octombrie 1967, directorul-adjunct al Institutului de Istorie, N.Mohov[23]. Cercetările trebuiau să înceapă în 1967 şi să se termine în 1969.

În hotărârea Biroului C.C. al P.C.M. din 18 martie 1967 "Despre acţiunile C.C. al Partidului Comunist al Moldovei privind studierea şi interpretarea în continuare a

problemelor istoriei R.S.S. Moldoveneşti şi a relaţiilor sovieto-române", savanţilor de la Universitatea de Stat şi de la Academia de Ştiinţe li s-a cerut să scrie şi să publice, în 1968 şi 1969, peste 30 de lucrări consacrate "eliberării Basarabiei" în 1812 şi 1940, " biruinţei Puterii Sovietice", "ocupaţiei" şi „asupririi" româneşti din Basarabia în 1918-1940 etc., inclusiv monografia *Formarea şi înflorirea naţiunii socialiste moldoveneşti* şi culegerea de studii *Formarea şi dezvoltarea naţiunii burgheze moldoveneşti*[24].

În hotărârea Biroului C.C. al P.C.M. din 18 martie 1967 au mai fost prevăzute, în afară de scrierea şi publicarea lucrărilor istorice, acţiuni menite să "îmbunătăţească" predarea "Istoriei U.R.S.S." şi a "Istoriei R.S.S.M." în şcoli şi în instituţiile de învăţământ superior, să contribuie la educarea elevilor şi a studenţilor în "spiritul patriotismului sovietic şi a prieteniei popoarelor", la ridicarea nivelului "ideologico-istoric" al emisiunilor radiofonice, televizate, al filmelor, al ziarelor şi revistelor, al propagandei printre turiştii străini şi la soluţionarea problemelor cu privire la amenajarea satelor şi oraşelor de la frontiera R.S.S.M. cu România. Nu a fost scăpat din vedere nici lucrul de propagandă pe teritoriul României. În judeţele din R.S.R., cu care erau stabilite "legături de prietenie", se preconiza să fie transmise sistematic "materiale privind realizările poporului moldovenesc în industrie, gospodăria sătească, ştiinţa şi cultura în anii puterii sovietice". Totodată, s-a dat dispoziţii ca pe lângă Prezidiul A.Ş. a R.S.S.M. să fie organizat un grup special de referenţi care să "studieze literatura străină despre Moldova" şi să prezinte periodic informaţii la C.C. al P.C.M. despre această literatură[25].

Acţiunile conjugate ale savanţilor şi ale Biroului C.C. al P.C.M. de la începutul anului 1967 pentru a accelera elaborarea unei viziuni sovietice asupra "istoriei Moldovei" şi a relaţiilor ruso şi sovieto-române, a intensifica "educaţia patriotică" şi contrapropaganda în R.S.S.M., au avut drept scop combaterea "noului curs politic" al Bucureştiului de la începutul anilor '60, în particular, a declaraţiilor conducerii comuniştilor români (nu în mod direct, însă suficient de clar) şi a celei chineze referitor la ocupaţia sovietică a Basarabiei şi a caracterului românesc al teritoriului dintre Nistru şi Prut[26], a influenţei literaturii ştiinţifice din România şi din "ţările capitaliste", în care "chestiunea basarabeană" era considerată nesoluţionată, iar existenţa "limbii" şi a " naţiunii moldoveneşti" era contestată[27].

Astfel, N.Mohov, de exemplu, remarca, la adunarea anuală a Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S.M. din 9 martie 1967, că în "România se publica un număr mare de lucrări în care *problema naţională* (*s.n.*) este abordată într-un asemenea mod, cu care noi nu putem fi de acord". De aceea N.Mohov a cerut ca "oamenii sovietici" să combată tranşant tendinţele care se întrevedeau în aprecierile savanţilor din România relativ la formarea unităţii româneşti în sec. al XV-lea şi al XVIII-lea. Nu trebuiau să treacă cu vederea istoricii moldoveni nici articolul lui K.Heitmann, care tocmai fusese publicat în occident[28].

La rândul său, Ivan Bodiul, primul-secretar al C.C. al P.C.M., prezent la adunarea anuală a Academiei de Ştiinţe, a menţionat că " acţiunile scizioniste ale conducerii chineze şi ale altor partide comunitse a pus în faţa savanţilor o serie de probleme importante. Multe din aceste probleme se referă nemijlocit la noi. "Savanţii din Moldova trebuie să participe activ la organizarea lor politică".

Conform relatărilor lui Ivan Bodiul, "greutăţile" şi "rămânerea în urmă a cercetărilor în domeniul ştiinţelor sociale din R.S.S.M. au fost determinate de "relaţiile speciale care începuseră să se statornicească între ţările socialiste". Savanţii noştri, a menţionat acesta, au mizat pe raporturi normale între Uniunea Sovietică şi România. De aceea s-a acordat puţină atenţie unor probleme ale trecutului care au o mare importanţă pentru clarificarea relaţiilor statului nostru cu România. Noi nu lămuream unele evenimente politice... Acest fapt a lucrat împotriva noastră. După cum a spus N.Mohov şi alţi tovarăşi, în situaţia dată noi ne-am pomenit nepregătiţi. Ducem lipsa de o serie de lucrări ştiinţifice extrem de importante, în baza cărora am fi putut face propagandă şi pe arena internaţională. Opinia publică internaţională este indusă în eroare... În lume a luat amploare trăncăneala despre Basarabia. Toţi cunoaştem stângăciile şi nesiguranţa cercetărilor privitoare la perioada de ocupaţie a Basarabiei. Atunci când s-au început aceste discuţii noi eram rău pregătiţi pentru a desfăşura contrapropaganda. A trebuit să lucrăm foarte mult. Noi ne consultăm sistematic cu Comitetul Central (al P.C.U.S. -*n.n.*) Toate formulările noastre sunt coordonate. Am rugat să vină la noi tovarăşi (de la Moscova -*n.n.*) care să analizeze în mod critic acţiunile noastre. Ei au studiat aceste acţiuni şi punctul lor de vedere referitor la evenimentele din Moldova coincide cu al nostru... Cum se vor derula în continuare evenimentele? Nu trebuie să fim naivi, căci tendinţa este de a risipi autoritatea Rusiei. Cei de peste hotare doresc să discrediteze acţiunile de ajutorare a Basarabiei de către Rusia în trecut. Fiecare savant e patriot, însă în tratarea acestei chestiuni trebuie să fim foarte atenţi şi delicaţi... În lumina celor spuse, e necesar ca savanţii să se clarifice şi prin eforturi comune să soluţioneze problemele politice apărute. Trebuie să se dea ripostă palăvrăgelilor neruşinate, incitării neântemeiate a spiritelor. Ziua de 8 Martie a fost umbrită de (apariţia a- *n.n)* două lozinci. Una din ele stipula: «Noi cerem întoarcerea pământurilor moldoveneşti». Înainte doar nu scriau aşa, iar acum scriu. Ideile sunt vehiculate şi iată care-i rezultatul"[29].

Ivan Bodiul s-a arătat nemulţumit de discuţia iniţiată de istorici în chestiunea creării "naţiunii burgheze moldoveneşti". El l-a criticat pe N.Mohov care în cuvântarea sa de la Academia de Ştiinţe declarase următoarele:

"Sunt deja 10 ani de când se duce discuţia pe marginea formării naţiunii burgheze moldoveneşti. Unii afirmă că naţiunea burgheză moldovenească s-a format până la revoluţia din Octombrie. Alţii spun că ea s-a format , dar procesul nu s-a terminat. Această problemă este foarte importantă şi actuală. Ea trebuie să fie rezolvată în aşa fel, încât neprietenii noştri să nu poată răspunde... În Moldova naţiunea a existat până la revoluţia din Octombrie. Ar fi de dorit să avem fapte, argumente. La noi acum s-a creat un grup care face cercetări şi care va afla soluţia acestei probleme. Eu cred că istoricii vor găsi răspuns la întrebările ridicate de viaţă"[30].

În legătură cu aceste afirmaţii ale lui N.Mohov, liderul comuniştilor din R.S.S.M., I.Bodiul, a remarcat: "N.Mohov în cuvântarea sa a polemizat. E timpul să înceteze dezbaterile. Adevărul rămâne adevăr. Disputa este o manifestare a slăbiciunii noastre. Polemizând, noi aducem prejudicii poporului moldovenesc şi Partidului Comunist al Moldovei. Noi ne-am expus părerea că savanţii au iniţiat o ceartă referitor la existenţa naţiunii burgheze moldoveneşti. Le cerem savanţilor să ne spună dacă este aşa sau nu. Atunci vom elabora acţiunile noastre. Vom cere noi cercetări şi noi

lucrări ştiinţifice care să explice de ce în Basarabia nu s-a format naţiunea burgheză. Dar de ce românii considerau că în Basarabia s-a constituit naţiunea burgheză? Răspunde-ţi la această întrebare şi mai mult nu dorim nimic de la voi. Trebuie, la urma urmelor, să ajungem la o opinie comună. Noi cerem de la savanţi lucrări scrise în chestiunea naţiunii burgheze moldoveneşti până la revoluţia din Octombrie"[31].

Pentru a îndeplini sarcina trasată de C.C. al P.C.M. şi pentru a "demonstra", în sfârşit, existenţa "naţiunii moldoveneşti " "de sine stătătoare " în Basarabia savanţii de la Institutul de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M. au convocat pe parcursul anului 1967 o serie de reuniuni ale consiliului ştiinţific. În timpul discuţiilor au fost formulate unele întrebări la care, în pofida zelului "patriotic" şi a bunei "pregătiri ideologice", savanţii sovietici nu au putut să dea un răspuns explicit şi argumentat, nici atunci şi niciodată. Iată câteva exemple concrete de la şedinţa consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie din 10 ocotmbrie 1967, întrunire la care Iu.Ivanov a citit un referat privind unele probleme teoretice ale dezvoltării "naţiunilor capitaliste".

S.Ţaranov, secretar al C.C. al P.C.M. în problemele ideologiei: " Cum se explică că poporul român s-a constituit mai repede într-o naţiune decât poporul moldovenesc? Doar se spune că alipirea Basarabiei a fost un fenomen progresist?"

Iu.Ivanov: "Sunt mai multe opinii în legătură cu această problemă. Însă un lucru este absolut incontestabil – faptul că alipirea Basarabiei la Rusia a fost într-adevăr un fenomen progresist".

E.Rusev, directorul Institutului de Istorie:"D-stră afirmaţi că elementele burgheziei naţionale din Moldova erau puţin numeroase. Cine au fost atunci exponenţii intereselor naţionale?".

Iu.Ivanov: "Îmi este greu să răspund la această întrebare"[32].

S.Ţaranov, luând cuvântul în dezbateri , i-a chemat pe savanţi să-şi expună mai clar punctul de vedere în problema "dacă a existat ori nu naţiunea burgheză moldovenească. " Totodată, el i-a atenţionat pe cercetători că chestiunea respectivă nu poate fi "obiect al disputelor". Altfel zis, "cercetările" privind crearea "naţiunii moldoveneşti" nu aveau alternativă. După cum a menţionat şi E.Russev, problema " dezvoltării" " naţiunii burgheze moldoveneşti" "se studiază conform hotărârii C.C. al P.C.M. şi noi o vom duce până la capăt"[33].

În opinia lui V.Jukov, "multe caracteristici (ale "naţiunii burgheze moldoveneşti" -*n.n.*) au existat, însă definitiv ne vom putea pronunţa referitor la acest subiect numai după terminarea cercetării. "P.Sovetov, raliindu-se la opinia lui V.Jukov, a concretizat: "A fost sau nu etapa finală a procesului de formare a naţiunii burgheze moldoveneşti – aceasta o vor arăta cercetările"[34].

În realitate, savanţii de la Academia de Ştiinţe n-au ţinut cont în cercetările lor ulterioare de consecinţele politicii ţariste pentru dezvoltarea naţional-culturală şi lingvistică a românilor din Basarabia, ei preocupându-se mai mult de mesajul politic al viitoarei lor lucrări, de retuşarea formulărilor şi înfrumuseţarea faţadei regimului ţarist. Iată unele exemple mai concludente de la şedinţa consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M. din 10 decembrie 1968 la care s-a discutat Introducerea scrisă de N.Mohov pentru lucrarea *Studii privind istoria formării şi dezvoltării naţiunii burgheze moldoveneşti.*

A.Lazarev: "Materialele utilizate nu lovesc în ţintă... Apare întrebarea de ce se scrie lucrarea. Nu ştiu dacă o astfel de carte merită să fie publicată"[35].

I.Anţupov: "Nu sunt de acord cu faptul că Rusia promova o politică de asuprire foarte grea. În ceea ce priveşte opresiunea politică, cine a înfăptuit-o dacă nu nobilimea locală. Trebuie să fie gândite şi cizelate formulările. E necesar ca noi singuri să soluţionăm problema privind colonia (probabil, "Basarabia – colonie a Rusiei -*n.n.*)", având faptele şi argumentele la mână "[36].

V.Jukov: "Se cere... să ne gândim la expresia "Rusia – închisoare a Basarabiei", să hotărâm dacă o includem (în lucrare -*n.n.*) Pe noi ne jeneză procentul burgheziei moldoveneşti"[37].

Despre concluziile la care au ajuns savanţii de la Academia de Ştiinţe, după 3 ani de cercetări, acelaşi N.Mohov a relatat în referatul "Unele probleme ale formării naţiunii burgheze moldoveneşti", citit în cadrul şedinţei comune din 4 octombrie 1969 de la Chişinău a Secţiei ştiinţelor sociale a Prezidiului A.Ş. a U.R.S.S., a Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S.Moldoveneşti, a Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S.Beloruse şi a Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S. Ucrainene. "Istoria formării unei naţiuni, arăta N.Mohov, este un proces care trece prin câteva etape: apariţia unor elemente izolate ale naţiunii, cristalizarea caracteristicilor ei de bază şi, în sfârşit, terminarea procesului de creare a naţiunii... În privinţa naţiunii burgheze moldoveneşti noi de asemenea putem spune că ea a început să se dezvolte încă înainte de sec. al XIX-lea, că la începutul sec. al XX-lea existau toate trăsăturile de bază ale naţiunii burgheze moldoveneşti care s-au manifestat pregnant în zilele furtunoase ale revoluţiei din 1917.

Totodată, trebuie să remarcăm că condiţiile specifice de dezvoltare a Moldovei în epoca capitalismului şi imperialismului împiedicau creşterea numărului proletariatului şi a burgheziei moldoveneşti, iar acest fapt îngreuia consituirea ei (a "naţiunii burgheze moldoveneşti" -*n.n.*) "în forma clasică"[38].

Deşi N.Mohov a creat din nimic "trăsăturile de bază" ale "naţiunii burgheze moldoveneşti", separate de cea românească, inclusiv "conştiinţa naţională moldovenească", ceea ce, în opinia acestuia, a permis moldovenilor basarabeni să reziste, în 1918-1940, în faţa "românizării", conceptul lui iarăşi nu i-a satisfăcut pe mulţi dintre savanţii prezenţi la şedinţă.

Profesorul M.Djunusov, de exemplu, a menţionat :"În ceea ce priveşte gradul de terminare (a procesului de constituire a "naţiunii burgheze moldoveneşti -*n.n.*)", apoi la această problemă trebuie încă să mai revenim. E o problemă delicată şi e necesar să avem faţă de ea o atitudine serioasă"[39].

O opinie similară a exprimat şi D.Şemeakov: "...N.Mohov a trebuit să mai aştepte cu concluziile... De faptul că noi vom expune aceste concluzii cu doi ani mai târziu, nimeni nu va suferi, însă *oamenii vor auzi punctul lor de vedere. Şi nu se vor face presiuni de sus*" (*subl. noastre-n.n.*)[40].

Academicianul I.Minţ, conducătorul secţiei, a constatat şi el :"Tezele de bază (ale comunicării lui N.Mohov - *n.n.*) sunt juste, dar totuşi ceva nu ajunge. Probabil tov. Şemeakov...are dreptate când a spus că *unele generalizări nu au fost duse până la capăt*... De ce vorbeşte N.Mohov atât de modest despre rolul anului 1812 şi intrarea Basarabiei în componenţa Rusiei? De aceea că ea ("intrarea Basarabiei în

componenţa Rusiei" - *n.n.*) este, s-ar părea, un factor militar şi nu unul economic. Dar să ne amintim de Rusia Kieveană. Cum ar fi arătat istoria Ucrainei dacă mongolii nu ar fi despărţit pentru câteva secole Ucraina de cealaltă parte a Rusiei? Or, şi în acest caz este vorba de un factor militar, însă noi nu negăm că cucerirea mongolă a aruncat Ucraina într-o parte, iar Belorusia în alta. Şi dacă nu aceasta este cauza formării naţiunii, apoi ea a grăbit, bineînţeles, constituirea ei...Va scăpat din vedere următorul aspect.... Capitalismul rusesc formează o naţiune comună, iar dumneata creezi numai naţiunea moldovenească..."[41].

I.Minţ, ca şi A.Esaulenco[42], a fost de părerea că "noi trebuie să lucrăm asupra acestei teme împreună", propunând ("eu deja i-am raportat despre ideea respectivă lui I.I.Bodiul") ca Secţia ştiinţelor sociale a A.Ş. a U.R.S.S. şi cele ale A.Ş. a R.S.S.Moldoveneşti, A.Ş.a R.S.S.Beloruse, A.Ş. a R.S.S.Ucrainene să pregătească o "lucrarea comună cu privire la dezvoltarea naţiunii burgheze în Belorusia, Ucraina şi Moldova"[43].

Cuvântarea lui G.Bogaci, în disonanţă cu afirmaţiile făcute de M.Djunusov, D.Şemeakov, N.Berezneakov, I.Sabadârev, A.Grecul, I.Minţ ş.a., reflectă situaţia dramatică a omului impus de împrejurări să acţioneze contrar voinţei sale.

"Eu sunt filolog, menţiona G.Bogaci, studiez folclorul, literatura, dar anul trecut m-am pomenit atras în lucrul colectiv de cercetare a formării naţiunii moldoveneşti... În timpul investigaţiilor eram copleşit permanent de gândul că fac o faptă nedemnă. De ce căutăm în societatea noastră informaţii, ele sunt multe, relativ la antagonismul, negativismul dintre fraţii de acelaşi neam şi având limbă: moldoveni şi români? De ce?"

Menţionând că "în 1918 naţiunea română era formată", G.Bogaci, în spiritul conceptului elaborat de N.Mohov, a negat existenţa "naţiunii burgheze moldoveneşti " în forma ei clasică. "Despre o naţiune moldovenească, o naţiune clasică, care ar fi avut conducătorii săi şi în care s-ar fi putut avea încredere noi nu putem vorbi".

În general, G.Bogaci considera că "procesul constituirii naţiunii ("moldoveneşti"-*n.n.*) nu poate fi altfel studiat, decât în comparaţie cu oricare altul, mai bine cu cel al naţiunii române. Ar fi oportun ca să fie invitaţi pentru a lucra asupra temei respective istoricii români. La Chişinău această invitaţie noi nu o putem face "[44].

Aşadar, fiind puşi în situaţia de a demonstra existenţa "naţiunii burgheze moldoveneşti", în lipsa condiţiilor socio-economice, politice, naţional-culturale şi lingvistice în Basarabia, N.Mohov şi alţi savanţi de la Academia de Ştiinţe a R.S.S.M. au propus o soluţie de "compromis" (probabil pentru a face ca "mitul" "naţiunii moldoveneşti" să pară mai credibil, "încât neprietenii noştri să nu poată răspunde"), înaintând conceptul "naţiunii moderne moldoveneşti"neconstituite deplin, nedezvoltate.

Deşi, din punctul de vedere al teoriei lui Lenin privind evoluţia ţărilor subdezvoltate, conceptul menţionat era valabil, el fiind utilizat la explicarea proceselor istorice într-o serie de republici din Asia Mijlocie şi Caucaz[45], conducerea P.C.M. şi o mare parte a istoricilor (A.Lazarev, A.Grecul, D.Şemeakov ş.a.) nu l-au accepat.

Or, ţinând cont de scopurile antiromâneşti ale conducerii P.C.M. şi ale savanţilor sovietici, conceptul propus de N.Mohov era vulnerabil din mai multe puncte de vedere. În primul rând, atunci când N.Mohov recunoştea că moldovenii erau slab reprezentaţi în clasele societăţii moderne din Basarabia – burghezia şi proletariatul – el combătea, volens-nolens, propria concluzie privind dezvoltarea, la începutul sec. al XX-lea , "a trăsăturilor de bază" ale unei noi naţiuni în Basarabia, în raport cu cea română. În rândul al doilea, conceptul lui N.Mohov creea premise pentru transformarea "naţiunii burgheze moldoveneşti" în "naţiune burgheză românească", a "moldovenilor" în "români". Spre deosebire de cazahi, uzbeci, azeri ş.a., care, după 1918, în condiţiile "puterii sovietice", se puteau transforma în "naţiuni socialiste" , "sărind" peste etapele precapialiste, moldovenii din Basarabia, "ocupaţi de români", erau lipsiţi de o asemenea posibilitate. De aceea, ei trebuiau să devină, în mod obligatoriu, o naţiune modernă veritabilă până în 1917-1918. În caz contrar, conform logicii marxiste, desăvârşindu-şi "dezvoltarea burgheză" în condiţiile "ocupaţiei româneşti", moldovenii s-ar fi preschimbat în români. În plus, o "naţiune burgheză moldovenească" neconstituită deplin nu ar fi putut rezista în faţa "românizării" din perioada interbelică.

Transformarea în anii 1918-1940 a "moldovenilor"în "români" făcea imposibilă crearea "naţiunii sovietice moldoveneşti", iar tezele privind existenţa în România şi R.S.S.M. a două popoare – "poporul român" şi "poporul moldovenesc"– se pomeneau lipsite de "fundament ştiinţific".

O dată conştientizate aceste momente de către savanţii sovietici nominalizaţi mai sus şi, evident, de către conducerea P.C.U.S. şi P.C.M., lucrarea elaborată în 1967-1969 de către cercetătorii de la A.Ş. a R.S.S.M., sub conducerea lui N.Mohov, în pofida certitudinii exprimate frecvent de N.Mohov şi de conducerea Institutului de Istorie al A.Ş.[46], nu a mai putut vedea lumina tiparului, aşa cum se întâmpla, de obicei, cu celelalte scrieri tutelate de C.C. al P.C.M.

Mai mult ca atât. Conceptul şi unele concluzii ale savanţilor de la A.Ş. a R.S.S.M., dovedindu-se vulnerabile din punctul de vedere al scopurilor politice urmărite de P.C.U.S. şi P.C.M., au servit drept motiv pentru anularea sesiunii cu tema "Formarea naţiunii burgheze moldoveneşti", organizată de diriguitorii A.Ş. a R.S.S.M., la indicaţia C.C. al P.C.M., în urma hotărârii C.C. al P.C.U.S. privind îmbunătăţirea lucrului ideologic în R.S.S.M.[47] Conferinţa urma să aibă loc la 27-28 mai 1971. Printre raportori figurau preşedintele A.Ş. a R.S.S.M., I.Grosul (acesta trebuia să citească referatul "Probleme ale formării naţiunii burgheze moldoveneşti" , pregătit , probabil, de N.Mohov. Din acest motiv, putem presupune, N.Mohov nu a fost inclus în programul conferinţei), reprezentanţi ai A.Ş. a U.R.S.S., A.Ş. a R.S.S.Ucrainene, A.Ş. a R.S.S.Beloruse şi, desigur, autorii lucrării, cercetători ai Institutului de Istorie al A.Ş., Institutului Limbă şi Literatură al A.Ş., ai Secţiei de etnografie şi folclor a A.Ş. a R.S.S.M. La 3 mai 1971, I.Varticean, preşedintele biroului Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S.M., trimite preşedintelui Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a U.R.S.S., academicianului A.Rumeanţev, academicianului-secretar al Secţiei de istorie a A.Ş. a U.R.S.S., E.Jukov, preşedintelui Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S. Ukrainene, academicianului I.Beloded, academicianului-secretar al Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S.Beloruse, P.Glebko "lista concretizată a

referatelor"[48]. Pe neaşteptate însă sesiunea a fost contramandată. La 4 octombrie 1971, conducerea Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M. şi a Institutului de Limbă şi Literatură al A.Ş. a R.S.S.M. comunica, printr-o scrisoare oficială, Prezidiului A.Ş. a R.S.S.M. că "manuscrisul monografiei (*Formarea naţiunii burgheze moldovneşti - n.n.*) a fost trimis, în iunie a.c., Secţiei de Istorie a A.Ş. a U.R.S.S. pentru a fi discutat. Până în momentul de faţă dezbaterea nu a avut loc. De soluţionarea acestei probleme depinde dacă va avea loc sesiunea ştiinţifică consacrată problemelor formării naţiunii burgheze moldoveneşti"[49]. Nu ştim care au fost concluziile secţiei de Istorie a A.Ş. a U.R.S.S. cu privire la manuscrisul lucrării elaborate de savanţii A.Ş. a R.S.S..M. Totuşi, din faptul că conferinţa menţionată nu a avut loc, după cum reiese din rapoartele anuale ale Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M. şi ale biroului Secţiei ştiinţelor sociale a A.Ş. a R.S.S.M., putem deduce că avizul Secţiei de istorie a A.Ş. a U.R.S.S. nu a fost pozitiv.

Au existat, probabil, şi alte motive pe care deocamdată nu le cunoaştem, dar care i-a dterminat pe liderii P.C.U.S. şi P.C.M. să nu forţeze ori chiar să oprească temporar procesul de fabricare a "naţiunii burgheze moldoveneşti" în Basarabia. Astfel, la începutul lunii aprilie 1973, I.Budac, directorul Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M., comunica conducerii Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.Beloruse şi a Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.Ukrainene, referindu-se la hotărârea Secţiei ştiinţelor sociale a Prezidiului A.Ş. a U.R.S.S. din 3-4 octombrie 1969, că "colaboratorii Institutului de Istorie al A.Ş. a R.S.S.M. au terminat lucrul de cercetare asupra temei "Formarea naţiunii burgheze moldoveneşti". Aceste materiale sunt destinate pentru scrierea în comun cu savanţii sus-menţionatelor academii a unei monografii colective "Formarea naţiunilor burgheze în Belorusia, Moldova şi Ucraina". Vă rugăm insistent să ne comunicaţi opinia D-stră în legătură cu soluţionarea acestei probleme"[50].

În pofida hotărârii amintite a Secţiei ştiinţelor sociale a Prezidiului A.Ş. a U.R.S.S. din 3-4 octombrie 1969, nici directorul belorus, nici cel ucrainean nu a acceptat ideea scrierii în comun a lucrării solicitate de I.Budac. Primul a menţionat că în Belorusia a fost publicată deja o lucrare la tema respectivă şi era, deci, "neraţional" să fie scrisă încă una[51]. Al doilea a arătat că savanţii ucraineni sunt "supraîncărcaţi", ei participând cu toţii la scrierea "Istoriei Ucrainei" în 10 volume[52]. În realitate, şefii instituţiilor istorice academice din Belorusia şi Ucraina nu au fost sinceri. Ideea unei lucrări colective a apărut tocmai pentru a-i ajuta pe savanţii din R.S.S.M., lupsiţi de experienţă, să depăşească greutăţile de ordin conceptual şi ideologic. Din acest punct de vedere, publicarea la Minsk a monografiei privind formarea "naţiunii burgheze" beloruse nu putea servi drept motiv pentru a respinge propunerea lui I.Budac. Pe de altă parte, deşi erau ocupaţi, savanţii ucraineni nu au respins oferta A.Ş. a R.S.S.M. privind scrierea în comun a altor lucrări. Astfel în 1973 partea moldovenească a propus 7 lucrări pentru a fi incluse în planul de coordonare a cercetărilor dintre A.Ş. a R.S.S.M., A.Ş. a R.S.S.B. şi A.Ş. a R.S.S.U. pe tema: "Legăturile istorice şi prietenia de nezdruncinat a poporului ucrainean, belorus şi moldovenesc". Dintre ele doar una, cea privind crearea "naţiunilor burgheze" în Moldova, Ucraina şi Belorusia, nu a fost acceptată de ucraineni şi beloruşi[53].

Acceptarea propunerii lui I.Budac referitor la elaborarea unei lucrări colective moldo-beloruso-ucrainene ar fi putut contribui la depăşirea deficienţelor şi la lichidarea greşelilor de ordin conceptual (din punctul de vedere al U.R.S.S.), la scrierea ori rescrierea într-o nouă viziune a monografiei pregătite în 1967-1969 la A.Ş. a R.S.S.M. şi deci la publicarea mai timpurie a acesteia. Faptul că iniţiativa directorului moldovean a eşuat ne face să credem că au existat şi alte motive necunoscute încă (legate poate de politica şi planurile U.R.S.S. faţă de România), care au determinat conducerea P.C.M. şi P.C.U.S. să amâne scrierea şi publicarea monografiei consacrate formării şi existenţei a două popoare est-romanice diferite în sud-estul Europei: moldovenii şi românii. Este clar că decizia care a stopat elaborarea oficială a doctrinei moldovenismului a fost luată la cele mai înalte niveluri ştiinţifice şi politice ale statului sovietic. Răspunsurile formale parvenite lui I.Budac de la directorii instituţiilor istorice academice din Belorusia şi Ucraina nu pot decât să confirme aceste supoziţii.

De abia în 1976 monografia *Formarea naţiunii burgheze moldoveneşti* a fost iarăşi inclusă în planurile A.Ş. a R.S.S.M. pentru a fi rescrisă[54]. În 1978 (după 8 ani de la scrierea primei variante şi după 12 ani de la începerea cercetărilor) ea vede lumina tiparului[55]. Acum însă redactor responsabil al lucrării nu mai figura N.Mohov, ci oponentul acestuia, A.Lazarev. N.Mohov , deşi a rămas unul dintre autorii lucrării, nu a mai insistat asupra ideii sale anterioare privind neterminarea procesului de constituire a "naţiunii moldoveneşti" "de sine stătătoare ".

Acţiunile întreprinse de politicienii şi istoricii sovietici pentru a crea o "naţiune moldovenească", "independentă"de cea română, s-au realizat în contextul deformării adevărului istoric, al supraevaluării nivelului de dezvoltare social-economică, politică şi culturală a Basarabiei în cadrul Imperiului Rus. Considerând că prezenţa "relaţiilor capitaliste mature" constituie "o condiţie principală pentru formarea naţiunii burgheze", autorii noii monografii au afirmat că Basarabia parcursese deja, la începutul sec. al XX-lea, "stadiul capitalismului dezvoltat".În felul acesta ea s-a pomenit în fruntea multor ţări din Sud-Estul Europei, care se aflau încă la etapa de tranziţie ori de abia intrau într-o societate capitalistă incipientă: "Analiza dezvoltării social-economice a Moldovei în sec. al XIX-lea , în special după reforma agrară din 1868 în Basarabia – se remarcă în compartimentul scris de D.Şemeakov – confirmă că ţinutul, situat la hotarul de sud-vest al Imperiului Rus, a parcurs în perioada de până la octombrie stadiul capitalismului dezvoltat, în pofida politicii coloniale, promovate de autocraţia ţaristă faţă de periferiile naţionale. În Moldova s-au format clasele societăţii capitaliste, burghezia şi proletariatul, care, împreună cu ţărănimea, au jucat un rol hotărâtor în transformarea părţii de răsărit a poporaţiei moldoveneşti în naţiune burgheză independentă, cu toate trăsăturile caracteristice acestei comunităţi etnice. Procesul etnosocial menţionat s-a încheiat la începutul sec. al XX-lea"[56].

D.Şemeakov nu a demonstrat, ci doar a enunţat teza privind "dominarea relaţiilor capitaliste dezvoltate în economia Basarabiei". Autorul menţionat nici nu a încercat să clarifice esenţa relaţiilor dintre moşieri şi ţărani, coraportul şi evoluţia acestora în perioada de tranziţie de la sistemul feudal la cel capitalist. El a calculat ponderea muncitorilor agricoli şi a burgheziei săteşti în structura socială a Basarabiei pornind

de la numărul țăranilor fără de pământ, al celor cu pământ puțin, proprietăților, zise "culăceşti" (care aveau 3 şi mai multe vite de tracțiune)[57]. Însă, în lipsa capitalurilor şi a maşinilor, cei mai mulți din aşa – numiții "culaci", atât din Basarabia, Rusia, cât şi din țările balcanice, continuau să gospodărească pe vechi, utilizând unelte şi tehnologii rudimentare, forme semifeudale de achitare cu angajații[58].

Proclamându-i pe toți țăranii fără de pământ ori cu pământ insuficient drept proletari şi semiproletari agricoli, iar pe cei înstăriți – burghezie agricolă, şi creând astfel clasele societății capitaliste în satele din Basarabia, D.Şemeakov a "soluționat" una din problemele cele mai complicate ale istoriografiei sovietice din anii '50 - '60 şi de la începutul anilor '70. Era vorba de ponderea neînsemnată a moldovenilor printre burghezia şi proletariatul basarabean, fapt care nu confirma teza sovietică privind "dezvoltarea" în Basarabia a unei națiuni moderne, "independente" de cea românească.

"Aşadar, a conchis D.Şemeakov, în sate se formase două clase ale societății burgheze: cheaburimea şi proletariatul agricol. Amintim, totodată, că moldovenii alcătuiau 92% din populația sătească a județului Chişinău, 81% – a județului Orhei, 71% – a județului Bălți, 66% – a județului Soroca, 53% – a județului Bender, 46% – a județului Ismail. Componența națională a populației săteşti ne permite să afirmăm că, atât în mediul sărăcimii, cât şi în mediul cheaburimii, moldovenii alcătuiau majoritatea absolută"[59].

Era imposibil să vorbeşti despre "dezvoltareaa" unei națiuni "noi" în Basarabia, trăsăturile caracteristice ale acesteia (limbă literară, cultură națională evoluată şi, evident, conştiință modernă) şi, în acelaşi timp, să faci o analiză pertinentă a politicii naționale țariste în ținut. De aceea, în pofida unor declarații formale de condamnare, savanții sovietici nu numai că nu au dezvăluit consecințele politicii de rusificare pentru dezvoltarea național-culturală şi lingvistică a românilor basarabeni, ci chiar le-au justificat, declarându-le "trăsături etnice originale".

Ei au admis existența, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, a unui proces cultural, lingvistic şi literar comun în Basarabia şi Moldova (scriitorii clasici moldoveni din a doua jumătate a sec. al XIX-lea au reflectat în lucrările lor istoria, obiceiurile, traiul şi limba vorbită de moldoveni şi, în aşa fel, au "luat parte la crearea fondului comun al culturii spirituale a poporului moldovenesc şi al celui român"), dar, totodată, au consemnat creşterea rapidă, în special după unirea în 1859 a Moldovei şi Munteniei, a deosebirilor etno-culturale şi lingvistice dintre românii din Basarabia şi cei din România[60].

Astfel, în timp ce în Basarabia, conform opiniei savanților sovietici, se dezvoltau "tradițiile populare moldoveneşti în domeniul culturii, literaturii şi al limbii" ele "îmbinându-se organic" cu "tradițiile culturii ruse", în România influențele culturii străine (occidentale) schimonoseau limba şi "fizionomia națională" a moldovenilor, îndepărtându-i de tradițiile culturii populare[61].

Date fiind aceste premise, printre componentele de bază ale "națiunii capitaliste moldoveneşti" care, în opinia savanților menționați, o deosebeau de cea română, au nimerit elementele arhaice şi rusismele "limbii moldoveneşti"din Basarabia, operele literare şi artistice de factură folclorică (pe parcursul sec. al XIX-lea, în lipsa şcolilor, a presei, a oricăror instituții cultural-naționale, luptând pentru supraviețuire, cultura

românească din Basarabia nu a putut îmbrăca forme tranşant moderne), cele în care s-a reflectat "tematica rusă, chipul Rusiei şi al poporului rus ori în care s-a resimţit influenţa sporită a culturii ruse"[62].

În acelaşi timp, crearea şi activitatea teatrelor ruseşti şi ucrainene, a altor instituţii de cultură ruseşti din Basarabia, în care românii şi limba română erau prezenţi doar ocazional, a fost concepută de savanţii din R.S.S.M. ca un proces de constituire a "artei profesioniste moldoveneşti". În consecinţă, teatrul rus din Basarabia "a căpătat caracterul unui indicator specific al culturii spirituale a poporului moldovenesc", el "influenţând puternic nu numai procesul de trezire a conştiinţei de sine sociale, ci şi formarea conştiinţei de sine naţionale în mediul păturilor democratice a populaţiei locale"[63].

Faptul că unii reprezentanţi ai intelectualităţii moldoveneşti scriau doar în limba rusă nu constituia, în opinia savanţilor sovietici, un indiciu al deznaţionalizării, ci al "respectului" lor pentru limba rusă. Cu toate că limba română fusese izgonită din toate sferele vieţii sociale din Basarabia, iar rusificarea, în special a boierilor şi a păturilor intelectuale, se afla în plină desfăşurare, istorici sovietici moldoveni prezentau perioada respectivă ca una de "răspândire largă a bilingvismului printre moldoveni" şi de "dezvoltare a culturii".

"Iubind şi preţuind la justa ei valoare limba maternă", se arată în lucrarea amintită, moldovenii, aflându-se pe parcursul veacurilor într-un contact îndelungat cu ruşii, iar de la sfârşitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea chiar trăind în cadrul aceluiaşi stat, s-au pătruns de un sentiment de profund respect faţă de limba rusă. În sec. al XIX-lea unii literaţi şi gânditori moldoveni (V.L.Laşcov, bunăoară) scriau numai în ruseşte. În ceea ce priveşte limba română, masele largi ale poporului moldovenesc o considerau în continuare inacceptabilă...Astfel încă la sfârşitul sec. al XIX-lea- începutul sec. al XX-lea printre moldoveni era răspândit pe scară largă bilingvismul; el a contribuit la dezvoltarea culturală a poporului, la încadrarea lui în viaţa politică a întregii Rusii, dovedindu-se a fi destul de perspectiv"[64].

Deşi au cercetat procesul de constituire a "intelectualităţii naţionale moldoveneşti", autorii monografiei au evitat să utilizeze datele oficiale ruseşti care atestă un număr foarte redus şi o reprezentare neânsemnată a specialiştilor şi a intelectualilor moldoveni în diversele domenii ale vieţii publice din Basarabia. Aceste informaţii scoteau în vileag consecinţele rusificării şi infirmau propriile lor afirmaţii despre "profunzimea procesului de consolidare etnică a moldovenilor"[65]. Astfel, conform datelor recensământului din 1897, ponderea românilor basarabeni în administraţie, judecătorii şi poliţie constituia numai 11,2% (a ruşilor – 64,2%, a ucrainenilor – 16,7%), în activitatea de educaţie şi instruire – 18,3% (a ruşilor – 58,0%, a ucrainenilor – 13,8%), în ştiinţă, literatură şi artă – 16,8% (a ruşilor – 48,6%, a ucrainenilor – 24,8%), în activitatea medicală şi sanitară – 17,2% (a ruşilor – 55,9%, a ucrainenilor – 12,6%), în activitatea juridică privată – 7,6% (a ruşilor – 73,6%, a ucrainenilor – 2,8%), în forţele armate – 5,8% (a ruşilor – 58,3%, a ucrainenilor – 17,2%). Unicul domeniu în care ponderea românilor a fost mai mare (59,7%) decât a celorlalte etnii (a ruşilor – 23,9%, a ucrainenilor – 11,4% etc.) a fost Biserica ortodoxă din Basarabia[66].

În scopul creării unui popor neromânesc în Basarabia politicienii şi savanţii sovietici au încercat să imprime un nou conţinut semnificativ termenilor "moldoveni", "limbă moldovenească" (grai moldovenesc) decât cel consfinţit de tradiţia istorică a cronicarilor. Desemnând prin termenii "moldovean" şi "român" realităţi etnice diferite, ei au rescris istoria Basarabiei din sec. al XIX-lea-începutul sec. al XX-lea în baza opunerii şi disocierii dintre termenii amintiţi, falsificând astfel întregul proces istorico- şi etno-cultural din zonă. Procedeul istoricilor sovietici transpare şi mai clar dacă analizăm corespondenţa organelor de stat centrale şi guberniale ruseşti, inclusiv de urmărire şi supraveghere secretă, în care demnitarii ţarişti utilizează termenii "moldovean" şi "român", sintagmele "curentul românofil", "mişcarea naţională"ca sinonime[67]. În plus, această corespondenţă atestă existenţa permanentă a conştiinţei româneşti moderne şi a tendinţelor unioniste, mai ales printre păturile culte ale populaţiei basarabene (deşi numărul acestor intelectuali nu a fost niciodată prea mare, ei au fost, totuşi, cei mai culţi şi mai activi membri ai societăţii), chiar încă înainte de formarea statului român modern[68]. De aici se poate deduce că românismul şi unionismul basarabean s-au "născut", în linii mari, simultan cu cele din Moldova şi Muntenia, ca rezultat al descoperirii şi conştientizării de către intelectuali a unităţii etno-lingvistice dintre toţi românii. Desigur, contactele românilor şi influenţa culturală a Moldovei şi a României asupra Basarabiei, chiar dacă împiedicate şi diminuate de izolarea ţaristă, au contribuit la apariţia şi perpetuarea românismului în provincia respectivă. Însă nu a fost vorba, după cum au scris savanţii sovietici, despre "exportul" românismului în Basarabia de către "şoviniştii români" şi "agenţii" acestora, de către "naţionaliştii burghezi moldoveni "emigraţi în România[69], ci de o dezvoltare firească, în spiritul timpului, a unei conştiinţe româneşti moderne, alimentate de originea, limba, tradiţiile şi istoria comună a tuturor românilor. Ideea unităţii etno-lingvistice a românilor basarabeni cu toţi ceilalţi români din România, Bucovina, Transilvania transpare, într-un fel sau altul, în toate ziarele editate la Chişinău la începutul sec. al XX-lea ("Basarabia", "Viaţa Basarabiei", "Glasul Basarabiei", "Cuvânt Moldovenesc"). Chiar şi ziarul "Moldovanul", publicat din banii Ministerului de Interne al Rusiei pentru a servi drept contrapondere "Basarabiei"[70], în pofida cultivării unei atitudini loiale faţă de regimul ţarist, a informat cititorul basarabean despre originea comună şi unitatea de neam a moldovenilor şi românilor[71].

Iniţial şi savanţii sovietici au scris, în spiritul documentelor alcătuite de funcţionarii ţarişti din sec. al XIX-lea-începutul sec. al XX-lea, despre caracterul "românofil" al mişcării naţionale din Basarabia[72]. Apoi însă, ajustând istoria Basarabiei la preceptele teoriei moldovenismului, ei au evidenţiat "în rândurile naţionaliştilor moldoveni... două orientări naţionale principale – moldofilă şi românofilă. Adepţii primului curent încercau să devină conducători ai mişcării naţionale a moldovenilor. Ei îmbrăcau masca unor oameni obijduiţi de ţarul rus, căutau să câştige încrederea ţăranilor spre a-i abate de la lupta revoluţionară. Ei vroiau să îndrepte mişcarea revoluţionară din gubernie pe calea naţionalismului burghez moldovenesc. Reprezentanţii celui de-al doilea curent intenţionau să profite de lupta poporului moldovenesc contra ţarismului şi semănau vrajbă între moldoveni şi ruşi. Ei propagau «teoria», potrivit căreia moldovenii ar fi şi ei români şi că trebuie

să se despartă de ruşii «străini» spre a se uni cu românii «noştri» . Ei vroiau să îndrepte mişcarea naţională a moldovenilor pe făgaşul şovinismului românesc. Şi unii, şi alţii erau duşmanii poporului truditor moldovenesc, de aceea n-au fost susţinuţi de mase"[73]. Documentele ruseşti menţionate demonstrează că mişcarea naţională din Basarabia a apărut chiar de la bun început ca un "curent românofil". În a doua jumătate a sec. al XIX-lea "românofilii" şi unioniştii din rândul boierilor au fost iniţiatorii acţiunilor, chiar dacă de cele mai multe ori nereuşite, de salvgardare a graiului moldovenesc, de creare a şcolilor, tipografiilor, presei naţionale[74]. "Românofilii" şi "unioniştii" "revoluţionari" şi "intelectuali" de la sfârşitul sec. al XIX-lea începutul sec. al XX-lea au stabilit legături ori au devenit membri ai diversele organizaţii naţional-culturale din România ("Basarabeanul", "Milcovul", "Liga culturală", "Cercul basarabean"ş.a.), au organizat transporturi de cărţi, ziare româneşti şi foi volante în Basarabia[75]. La începutul sec. al XX-lea tot ei au fost iniţiatorii mişcării naţionale din Basarabia, iar în 1917, beneficiind de susţinerea diverselor categorii sociale, au declanşat lupta pentru introducerea limbii române şi a grafiei latine în şcoli şi în viaţa publică, au constituit asociaţiile şi partidele naţionale, parlamentul basarabean "Sfatul Ţării", au trasat şi au proclamat autonomia Republicii Populare Moldoveneşti, independenţa şi unirea acesteia cu România. Spre deosebire de "românofilii" şi "unioniştii" "intelectuali" din grupările naţionale iniţiale, o mare parte din ţăranii moldoveni, împovăraţi de moştenirea grea a trecutului ţarist, deşi s-au dovedit refractari faţă de influenţa limbii şi a culturii ruse, conservându-şi graiul, tradiţiile populare şi conştiinţa românească premodernă, nu au înţeles, totuşi, deseori nici interesul general românesc, nici cel local. În ansamblu însă aceste fapte nu au modificat orientarea şi caracterul antiţarist şi antiimperial ale mişcării naţionale a românilor basarabeni în 1917. Delimitarea forţelor naţional-politice din Basarabia nu s-a produs în funcţie de opţiunea proindependenţă ori unionistă a participanţilor la mişcarea naţională, dar între cei care pledau pentru independenţă şi unire, pe de o parte, şi cei care doreau păstrarea Imperiului Rus, pe de altă parte. Din acest punct de vedere, evidenţierea de către savanţii sovietici a "două orientări naţionale principale– moldofilă şi românofilă" în cadrul mişcării naţionale din Basarabia nu a fost dictată de realităţile politice din 1917, ci de cerinţele abstracte ale scenariului privind dezvoltarea "naţiunii burgheze moldoveneşti".

Din cele expuse se pot face următoarele concluzii. Inventarea "naţiunii burgheze moldoveneşti" de către savanţii din R.S.S.M. a fost determinată, ca şi în toate celelalte republici din U.R.S.S., de cerinţele doctrinei "marxist-leniniste", care stipula constituirea "naţiunii socialiste" pe baza celei "burgheze". În R.S.S.M., din cauza "prieteniei" dintre U.R.S.S. şi România în perioada imediat postbelică, acest proces s-a început cu mare întârziere. Drept imbold nemijlocit a servit publicarea în Occident a unor lucrări "antisovietice" şi "antimoldoveneşti", tentativele P.C.R. şi a istoricilor români de la începutul anilor '60 de a revizui concepţiile istorice prosovietice din anii '40 - '50 privitor la "chestiunea basarabeană". Tot din interese politice nu a fost publicată lucrarea privind formarea "naţiunii burgheze moldoveneşti" în Basarabia, elaborată în 1967-1969 de către savanţii A.Ş. a R.S.S.M., iar la începutul anilor '70 a fost stopat procesul de rescriere a ei. Elaborarea conceptului "naţiunii moldoveneşti" "independente" de cea română,

împreună cu alte concepte similare ("însemnătatea progresistă a alipirii Basarabiei la Rusia", "prietenia seculară moldo-ruso-ucrainenă" ş.a.), s-a soldat cu deformarea istoriei Basarabiei, a conştiinţei civice şi naţionale a moldovenilor din R.S.S.M.

Rescrierea istoriei Basarabiei şi formarea "naţiunii burgheze moldoveneşti" nu a însemnat decât crearea premiselor necesare pentru dezvoltarea "naţiunii socialiste moldoveneşti". În cazul constituirii "naţiunii socialiste moldoveneşti" savanţii sovietici nu au mai trebuit să opereze cu izvoare şi date "burgheze", imposibil de modificat, ci cu indicatori socio-economici şi culturali, care erau planificaţi şi "transpuşi în viaţă "de către organele Puterii sovietice. Cercetarea "construcţiei socialismului" înseamnă implicit şi abordarea chestiunii privind formarea "naţiunii socialiste". "În rezultatul biruinţei socialismului, consolidării noii baze economice şi înfăptuirii revoluţiei culturale în R.A.S.S. Moldovenească s-a format o naţie nouă, socialistă", a menţionat A.Grecul în monografia *Formarea şi dezvoltarea naţiunii socialiste moldoveneşti*[76], publicată în 1955.

Din punct de vedere teoretic, încheierea procesului de creare a "naţiunii socialiste moldoveneşti" în R.A.S.S.M. putea servi drept argument în favoarea existenţei separate a moldovenilor transnistrieni ori chiar ca dovadă a constituirii a două "naţiuni socialiste moldoveneşti" independente: una în R.A.S.S.M. şi alta în Basarabia. De aceea, în acelaşi an, A.Lazarev a expus un alt punct de vedere[77], care s-a încetăţenit în istoriografia sovietică. În opinia lui A.Lazarev, procesul de constituire a "naţiunii socialiste moldoveneşti" în R.A.S.S.M., început după octombrie 1917, nu s-a terminat către sfârşitul anilor '30, din cauza "ocupaţiei româneşti" a Basarabiei şi a dezbinării teritorial-naţionale, politice şi social-economice a moldovenilor. "Procesul de formare a naţiunii socialiste moldoveneşti care se desfăşurase în R.A.S.S. Moldovenească, relata A.Lazarev, nu s-a terminat nici după biruinţa socialismului şi nici nu putea să se termine din pricina condiţiilor şi particularităţilor expuse...Numai eliberarea Basarabiei, restabilirea unităţii naţionale, reunirea poporului moldovenesc au deschis orizonturi largi şi au creat toate condiţiile necesare pentru continuarea acestui proces, iar după construcţia socialismului în Moldova din dreapta Nistrului- şi terminarea formării poporului moldovenesc într-o naţie socialistă unică"[78].

Astfel, în două cazuri, similare, în esenţă, savanţii din R.S.S.M., în funcţie de interesele lor politice au făcut concluzii diferite. Într-un caz, izolarea forţată a moldovenilor din Basarabia de cei de peste Prut în urma rapturilor din 1812 şi 1940 a fost pusă la temelia concepţiei existenţei a două naţiuni moderne "independente": "moldovenească" în Basarabia şi "românească" în Moldova de peste Prut. În alt caz, separarea moldovenilor din R.A.S.S.M., de basarabeni, în 1918-1940, a servit drept excplicaţie de ce în R.A.S.S.M. nu s-a putut forma "naţiunea socialistă moldovenească" independentă.

Pentru ca modelul propus de A.Lazarev să fie coerent, era absolut necesar ca moldovenii din Basarabia să se opună şi să reziste în faţa "românizării" din 1918-1940. De aceea A.Lazarev şi toţi savanţii sovietici au depus eforturi considerabile pentru a demonstra efectele "regimului colonial" şi ale "politicii de românizare", pe de o parte, şi "avântul mişcării revoluţionare şi de eliberare din Basarabia", "lupta oamenilor muncii din ţinut împotriva reacţiunii şi a terorii", pe de altă parte[79].

Deşi, în 1971, D.Ursul a sfidat opinia lui A.Lazarev, insistând asupra concepţiei creării "naţiunii socialiste moldoveneşti" în cadrul R.A.S.S.M., aceasta a rămas, totuşi, doar o opinie personală[80].

În 1974, A.Grecul a "înţeles "care erau efectele politice negative ale concluziei sale din 1955, dezicându-se de ea[81]. El l-a criticat pe D.Ursul pentru că "descoperise" la populaţia din R.A.S.S.M. toate trăsăturile caracteristice unei naţiuni independente, descrise la timpul respectiv de I.Stalin ("comunitate stabilă de teritoriu, viaţă economică (cu clasă muncitoare băştinaşă), limbă, cultură, unele particularităţi psihice şi...conştiinţa apartenenţei etnice"[82]).

În opinia lui A.Grecul, "aceste particularităţi nu erau stabile. Pentru ca ele să devină stabile, trebuiau să fie eliberate de sub ocupanţii români pământurile moldoveneşti, să fie reunită naţia într-un stat sovietic unic. Era necesar să fie transformate calitativ semnele etnice ale naţiei, pentru ca ele să capete un conţinut internaţional, socialist"[83].

Din punctul de vedere al "conţinutului internaţional, socialist" al naţiunii, argumentele aduse de A.Grecul pentru a demonstra că "naţia socialistă moldovenească nu s-a format în R.A.S.S.M." sunt, cel puţin, curioase şi dezvăluie o flagrantă contradicţie în raport cu analiza proceselor "etno-sociale" din Basarabia.

A.Grecul arată că numărul moldovenilor din R.S.S.M. era insuficient pentru a constitui o naţiune (conform recensământului din 1939, din cei 599156 locuitori din autonomia transnistriană, numai 171 mii erau moldoveni). Din cele 14 raioane doar în 6 moldovenii trăiau compact, reprezentând de la 32% până la 66% din numărul populaţiei. În cele mai multe raioane, moldovenii reprezentau numai 16% din populaţie. În plus, tendinţele etnodemografice din R.A.S.S.M. erau nefavorabile moldovenilor. În 1924 moldovenii din R.A.A.S.M. alcătuiau 32%, iar în 1939– 28,5%. "Un asemenea număr de oameni, conchidea A.Grecul, care se aflau într-un mediu mixt, nu putea forma un nou organism social – naţia socilistă. R.A.S.S.M. a fost una dintre etapele pe calea formării unei asemenea naţii"[84].

În contrast cu această analiză, faptul că R.S.S.M. "devenea tot mai multinaţională" nu a mai fost considerat drept un impediment pentru formarea şi existenţa "naţiunii socialiste moldoveneşti". Dimpotrivă, în acest caz creşterea numărului alogenilor în R.S.S.M., demonstra "apropierea naţiei moldoveneşti de naţiile şi naţionalităţile din Uniunea Sovietică[85]. În acelaşi spirit, cererile de a abandona practica aducerii masive a "specialiştilor" din alte republici şi de a promova cadrele naţionale în organele de stat, de partid şi economice însemnau, în opinia lui A.Grecul, un atentat "asupra aceea ce e mai sfânt – prietenia popoarelor", iar critica fenomenului de rusificare de către "emigranţii români"[86] – "o denaturare a politicii naţionale a P.C.U.S."[87].

A.Grecul l-a criticat şi pe A.Lazarev, care afirmase că procesul de constituire a "naţiunii sociliste moldoveneşti" s-a început, după "revoluţia" din octombrie, doar în raioanele din R.A.S.S.M.. În opinia lui A.Grecul, "după biruinţa Marelui Octombrie şi a revoluţiei socialiste în ţinut s-a început tranformarea întregii naţii capitaliste moldoveneşti, şi nu a acelei părţi a ei, care trăia în Moldova de pe malul stâng al Nistrului, într-o naţie socialistă"[88].

În felul acesta, A.Grecul a adus în concordanţă teoria privind formarea "naţiunii socialiste moldoveneşti" cu concluziile istoricilor din R.S.S.M. despre biruinţa, în

ianuarie 1918, a Puterii sovietice în Basarabia şi despre începutul, tot din acea perioadă a "statalităţii moldoveneşti" (iniţial, în anii '40-'50, istoricii sovietici moldoveni au considerat drept început al "statalităţii" anul 1924[89]).

M.Bruhis, în 1979, a demonstrat că "până la mijlocul anului 1940, Basarabia nu a fost niciodată un "pământ sovietic"[90]. Însă chiar dacă ar fi biruit în ianuarie 1918 (ori şi mai înainte, după cum subliniau, în anii '40-'50, unii istorici din R.S.S.M. [91]) Puterea sovietică, ea nu ar fi avut, în cele câteva zile cât ar fi durat, nici cea mai mică influenţă asupra dezvoltării naţionale a moldovenilor.

Concluzia lui A.Grecul (concepţia privind "dezvoltarea naţiunii socialiste moldoveneşti" în general) nu avea deci nici o valoare pentru cunoaşterea şi înţelegerea proceselor istorice şi naţionale din Basarabia. Ea urmărea, ca şi tezele despre instaurarea Puterii sovietice şi apariţia, după 1918, a statalităţii moldoveneşti", scopuri politice – să justifice din punctul de vedere al teoriei "marxist-leniniste" pretenţiile şi ocupaţia sovietică a Basarabiei în 1940.

NOTE

[1] Vezi: **История, Археология, Этнография Молдавии. Указатель советской литературы 1918-1968 гг.**, том 1, Кишинэу, 1973; **История, Археология, Этнография Молдавии. Указатель советской литературы 1969-1980 гг.**, том. 2, Кишинэу, 1982.

[2] **Романские языки юговосточной Европы и нациоанальный язык Молдавской ССР,** în "Вопросы языкознания", № 1, 1952, p. 90, 104.

[3] **К вопросу о роли диалектных данных в определении основ молдавского литературного языка,** în "Ученые записки Института Истории, Языка и Литературы Молд. Филиала АН СССР", 1958, том У11-У111, Кишинэу, 1958, p. 185.

[4] Vezi: **Lucrări de lingvistică şi ştiinţă literară apărute în republică în cursul anilor 1986-1990. Indice bibliografic,** în "Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", 1994, nr. 4.; **Limba română este patria mea. Studii, comunicări, documente. Antologie de texte publicate,** în "Limba română" (Chişinău), 1991-1996, Chişinău, 1996.

[5] **Поварэ сау тезаур сфынт?**, Chişinău, 1989; I. Dumeniuc , N. Mătcaş, **Coloana infinită a graiului matern. File din marea bătălie pentru limbă**, Chişinău, 1990; **Ындемн ла ынэлцаре ын историе**, Кишинэу, 1990.

[6] **Limba română este patria mea**..., p.15-31 ş.a.

[7] P. Parasca, **Monopol asupra istoriei,** în "Nistru", 1988, nr. 11; А. Морарь, Н. Мовиляну, И. Шишкану, **Введение латиницы: как это было,** în "Советская Молдавия", 1989, 17 июние; А. Морарь, **Статул критериул екзистенцей нациуний,** în "Молдова суверанэ", 1989, 11 octombrie; Gh. Postică, **Formarea poporului român şi continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în sec. V-VIII**, în "Cugetul", 1990, nr. 1, p. 20-32; I. Iaţenco, **Unul din momentele istoriei,** în "Moldova Suverană", 1990, 9 octombrie; I. Hâncu , Gh. Postică, **Măsluitorii,** în "Moldova suverană", 1991, 9 decembrie; N. Movileanu, **Din istoria Transnistriei (1924-1940). Politica stalinistă în domeniul culturii şi represaliile din anii 1937-1938,** în "Revista de istorie a Moldovei", 1993, nr.2, p.69-77; A. Moraru , Gh. Rusnac, I. Râşcă, **Şcoala de cultură generală din Republica Moldova (1944-1956)**, Chişinău, 1994; V. Beşleagă, **Conştiinţa naţională sub regimul comunist totalitar,** în "Destin românesc",1994, nr.4, 1995, nr. 1-2.

[8] I. Scurtu, C. Hlihor, **Complot împotriva României,** Bucureşti, 1994; **Istoria românilor. Compendiu,** Iaşi, 1996; **Istoria Basarabiei,** Bucureşti, 1998 etc.

[9] C. Tagliavini, **Le origine delle lingue neolatine,** Bologna, 1964.

[10] M. Bruchis, **One Step Back. Two Steps Forward: On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics (Moldavian: a look back, a survey, and**

perspectives, 1924-1980), New-York, 1982.

[11] M. Bruchis, **Nations-Nationalities - People: A Study of the Nationalities Policy of the Communist Party in Soviet Moldova,** New-York, 1984, p. 1-111.

[12] Deletant D., **The Soviet View of Bessarabia,** în "Slavonic and East European Review", 1978., 56, nr. 1, p. 115-118; Idem, Review: Michael Bruchis. One Step Back, Two Steps Forward: **On the Languge Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the Republics (Moldavian: a look back, a survey, and perspectives, 1924-1980),** în "Slavonic and East European Review", 1984, 62, nr. 1, p. 105-106; Dima N, **The Bessarabian Question, în** "East Europe", 1975, 24, nr. 4-5, p. 20-22.

[13] King Ch. E., **Soviet Policy in the Annexed East European Borderlands: Language, Politics, Etnicity in Moldova,** în "The Soviet Union in Eastern Europe", 1945-89, 1994, p.86.

[14] Dima N., **Moldavians or Romanians?,** în "The Soviet West", p. 31-45; Dima N. **Recent Ethno-Demographic Changes in Soviet Moldavia,** în "East European Quarterly", 1991, 25, nr. 2, p.167-178; King Ch.E., **Linguistics and Etnicity in the Moldavian Soviet Socialist Republic. Masters Thesis Oxford University,** 1992; King Ch., **Moldova,** în "Russia and the Successor States Briefing Service", 1993, 1, nr. 2; Meurs van P.W., **Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă,** Chişinău, 1996.

[15] Vezi: **Формирование социалистических наций в С.С.С.Р.**, М., 1962.

[16] **История Молдавии**, Кишинэу, 1951, Том 1, p. 393.

[17] М.Г.Вахабов, **О формировании узбекской буржуазной нации,** în "Вопросы истории", 1954, №7, p. 106-116.

[18] Н.А.Мохов, **Научная работа историков Молдавии,** în "Вопросы истории", 1956, №5, p. 204-205.

[19-20] **История М.С.С.Р.,** Т. 1, Кишинэу, 1965, p. 438; **История Р.С.С.М.,** Кишинэу, 1967, вол. 1, p. 474.

[21] **История М.С.С.Р.,** Том. 2, Кишинэу, 1968, p. 230, 611. Aceeaşi concepţie o găsim şi în lucrările: А.Грекул **Формирование и развитие молдавской социалистической нации,** Кишинэу, 1955, p. 37; А.М.Лазарев, **Воссоединение молдавского народа в единое совесткое государство,** Кишинэу, 1965, p. 198; **Очерки истории Коммунистической партии Молдавии,** Кишинэу, 1968, p. 6; ş.a.

[22] **A.Ş.C. a A.Ş. a R.M.**, fond 18, inv.1, d. 75, f. 37.

[23] **Ibidem**, f. 63.

[24] **A.O.S.p. a R.M.**, fond 51, inv, 28, d. 9, f. 28-34.

[25] **Ibidem**, f. 24-25, 34.

[26] Van Meurs W.P., **Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă,** Chişinău, 1996, p. 277-294; I.Constantin, **România, marile puteri şi problema Basarabiei,** Bucureşti, 1995, p. 252-255.

[27] А.Сурилов, А.Лазарев, **Нэскочириле фалсификаторилор бургежь ши реалитатя (Ку привире ла формаря нациуний молдовенешть),** în "Комунистул Молдовей", 1969, № 6, p. 27-36; Н.А.Мохов, Б.М.Колкер, В.И.Царанов, **История Молдавии в современной буржуазной историографии,** în "Вопросы истории", 1970, № 8, p. 3-19; **Против буржуазных фалсификаторов истории и культуры молдавского народа: Сб. статей,** Кишинэу, 1972; **Факты и домыслы: Против фалсификации национальных отношений в Советском Союзе,** Кишинэу, 1972; Н.Мохов, **Кум советоложий "рэстоарнэ" интерпретаря марксист-ленинистэ а историей Молдовей",** în "Комунистул Молдовей", 1973., №11, p. 54-58.

[28] **A.Ş.C. a A.Ş. a R.M.**, fond 17, inv.1, d. 26, f. 24.

[29] **Ibidem**, d. 45, f. 93-97.

[30] **Ibidem**, f. 90-91.

[31] **Ibidem**, f. 95.

[32] **Ibidem**, fond 18, inv.1, dosar 75, f. 60.

[33] **Ibidem**, f. 61.

[34] **Ibidem**, f. 62.

[35] **Ibidem**, d. 80, f. 90-91.

[36] **Ibidem**, f. 92.

[37] **Ibidem**, f. 93.

[38] **Ibidem**, f. 17, inv. 1, d. 31, f. 115.

[39] **Ibidem**, f. 215.
[40] **Ibidem**, f. 224.
[41] **Ibidem**, f. 239-241.
[42] **Ibidem**, f. 160.
[43] **Ibidem**, f. 241, 251.
[44] **Ibidem**, f. 232-234.
[45] "Naţiunile burgheze din Rusia, ca şi din alte ţări, se deosebeau prin gradul de maturitate, de care depindea în ce măsură un popor sau altul înaintase pe calea dezvoltării capitaliste. Aflându-se la etapa dezvoltării capitaliste (în a doua jumătate a sec. al XIX-lea- *n.n.*) Azerbaidjanul nu a reuşit să o parcurgă în totalitate, din această cauză naţiunea burgheză azerbaidjană nu era suficient de matură, încet se înfăptuia deşteptarea conştiinţei naţionale a poporului" (**История Азербайджана**, Том. 2, Баку, 1960, с. 275); М.Г.Вахабов, **О некоторых общих и специфических вопросов формирования узбекской социалистической нации**, în "Формирование социалистических наций в С.С.С.Р.", М., 1962, p. 183.
[46] **A.Ş.C a A.Ş. a R.M.**, fond 17, inv. 1, d. 34, f. 65; d. 40, f. 5.
[47] **Ibidem**, d. 39, f. 28-29.
[48] **Ibidem**, fond 18, inv 1, d. 108, f. 70-72.
[49] **Ibidem**, f. 51.
[50] **Ibidem**, d. 123, f. 60-61.
[51] **Ibidem**, f. 29.
[52] **Ibidem**, f. 26.
[53] **Ibidem**, fond 17, inv. 1, d. 49, f. 68, 73-75, 148-149.
[54] **Ibidem**, fond 18, inv. 1, d. 153, f. 71.
[55] **Формирование молдавской буржуазной нации**, Кишинэу, 1978.
[56] **Ibidem**, p.79.
[57] **Ibidem**, p. 75-78. Concludentă în această ordine de idei este şi mărturisirea făcută de D.Şemeakov la şedinţa comună a Secţiei ştiinţelor sociale a Prezidiului A.Ş. a U.R.S.S. cu secţiile respective ale academiilor din R.S.S.Moldovenească, R.S.S.Belorusă, R.S.S.Ucraineană de la 3-4 octombrie 1969. " Uneori, a menţionat D.Şemeakov, mi se spune: "Tu doreşti să inventezi o naţiune culăcească". "Eu nu pot să-l văd pe culac decât printre clasa brugheză. ţinând cont de faptul că Rusia era în general nedezvoltată din punct de vedere industrial şi partea principală a populaţiei o alcătuia locuitorii satelor, inclusiv în această regiune, atunci de ce să nu examinăm diferenţierea de clasă, să nu vedem două clase burgheze la sate – culacii şi proletariatul agricol? Aici (în Basarabia- *n.n.*) lucrau mai mult de 90 mii de proletari agricoli şi încă 100 mii veneau din alte gubernii. Care sunt considerentele de a pune la îndoială că aici nu a existat proletariat agricol" (**A.Ş.C. a A.Ş. a R.M.** , fond 17, inv. 1, d. 31, f. 224-225).
[58] В.И. Жуков, **Некоторые особенности развития росийского капитализма и складывания внутреннего рынка 1860 – 1900**, în "Известия А.Н. М.С.С.Р." Сер. общест. наук, 1972, № 1, p. 50-61; N.N.Constantinescu, **Acumularea primitivă a capitalului în România**, Chişinău, 1992.
[59] **Формирование молдавской буржуазной нации**, Кишинэу, 1978, p. 77.
[60] **Ibidem**, p. 98-99, 126-127, 131-132, 134, 138 ş.a.
[61] **Ibidem**.
[62] **Ibidem**.
[63] Aşa a fost tradus, în ediţia românească din 1985, termenul rusesc "национальное самосознание". Autorii, utilizând literatura marxistă rusească, făceau deosebire între noţiunile "национальное самосознание" ("conştiinţă de sine naţională") şi "национальное сознание" ("conştiinţă naţională") Vezi: **Формаря нацией бургезе молдовенешть**, Кишинэу, 1985, p. 142.
[64] **Формирование молдавской буржуазной нации.**, Кишинэу, 1978, p. 169-170.
[65] **Ibidem**, p. 163.
[66] **Первая всеобщая перепись населения Росснйской империи**, 1897 г. Бессарабская губерния, СПб., 1905.
[67] Gh.Negru, **"Curentul românofil" în Basarabia sub ocupaţia ţaristă**, în "Revista de istorie a Moldovei", 1996, nr.2, p. 35-66; Idem, **Documente privind pătrunderea culturii artistice de peste**

Prut în Basarabia (Aspecte ale turneelor teatrale româneşti în Basarabia din a doua jumătate a sec. al XIX-lea), în "Revista de istorie a Moldovei", 1995, nr.1-2, p. 50-65, 69-79.

[68] Idem, **Conştiinţa naţională a românilor basarabeni în perioada ocupaţiei ţariste,** în "Destin românesc", 1995, nr. 3, p. 26-36.

[69] **Формирование молдавской буржуазной нации,** Кишинэу, 1978, p. 184.

[70] Gh.Negru, **"Curentul românofil" în Basarabia sub ocupaţia ţaristă,** în "Revista de istorie a Moldovei", 1996, nr. 2, p. 48.

[71] **Молдованул**, 1906-1907.

[72] **A.Ş.C. a R.M.**, fond 17, inv. 1, d. 31 (vezi: А.С.Есауленко, **Характер и движущие силы национально-освободительного движения в Молдавии в канун и период проведения социалистической революции).**

[73] **Формирование Молдавской буржуазной нации,** Кишинэу, 1978, p. 184-185.

[74] Gh. Negru, **Mişcarea naţională în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea**, în "Destin românesc", 1996, nr.4, p. 45-46; Idem, **O tentativă nereuşită de a înfiinţa în Basarabia o " tipografie moldovenească"**, în "Revista de istorie a Moldovei", 1997, nr. 1-2, p. 90-100.

[75] Gh.Negru, **Documente referitoare la problema şi mişcarea naţională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea-începutul sec. al XX-lea)**, în "Revista de istorie a Moldovei", 1994, nr. 2, p. 33-34; Idem, **"Cercul basarabean" al Institutului Filarmonic Naţional din Bucureşti,** în "Destin românesc", 1994, nr. 3, p. 69-77.

[76] А.В.Грекул, **Формирование и развитие молдавской социалистической нации,** Кишинэу, 1955, p. 98.

[77] **История Молдавской ССР**, Том. 2, Кишинэу, 1955, p. 296-297.

[78] **История РССМ**, Вол. 2, Кишинэу, 1970, p. 244-245.

[79] **Ibidem**, p. 249-323; 291-323; А.М.Лазарев, **Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос,** Кишинэу, 1974, p. 245-281.

[80] Д.Т.Урсул, **Ынфлориря ши апориеря нациилор советиче**, Кишинэу, 1971, p. 55.

[81] А. Грекул, **Расцвет молдавской социалистической нации**, Кишинэу, 1974, p. 8.

[82] Д.Т.Урсул, **Op. cit**, p. 55

[83] А.Грекул, **Ынфлориря нацией сочиалисте молдовенешть.** Едиция а доуа, ревэзутэ ши комплектатэ, Кишинэу, 1978, p. 106-107.

[84] **Ibidem**, p. 107.

[85] **Ibidem**, p. 195-338.

[86] Vezi, de exemplu, **Aspects des relation russo-roumaines. Retrospectives et orientations**, Paris, 1967.

[87] А.Грекул, **Оп. чит.**, p. 299, 305.

[88] **Ibidem**, p. 10.

[89] Van Meurs, W.P., **Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă,** Chişinău, 1996, p. 309.

[90] M.Bruhis, **Rusia, România şi Basarabia 1812, 1918, 1924, 1940,** Chişinău, 1992, p. 193.

[91] Я.С.Гросул, Н.А.Мохов, **Историческая наука Молдавской ССР**, М., 1970, p. 79-80.

DOCUMENTAR

Igor Cereteu

CONSTRUCŢII CU CARACTER BISERICESC DIN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA ŞI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

Anterior procesului de întemeiere a statului moldovenesc, în teritoriul carpato-nistrean existau mai multe formaţiuni politice ale localnicilor, care, probabil, aveau o organizare bisericească proprie. Cercetările arheologice aduc unele mărturii privitoare la viaţa religioasă din Moldova. Astfel, cruciuliţele-encolpion descoperite până în prezent evidenţiază anumite laturi ale vieţii creştinilor din spaţiul românesc de la est de Carpaţi[1] şi tendinţa tot mai accentuată de creare a unor instituţii ecleziastice după modelul celor de sorginte bizantină sau din unele ţări slave vecine[2].

Investigaţiile arheologice au dus la dezvelirea vestigiilor unor edificii datate din secolele XII-XIII, care confirmă că la est de Carpaţi, cu mult înainte de întemeierea Ţării Moldovei, exista o viaţă creştină ortodoxă cu o ierarhie proprie. Printre lăcaşele de cult descoperite figurează biserica de lemn de la Bâtca Doamnei (judeţul Neamţ)[3], edificiul de cult la Vasiliu[4] (regiunea Cernăuţi) şi lăcaşul de la Vicna din aceeaşi regiune[5].

Concomitent cu definitivarea procesului de cristalizare a statului medieval moldovenesc în graniţele cunoscute mai târziu, apare şi o organizare ecleziastică unitară. Se crede că primul scaun vlădicesc s-a aflat la Rădăuţi, în biserica zisă "a lui Bogdan", care în a doua jumătate a sec. al XV-lea era cunoscută cu titlul de "mitropolie".

În sec. al XIV-lea în Moldova existau, desigur, lăcaşe de cult deservite de slujitori ai ritului ortodox, care, în mod firesc, trebuiau să fie încadraţi într-o anumită ierarhie. Este cert că primele biserici erau construite din lemn, fiind derivate, după unele opinii, din casele ţărăneşti[6].

O dată cu urcarea pe tronul Moldovei a lui Alexandru voievod, căruia ulterior i s-a adăugat epitetul "cel Bun", tânărul stat de la est de Carpaţi beneficiază de o perioadă de linişte, stabilitate politică pe plan intern şi extern, prosperitate economică. În domeniul politicii interne domnitorul Moldovei a întărit puterea centrală, iar pe plan extern a dus o politică de echilibru între cele două mari puteri învecinate - Polonia şi Ungaria. Meritul lui Alexandru cel Bun constă şi în faptul că el a aplanat conflictul dintre Patriarhia de Constantinopol şi Biserica moldovenească, având ca rezultat

© Igor Cereteu, 1998.

activizarea relaţiilor moldo-bizantine, proces care s-a reflectat în mare măsură şi în arta din Moldova din prima jumătate a sec. al XV-lea.

Numărul construcţiilor cu caracter militar şi al celor cu caracter ecleziastic în timpul acestui domnitor este în continuă creştere. Din păcate, lăcaşele de cult construite în perioada care ne preocupă şi păstrate până în prezent sunt într-un număr redus, un rol deosebit în descoperirea şi descifrarea unor atare monumente revenindu-le arheologilor, care au depistat la nivel de fundaţie un număr important de construcţii ecleziastice, completând astfel lista lăcaşelor de cult ctitorite în această perioadă. Este cert că cea mai mare parte a construcţiilor de lemn şi de zid, numeroase în sec. al XIV-lea şi în prima jumătate a sec. al XV-lea, au dispărut, altele fiind transformate prin restaurări sau reconstrucţii succesive.

Ştirile izvoarelor scrise, bisericile păstrate în elevaţie, materialele arheologice demonstrează cu prisosinţă că această perioadă a fost bogată în remarcabile opere de artă.

În studiul de faţă intenţionăm să redăm lista descriptivă a construcţiilor bisericeşti din sec. al XIV-lea şi prima jumătate a sec. al XV-lea.

Repertorii ale bisericilor şi mănăstirilor din această perioadă au fost elaborate cu decenii în urmă[7]. Rezultatele cercetărilor ştiinţifice din ultimul timp au impus completarea repertoriilor descriptive anterioare. În prima parte a studiului se va face referire la bisericile păstrate în elevaţie. Altă parte este consacrată lăcaşelor aflate în ruine şi cercetate arheologic, dar de cea mai mare atenţie se vor bucura bisericile descoperite şi cercetate de către arheologi. Nu vor fi trecute cu vederea nici lăcaşele menţionate în documente, ca şi cele existente în elevaţie, însă datate incert.

1. BISERICI PĂSTRATE ÎN ELEVAŢIE

Biserica Sfântul Nicolae din Rădăuţi (judeţul Suceava) este considerata drept cel mai vechi edificiu de cult din Moldova, păstrat în elevaţie.

Opiniile privind datarea acestei construcţii sunt diverse. Tradiţia atribuie ctitorirea lăcaşului domnitorului Bogdan I, ipoteză admisă şi de mulţi cercetători de artă[8]. Există însă şi alte opinii, una dintre ele raportând biserica de la Rădăuţi la domnia lui Alexandru cel Bun[9].

Potrivit cercetărilor arheologice întreprinse în perimetrul acestui lăcaş, biserica de zid a fost ridicată în timpul domniei lui Petru I Muşat, anterior existând un lăcaş de cult din lemn[10].

Biserica Sfânta Treime din Siret (judeţul Suceava) este unul dintre primele lacaşuri cu o arhitectură bizantină, adusă la est de Carpaţi la finele sec. al XIV-lea sau începutul sec. al XV-lea, care a servit ulterior ca placă turnantă pentru alte edificii aparţinând ritului ortodox.

Privitor la datarea acestei biserici există mai multe tradiţii. Una din ele atribuie lăcaşul voievodului Sas[11], iar cea consemnată de Ion Neculce în *O seamă de cuvinte* - lui Dragoş Vodă[12].

Datorită sondajelor efectuate de arhitectul H.Teodoru în naosul bisericii Sf.Treime din Siret, au fost descoperite, în cele patru colţuri ale absidelor laterale,

urmele unor picioare de zidărie, care au permis atribuirea planului influenţei sârbeşti[13]. Grigore Ionescu, în baza acestor concluzii, consideră că biserica a fost construită imediat după terminarea lăcaşului de cult Vodiţa II, cu care are asemănări evidente[14]. A.Eşanu susţine că acest lăcaş a fost construit de Petru I Muşat[15], iar potrivit ultimelor cercetări arheologice, biserica Sfânta Treime din Siret poate fi datată cu sfârşitul secolului al XIV-lea[16].

Nu urmărim scopul în lucrarea de faţă să enumerăm toţi cercetătorii care au fost preocupaţi de datarea acestui lăcaş. Cert este că majoritatea acceptă construirea bisericii Sfânta Treime din Siret în a doua jumătate a secolului al XIV-lea[17].

2. BISERICI ÎN RUINE CERCETATE ARHEOLOGIC

Vechea biserică a mănăstirii Moldoviţa (judeţul Suceava). Primul document de atesatare a mănăstirii Moldoviţa datează de pe timpul lui Alexandru cel Bun, fiind din 31 octombrie 1402[18]. Biserica veche a acestei mănăstiri a existat până în veacul al XV-lea, când, în urma unor calamităţi naturale, s-a dărâmat[19]. Lăcaşul de cult de la Moldoviţa s-a construit în două etape. În prima fază au fost ridicate naosul şi pronaosul, iar în ultimele decenii ale sec. al XV-lea s-a adosat compartimentul dinspre vest cu rol de exonartex[20].

Vechea biserică a mănăstirii Humor (judeţul Suceava) este menţionată pentru prima dată într-un hrisov de danie emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun la 13 aprilie 1415[21].

Cercetările arheologice din perimetrul acestui aşezământ monahal au permis a emite concluzia, potrivit căreia naosul şi altarul au fost construite la începutul sec. al XV-lea, iar pronaosul s-a adosat corpului bisericii în ultimul sfert al aceluiaşi secol, adică în timpul domniei lui Ştefan cel Mare[22].

Biserica romano-catolică de la Baia (judeţul Suceava). Investigaţiile arheologice efectuate în perimetrul acestui lăcaş de cult au dovedit că anterior bisericii de zid a existat un lăcaş de lemn, încadrat cronologic între a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi deceniul patru a sec. al XV-lea. Biserica de lemn a fost distrusă, probabil, în 1432-1439 de către tătari, după ce este construită biserica de piatră, care va servi ulterior în calitate de catedrală episcopală[23].

3. CONSTRUCŢII ECLEZIASTICE CONSERVATE LA NIVEL DE FUNDAŢIE DESCOPERITE ŞI CERCETATE ARHEOLOGIC

Biserica Mirăuţi (judeţul Suceava) este primul monument de artă religioasă din Suceava atestat documentar, care a servit drept catedrală mitropolitană aproape un secol şi jumătate.

Referitor la întemeierea primului sediu al Mitropoliei Moldovei – biserica Mirăuţi – există câteva tradiţii. Una dintre ele atribuie construirea lăcaşului lui Dragoş[24], cea de-a doua - lui Iuga[25] şi ultima îl consideră ctitor pe Petru I Muşat[26]. C.C.Giurescu a luat o pozitie de mijloc, admiţând, cu insuficiente argumente, că Dragoş voievod a

ridicat un lăcaş de lemn, pe care ulterior Petru I al Moldovei l-a înlocuit cu altul de zid[27].

Cercetările arheologice desfăşurate în anul 1976 au confirmat ipoteza, potrivit căreia biserica Mirăuţi a fost ctitorită de Petru I Muşat, opinie susţinută anterior investigaţiilor arheologice şi de către K.Romstorfer[28].

Mănăstirea Iţcani (judeţul Suceava). Într-un document bizantin din 1395, valorificat de către P.Ş.Năsturel în Biblioteca Naţională din Viena, este menţionată, pentru prima dată, mănăstirea Iţcani, care, împreună cu o altă mănăstire cu hramul Sfântul Dumitru, urmau să fie închinate de boierul Iascos Patriarhului de Constantinopol[29].

Investigaţiile arheologice desfăşurate aici în 1990 au demonstrat că este vorba de o succesiune din trei monumente, încadrate cronologic începând cu sfârşitul sec. al XIV-lea până în sec. al XVII-lea. Autorii investigaţiilor presupun că primul lăcaş era o biserică tip sală şi construită la sfârşitul sec. al XIV-lea[30].

Biserica Sfântul Dumitru din Suceava (judeţul Suceava). Cercetările arheologice întreprinse în curtea bisericii Sfântul Dumitru au înregistrat rămăşiţele fundaţiei unei construcţii ecleziastice, datate din a doua jumătate a sec. al XIV-lea[31]. Se presupune că lăcaşul de cult descoperit aparţine mănăstirii Sfântul Dumitru, care a fost închinată împreună cu mănăstirea Iţcani Patriarhiei de Constantinopol[32].

Biserica de la Netezi (comuna Grumăzeşti, judeţul Neamţ). Au fost descoperite rămăşiţele unei curţi medievale, încadrate cronologic între a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi primele două decenii ale sec. al XVII-lea. Parte componentă a acestei curţi este şi o biserică de plan dreptungiular, care a fost ctitorită, aşa cum se pare, în sec. al XIV-lea de către Bratu Netedul, membru al sfatului domnesc în timpul lui Roman I Muşat[33], atestată în actele interne şi externe până la 8 noiembrie 1399[34].

Biserica de la Vornicenii Mari (Tulova) (comuna Moara, judeţul Suceava). Într-un document purtând data de 3 iunie 1429 Alexandru cel Bun întărea urmaşilor vornicului Oană "pan Lazăr, pan Stanciu şi pan Costea în ţara noastră satul lor anume Tulova, unde este curtea lor şi Stroinţii la obârşia Şomuzului şi Zaharinţii la obârşia Şomuzului[35].

Informaţia documentară a fost sprijinită şi de rezultatele investigaţiilor arheologice întreprinse pe teritoriul localităţii Vornicenii Mari în locul numit "Şesul Tolvei", unde au fost identificate rămăşiţele fundaţiei unei biserici[36]. Autorii cercetărilor atribuie ctitoria vornicului Oană, menţionat pentru prima dată în documentele cancelariei domneşti la 1397[37] şi considerat rudă cu familia domnească.

Biserica de piatră de la Volovăţ (judeţul Suceava) a fost descoperită în urma cercetărilor arheologice. Biserica aparţinea unei reşedinţe medievale. Analiza materialului ceramic a dus la concluzia că lăcaşul datează din sec. al XIV-lea[38].

Boierul care a construit biserica pare a fi Giurgiu, menţionat în documente la 30 martie 1392[39], amintit în sfatul domnesc până la 13 decembrie 1421[40].

Biserica din Giuleşti (comuna Boroaia, judeţul Suceava). În urma investigaţiilor a fost descoperit un lăcaş de cult, din cadrul unei reşedinţe medievale[41]. Cercetătorii îl identifică cu cel al marelui logofăt Giula[42], amintit în sfatul domnesc în a doua jumătate a sec. al XIV-lea[43]. Se presupune că reşedinţa medievală de la Giuleşti a fost distrusă la sfârşitul anului 1467, când Matei Corvin a trecut cu oştirile sale spre Baia[44].

Vechea biserică a mănăstirii Neamţ (judeţul Neamţ). Se presupune că viaţa monahală pe locul actualei mănăstiri Neamţ a existat înainte de întemeierea statului medieval moldovenesc, când a fost construită o biserică de lemn[45].

Prima menţiune documentară a acestei mănăstiri este făcută într-un hrisov datat din prima jumătate a sec. al XV-lea[46]. Cercetările arheologice întreprinse la mănăstirea Neamţ vin să confirme ipoteza, potrivit căreia în a doua jumătate a sec. al XIV-lea aici a existat un lăcaş de cult, iar în a doua jumătate a sec. al XV-lea a fost construită o biserică de zid[47]. Este posibil că prima biserica a fi fost construită din lemn în timpul domniei lui Petru I Muşat, iar cea de-a doua - în vremea lui Alexandru cel Bun.

Vechea biserică a mănăstirii Probota (judeţul Suceava). Potrivit tradiţiei, mănăstirea Probota a luat fiinţă la începutul sec. al XIV-lea, când câţiva călugări întemeiază o mică biserică de lemn, care se numea Sihăstria din Poiană[48]. Mitropolitul Dosoftei, referindu-se la o serie de documente, nerecuperate însă, afirmă că mănăstirea Sfântul Nicolae a fost construită de sihaştri încă la începuturile ţării[49].

Cea mai veche menţiune scisă despre această mănăstire datează din 2 iulie 1398, când Ştefan I dăruia două sate mănăstirii cu hramul Sfântul Nicolae "cari mănăstire esti în Poiană, între Şomuz şi între pârâul Pobratii"[50].

Cercetările efectuate în 1952 la mănăstirea Probota au permis a data primul lăcaş, care era din lemn, cu sfârşitul sec. al XIV-lea, pe locul lui Petru Rareş ridicând un alt edificiu de zid[51].

Investigaţiile arheologice de mai târziu au stabilit că prima construcţie de zid a fost înălţată în a doua jumătate a sec. al XV-lea[52].

Biserica de la Cetatea Albă (regiunea Belgorod-Dnestrovsk, Ucraina). Potrivit unei tradiţii, în sec. al XIV-lea la Cetatea Albă exista o biserică "în capătul despre mare a cetăţii Albe", unde se afla "şi o capelă şi mai departe o fântână a Sfântului Ioan cel Nou"[53].

În urma cercetărilor arheologice s-a stabilit că biserica avea un plan bazilical, cu dimensiunile de 13x9m, orientată est-vest, care se găsea sub temelia unei moschei, construite, probabil, spre sfârşitul sec. al XV-lea. Autorii cercetărilor menţionează că biserica ortodoxă ţine de sec. al XIII-lea, însă materialele arheologice, cât şi cele documentare dovedesc că ea a fost edificată în sec. al XIV-lea[54].

Biserica ortodoxă din Iaşi (judeţul Iaşi). Rămăşiţele acestui edificiu se află la distanţa de 500 m de la locul unde la sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun se găsea curtea domnească. Vestigiile fundaţiei lăcaşului reprezentau doar unele fragmente ale elevaţiei altarului de formă poligonală în interior şi la exterior. Conform opiniei cercetătorilor, lăcaşul poate fi încadrat cronologic în ultima parte a sec. al XIV-lea[55].

Biserica din Târgu Trotuş (judeţul Bacău). În acest oraş moldovenesc de la poalele Carpaţilor a fost descoperit un lăcaş de cult aparţinând celei de-a doua jumătăţi a sec. al XIV-lea. Fundaţia lui este construită din bolovani de râu, pe care se înălţa edificiul din lemn[56].

Biserica cu hramul Sfânta Înviere din Suceava (judeţul Suceava). Urmele bisericii Sfânta Înviere din Suceava au fost surprinse de investigaţiile arheologice. În opinia cercetătorilor, ea avea planul unei construcţii în formă de cruce, fără pridvor, cu soclu din piatră şi elevaţie de lemn. Intervalul de funcţionare a lăcaşului este considerată perioada cuprinsă între a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi începutul sec. al XV-lea[57].

Vechea biserică a mănăstirii Bistriţa (judeţul Neamţ). Se presupune că pe la 1395 exista aici o biserică de lemn[58], care ulterior a fost înlocuită de către Alexandru cel Bun, înainte de 7 ianuarie 1407[59], cu alta de piatră[60].

Cercetările arheologice nu au putut identifica urmele bisericii de lemn. Alexandru cel Bun a construit la mănăstirea Bistriţa o biserică de piatră, care va servi în calitate de necropolă domnească[61].

Vechea biserică a mănăstirii Vărzăreşti (r-nul Nisporeni, Republica Moldova) este primul lăcaş de închinăciune atestat documentar în spaţiul pruto-nistrian. Hrisovul în care este menţionată această mănăstire datează din 25 aprilie 1420[62]. Sondajele arheologice însă nu au identificat urmele lăcaşului din perimetrul acestui centru monahal[63].

Vechea biserică a mănăstirii Căpriana (r-nul Străşeni, Republica Moldova). Mănăstirea Căpriana este atestată documentar într-un hrisov din 10 februarie 1429, când Alexandru cel Bun întăreşte mănăstirea de la Vâşnevăţ "unde este egumen Chiprian soţiei sale Marena"[64]. Înclinăm să credem că în perimetrul mănăstiri exista în prima jumătate a sec. al XV-lea o biserică de lemn, iar în timpul domniei lui Ştefan cel Mare a fost ridicată o biserică de piatră, a cărei urme au fost depistate de cercetările arheologice din anul 1993[65].

Biserica de la Fântâna Mare (comuna Vadu Moldovei, judeţul Suceava) a fost identificată de cercetările arheologice în perimetrul reşedinţei medievale a boierului Baicu şi ţine de prima jumătate a sec. al XV-lea[66].

Mănăstirea Horodnic (judeţul Suceava) este atestată documentar la 15 iulie 1439, în timpul domniei lui Iliaş Vodă[67].

Investigaţiile arheologice au descoperit urmele unui lăcaş de cult din lemn, din a doua jumătate a sec. al XIV-lea[68].

Biserica mănăstirii Voroneţ (judeţul Suceava). Aici au fost descoperite rămăşiţele unui lăcaş de cult din lemn pe un soclu de piatră, având pardoseli interioare de cărămidă. Se consideră că a fost construit în prima jumătate a sec. al XV-lea[69].

Mănăstirea Tazlău (judeţul Neamţ) este atestată documentar la 12 martie 1399[70]. Cercetările arheologice au descoperit la 300 m spre vest de locul pe care îşi va ridica în 1497 Ştefan cel Mare ctitoria sa urmele unui lăcaş de cult din lemn pe soclu de piatră[71].

Biserica ortodoxă din Bacău (judeţul Bacău) a fost descoperită de arheologi în apropierea catedralei Sfântul Nicolae, fiind datată din sec. al XIV-lea[72].

Biserica romano-catolică din Bacău (judeţul Bacău). Episcopia catolică din Bacău este menţionată documentar în 1439 într-un edict al Papei Eugen IV, prin care acesta îl avertizează pe Benedict, episcop de Severin, şi ia unele măsuri ca reprezentanţii ritului romano-catolic, care se aflau sub jurisdicţia acestei episcopii, recent înfiinţate, să nu treacă la ritul ortodox[73].

În apropierea liceului "Gheorghe Vrânceanu" au fost descoperite urmele bisericii episcopale din Bacădu, care a funcţionat până în a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Biserica s-a prăbuşit din cauza unor ploi torenţiale[74].

La **Săbăuani (judeţul Neamţ)** au fost dezvelite fundaţiile unei biserici, aparţinând ritului romano-catolic şi datată cu sec. al XIV-lea. Particularitatea acestei construcţii este că dispune de contraforturi atât în interior cât şi la exterior[75].

4. BISERICI ŞI MĂNĂSTIRI MENŢIONATE ÎN DOCUMENTE

Într-un hrisov de danie din 1 mai 1384 se menţionează că Petru I Muşat, datorită stăruinţelor mamei sale, dăruieşte bisericii Sfântul Ioan Botezătorul din Siret "dreptul de cântar pe vecie", adică veniturile provenind de la vama percepută în acest oraş[76].

Conform unei pisanii descoperite în biserica armenească din Iaşi, reiese că acest lăcaş a fost construit în 1395[77]. D.Bădărău şi I.Caproşu susţin că pisania este o piatră de temelie, scoasă cu prilejul unei restaurări făcute în 1803[78]. Dacă privitor la data întemeierii bisericii armeneşti din Iaşi s-a convenit, localizarea acestui lăcaş lasă loc de discuţie.

Un alt lăcaş care, probabil, a fost distrus din ordinul lui Bogdan cel Orb la începutul sec. al XVI-lea aparţinea franciscanilor din Siret. Edificiul exista pe la 1370[79], fiind atestat într-un document din 1391 ca biserică parohială[80].

Referindu-se la documente vechi, Gh. I. Moisescu susţine că domnitorul Iuga a fost înmormântat într-o biserică care se afla la o depărtare de o zi de Bârlad[81].

Într-un document din 8 martie 1407 sunt pomeniţi "Călugării din Dumbravă" de lângă Dragomireştii Romanului, care ar fi trăit într-o mănăstire construită de un boier Dragomir, stăpânul Dragomireştilor[82].

Primul document care atestă biserica cu hramul Sfânta Paraschiva din Roman este din 16 septembrie 1408, când Alexandru cel Bun dăruieşte bisericii "unde zace sfânt răposata mamă a noastră, cneghina Anastasia" două sate şi o moară[83].

Una dintre cele mai vechi construcţii bisericeşti din Moldova a fost mănăstirea din braniştea Bohotinului, menţionată documentar la 6 ianuarie 1411[84].

Toponimul "Lăvreşti" indică existenţa unui lăcaş de cult în apropierea satului ce purta acest nume. Printr-un document din 25 aprilie 1420, emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun, se dăruia satul Lăvreşti vornicului Oană[85].

O mănăstire neidentificată de arheologi până în prezent este menţionată în documentul din 18 august 1427, prin care Alexandru cel Bun întăreşte lui Herman şi fratelui său Iaţco satul Voitin împreună cu locul "unde este mănăstirea lor"[86].

Un alt document din 25 aprilie 1428, întăreşte satul Călugării pe Vulhova unui oarecare Vâlcea, fiul preotului Zaharia[87]. Numele satului ar putea indica la existenţa în acele locuri a unei mănăstiri, care ulterior a fost desfiinţată.

Alexandru cel Bun, printr-un hrisov din 11 iulie 1428, pune sub ascultarea mănăstirii Bistriţa 50 biserici din ţinutul Sucevei[88], iar la 6 februarie 1431 acest domnitor dăruieşte mănăstirii Bistriţa, în afară de vama Tazlău, moara şi selişteа de la Nechid, patru prisăci şi mănăstirea Sfântul Nicolae, "unde a fost Huba"[89].

Un hrisov, datat din 25 mai 1434, menţionează o pustie dăruită lui popa Loil la Cârligătura, aproape de Balosin, peste Diba să-şi facă mănăstire[90].

La 13 iunie 1436 este atestată chilia lui Manasie[91], iar la 7 februarie 1437 mănăstirea lui Dragomir şi Simeon de la Călineşti[92]. "Locul unde este Coste călugărul" este semnalat la 6 iulie 1438[93].

La Cetatea Neamţului exista la 25 august 1443 "chilia lui Macarie", care se afla mai jos de mănăstirea Neamţ[94]. De mănăstirea lui popa Draghie se pomeneşte într-un document din 18 iunie 1444, în care se întâlneşte şi numele lui popa Toader din Bârlad[95]. La 5 aprilie 1445 este atestată mănăstirea lui Ciunca Stan[96], iar la 15 iulie 1445 moşia unde este Călugăriţa[97]. Mănăstirea Boziani exista la 5 martie 1446[98], mănăstirea de călugăriţe de la Boişte, "unde a fost chilia vlădicăi Iosif", la 5 iunie 1446. În acest act se amintesc bisericile din Telebecinţi, Başoteni, Dvorineşti, Baloşeşti, Gura Cracăului şi biserica din Trestiana de la Balomireşti, care sunt date împreună cu mănăstirea de la Boişte mănăstirii Neamţ[99]. Mănăstirea de pe Cracău exista la 15 iulie 1448 împreună cu mănăstirea de la Gura Bârlăjiţei, unde este Agapie[100]. Într-un document din 1452 "mănăstirea la Soci"[101], iar din 18 februarie 1458 mănăstirea protopopului Loil şi a fiului său Giurgiu Grămăticul[102]. De existenţa mănăstirii Hangu aflăm din documentul din 13 februarie 1458[103], a mănăstirii de la Maluri din 14 decembrie 1458[104]. Mănăstirea de la Voineşti exista la 27 noiembrie 1460[105]. În hrisovul de la 15 septembrie 1462 sunt menţionate mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul, mănăstirea de la Bahlui şi mănăstirea Bohotinului[106], ultima fiind amintită pentru prima dată într-un hrisov din 6 ianuarie 1411[107].

Afară de edificiile de cult pomenite în documentele din sec. al XIV-lea - prima jumătate a sec. al XV-lea, am indicat şi unele construcţii ecleziastice menţionate ulterior anului 1450, care puteau fi construite în prima jumătate a sec. al XV-lea şi chiar mai înainte.

5. BISERICI CU DATARE INCERTĂ

Biserica de lemn de la Putna (judeţul Suceava). În apropierea mănăstirii Putna, la o distanţă de cca 500 m spre sud-est de vechiul cimitir se află biserica de lemn cu hramul "Intrarea Maicii Domnului în Biserică". Lăcaşul este amintit pentru prima dată în *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Nicolae Costin, care afirmă că este construit de Dragoş Vodă la Volovăţ şi a fost transferat de către Ştefan cel Mare la Putna[108].

O parte ditre cercetători au acceptat tradiţia şi l-au inclus printre edificiile secolului al XIV-lea[109]. Referindu-se la inscripţia de pe absida altarului acestei biserici, în care se indică anul 7085 (1576-1577), Ion Solcanu delimitează evoluţia edificiului de lemn de la Putna în două etape: prima până la 1778, anul când i se adosează două abside laterale şi a doua etapă - de după acest an[110]. Lipsa altor documente, care ar permite a stabili data construirii acestui lăcaş de cult ne face să presupunem că el a fost înălţat în 1576, după cum indică inscripţia de pe absida altarului.

Biserica de la Dolheştii Mari (judeţul Suceava) este una din puţinele construcţii de cult din Moldova păstrate în elevaţie. Unii istorici[111], făcând referire la cronicarul Grigore Ureche, consideră că ea a fost construită de către portarul Şendrea înainte de 1481[112]. G. Balş susţine că lăcaşul de cult de la Dolheştii Mari a fost înălţat în timpul domniei lui Ştefan cel Mare[113].

Paul Henry este de părerea că această biserică a fost zidită anterior înmormântării aici a portarului Şendrea, considerând că arhitectura ei este o revenire la vechile influenţe scăpate controlului Bizanţului, atribuind-o unei perioade anterioare înmormântării portarului Şendrea[114].

N.Grigoraş susţine că lăcaşul de cult de la Dolheştii Mari a putut fi la început o biserică a ritului romano-catolic, adaptată cerinţelor cultului ortodox, din sec. al XIV-lea[115].

Biserica din Lujeni (regiunea Cernăuţi, Ucraina). În apropiere de Cernăuţi, în localitatea Lujeni, s-a păstrat până în prezent un lăcaş de cult care are unele trăsături comune cu biserica Sfântul Nicolae din Rădăuţi. Construcţia, probabil, a fost ridicată până la mijlocul sec. al XV-lea, deşi există unele divergenţe de păreri în legătură cu această problemă. Se consideră că biserica din Lujeni a fost ctitoria lui Teodor Vitold, care cumpărase moşia Lujeni la 1453[116], însă este bine cunoscut faptul că printre dregătorii Moldovei figurează, încă de la 1425, un Vitold, care putea fi o rudă sau chiar părintele presupusului ctitor[117].

Biserica de la Orheiul Vechi (r-nul Orhei, Republica Moldova). Fundaţiile acestui lăcaş de închinăciune au fost descoperite în timpul cercetărilor arheologice

efectuate de G.D.Smirnov[118]. Deşi mai mulţi cercetători înclină să creadă că biserica descoperită la Orheiul Vechi a fost construită în sec. al XIV-lea, nu există suficiente argumente în acest sens. Unii cercetători aduc argumente, potrivit cărora ea ar fi fost zidită ulterior secolelor XIV-XV[119].

Identificarea izvoarelor scrise inedite, cât şi efectuarea unor cercetări arheologice de amploare în perimetrul acestui lăcaş, vor contribui în viitor la o încadrare cronologică mai sigură a lui.

La Suceava ar fi existat un lăcaş al comunităţii armenilor, de vreme ce Alexandru cel Bun punea sub ascultarea lui Ohanes bisericile armeneşti din Moldova, stabilindu-i acestuia şi locul de reşedinţă[120].

La momentul actual al cercetărilor am identificat pentru perioada care ne preocupă mai mult de 60 de lăcaşuri de cult. Afară de acestea mai sunt menţionate încă 50 biserici în hrisovul lui Alexandru cel Bun din 1428, inclus în categoria documentelor false:

– din numărul total al edificiilor de cult 38 de biserici sunt menţionate documentar; la acestea pot fi alăturate şi cele 50 biserici din hrisovul lui Alexandru cel Bun;

– au fost cercetate arheologic 28 biserici;

edificii de plan dreptunghiular la exterior sunt în număr de 8; printre acestea nu au fost incluse biserica ortodoxă din Iaşi, a cărei planimetrie a fost doar presupusă, de asemenea, nici bisericile de la Orheiul Vechi, Dolheştii Mari, Lujeni, biserica de lemn de la Putna, care sunt datate incert;

– 6 biserici au planul triconic; nu am introdus în acest număr fundaţia bisericii mănăstirii Căpriana, care a fost construită, în opinia noastră, în a doua jumătate a sec. al XV-lea;

– ctitorii identificaţi într-un număr redus fac parte din clasa privilegiată;

– predomină bisericile ctitorite de boieri, numărul lor însă nu a putut fi stabilit cu certitudine; printre boierii care au ctitorit biserici sunt Oană, Giulea, Bratu Netedu etc;

– o mare parte dintre lăcaşurile identificate făceau parte din aşezămintele monahale, reşedinţele boiereşti; nu a putut fi stabilit numărul bisericilor de mir;

– pentru această perioadă sunt caracteristice câteva arhetipuri planimetrice; este vorba de planul bazilical, tipul de plan dreptunghiular, tipul triconic şi planul întâlnit la biserica Sfântul Dumitru din Suceava; nu se constată un tip de plan, care ar fi predominant în arhitectura ecleziastică din sec. al XIV-lea şi prima jumătate a sec. al XV-lea;

– printre hramurile bisericilor din această perioadă figurează "Sfântul Nicolae", "Sfânta Treime", "Buna vestire", "Adormirea Maicii Domnului", "Sfântul Dumitru", "Sfânta Paraschiva", "Sfântul Ioan Botezătorul", "Sfântul Ioan Bogoslovul";

– sunt întâlnite, deşi nu atât de frecvent, cărămizi şi ceramică smălţuită ornamentală, însă nu poate fi vorba de elemente ornamentale definitorii pentru această perioadă;

– edificiile ctitorite de domnitori sunt: biserica domnească de la Rădăuţi, biserica Sfânta Treime de la Siret, vechea biserică a mănăstirii Moldoviţa, biserica romano-catolică de la Baia, biserica Mirăuţi, vechea biserică a mănăstirii Probota; două lăcaşe de cult (Sfânta Paraschiva din Roman şi biserica mănăstirii Doamnei) au fost ctitorite de soţiile voievozilor români;

– există biserici cu datare incertă: biserica de lemn de la Putna, biserica de la Orheiul Vechi, biserica de la Lujeni, biserica de la Dolheştii Mari, dar, potrivit unor aparenţe, pot fi datate în perioada care ne preocupă;

– domnitorii care au contribuit la prosperarea artei arhitectonice din Moldova până la mijlocul sec. al XV-lea sunt Petru Muşat şi Alexandru cel Bun;

– s-a constatat un număr redus al edificiilor de cult, aparţinând ritului romano-catolic;

– sunt atestate documentar sau datate conform tradiţiei câteva biserici ale armenilor.

NOTE

[1] C.Scorpan, **L'ensemble arheologiques feodal de Bâtca Doamnei**, în "Dacia", **N.S.**, IX, 1965, p. 451-452; I.Hâncu, **Issledovanije srednevekovyh pamiatnikov u s. Hansca**, în "Arheologiceskie otkrytija 1977 g., M., 1978, p. 469-470; Victor Spinei, Paul Şadurschi, **Două encolpioane bizantine descoperite în Moldova şi câteva observaţii pe marginea lor**, în "Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie", 33, 1982, 2, p. 186-190, fig. 2.

[2] Dan Gh. Teodor, **Creştinismul la est de Carpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea**, Iaşi, 1991, p. 98.

[3] Nicolae Gostar, ***Cetăţile dacice din Moldova***, Bucureşti, 1969, p. 12.

[4] B.O. Timoşciuk, **Davniorus'ka Bukovina**, Kiev, 1982, p. 140-152, fig. 82, 83, 85/1.

[5] *Ibidem*, p. 138, 140-141, fig. 79.

[6] Nicolae Iorga, **Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor**, Vălenii de Munte, 1908, p. 23-24 (în continuare vom cita: Nicolae Iorga, **Istoria Bisericii...**).

[7] N.Grigoraş, **Primele mănăstiri şi biserici moldoveneşti (Ctitorii şi proprietăţi bisericeşti)**, Iaşi, 1946; N.Grigoraş, I. Caproşu, **Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea**, Bucureşti, 1968.

[8] C.Kogălniceanu, **Cercetări critice cu privire la istoria românilor**, în "Revista de istorie, arheologie şi filologie", XIII, 1912, p. 103, 106; G.Balş, ***Bisericile lui Ştefan cel Mare***, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XVIII, 1925, p. 159-160 (în continuare vom cita: G.Balş, **Bisericile...**); P.Constantinescu-Iaşi, ***Evoluţia stilului moldovenesc***, Iaşi, 1927, p. 9; I. Puiu, **Biserica Sfântul Nicolae din Rădăuţi**, în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XXXV, 1959, 7-8, p. 473-479; Virgil Vătăşianu, **Istoria artei feudale în ţările române**, I, Bucureşti, 1959, p. 302 (în continuare vom cita: Virgil Vătăşianu, **Istoria**...) Grigore Ionescu, **Istoria arhitecturii în România**, I, Bucureşti, 1963, p. 123 (în continuare vom cita: Grigore Ionescu, **Istoria arhitecturii**...); D.Năstase, **Arhitectura**, în "Istoria artelor plastice în România", I, Bucureşti, 1968, p. 183; N.Grigoraş, I.Caproşu, **Biserici şi mănăstiri din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea**, Bucureşti, 1968, p. 8; P.Rezuş, **Biserica domnească din Rădăuţi. Date noi cu privire la originea şi stilul ei**, în "Biserica Ortodoxă Română", 87, 1969, p. 391-398.

[9] Paul Henry, **Monumentele din Moldova de Nord de la origini până la sfârşitul secolului al XVI-lea. Contribuţie la studiul civilizaţiei moldave**, trad. Constantin Tănăsescu, Bucureşti, 1984, p. 48-58; Vasili Slobodean, **Cerkvi ukrainciv Rumunii**, Lvov, 1994, p. 31.

[10] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, ***Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal Moldova***, în "Constituirea statelor feudale româneşti", Bucureşti, 1980, p. 195; idem, **Curţi boiereşti în Moldova**

medievală, în "Magazin Istoric, XVI", 1982, 12, p. 18 (în continuare vom cita: Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Curţi boiereşti**...); idem, **O alianţă moldo-tătară în vremea lui Bogdan I**, în "Magazin Istoric", XVII, 1983, 5, p. 12-15.

[11] Virgil Vătăşianu, **Istoria**..., I, p. 302-304; Grigore Ionescu, **Istoria arhitecturii...**, I, p. 153; N.Grigoraş, I.Caproşu, **Op. cit.**, p. 19.

[12] Ion Neculce, **Letopiseţul Ţării Moldovei şi O seamă de cuvinte**, ed. îngrijită de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 161.

[13] Horia Teodoru, **Opera lui G.Balş în lumina descoperirilor recente**, în "Ani. Anuar de cultură armeană", 1942-1943, p. 20-23; idem, **Contribuţii la studiul originii şi evoluţiei planului triconc în Moldova**, în "Buletinul Monumentelor Istorice", XLI, 1970, 1, p. 31-36.

[14] Grigore Ionescu, **Istoria arhitecturii**..., p. 124.

[15] Andrei Eşanu, **Cultură şi civilizaţie medievală românească**, Chişinău, 1996, p. 105.

[16] V.Spinei, C.Asăvoaie, **Date preliminare privind rezultatele săpăturilor din 1992 de la Siret**, în "A. M.", XVI, 1993, p. 215-227; Victor Spinei şi Elena Gherman, **Şantierul arheologic Siret** *(1993)*, în "Arheologia Moldovei", XVIII, 1995, p. 229-250.

[17] Pentru datarea bisericii Sfânta Treime din Siret în a doua jumătate a sec. XIV optează G.Balş, S.Reli, H.Teodoru, V.Vătăşianu, G.Ionescu , N.Grigoraş I.Caproşu, D.Năstase, R.Theodorescu etc.

[18] **Documenta Romaniae Historica, A.Moldova (1384-1448)**, I, volum întocmit de C.Cihodaru, I.Caproşu, L.Ssimanschi, Bucureşti, 1975, nr. 16, p. 23, (în continuare vom cita: **DRH, A.Moldova**).

[19] Virgil Vătăşianu, **Istoria**..., I, p. 311; Scarlat Porcescu, **Mănăstirea Moldoviţa**, în "Monumente istorice bisericeşti din Mitropolia Moldovei şi Sucevei", Iaşi, 1974, p. 183.

[20] Gh.I.Cantacuzino, **Vechea mănăstire a Moldoviţei în lumina cercetărilor arheologice**, în "Buletinul Monumentelor Istorice", XL, 1971, 3, p. 79-84; Ştefan Balş, **Câteva date noi despre mănăstirea Moldoviţei**, în "Buletinul Monumentelor Istorice", XL, 1971, 3, p. 85.

[21] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 40, p. 57-59.

[22] Elena Busuioc, Gh.Cantacuzino, **Date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului**, în "Studii şi cercetări de istorie veche", 20, 1969, 1, p. 79-80.

[23] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Contribuţii arheologice la istoricul oraşului Baia**, în "Cercetări arheologice", VII, 1984, p. 231.

[24] K.Romstorfer, **Cetatea Sucevei descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între anii 1895-1904**, Bucureşti, 1913, p. 18.

[25] G.Balş, ***Biserica Mirăuţi din Suceava***, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 42, 1924, p. 169; N.Grigoraş, I.Caproşu, **Op. cit.**, p. 30.

[26] S.Reli, **Călăuza monumentelor religioase istorice din eparhia Bucovinei**, Cernăuţi, 1937, p. 112; M.Sesan, **Biserica Mirăuţi din Suceava**, în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XXXIII, 1957, 10-12, p. 862.

[27] C.C.Giurescu, **Târguri sau oraşe şi alte cetăţi moldovene din sec. al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea**, Bucureşti, 1967, p. 284.

[28] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Contribuţii arheologice la cunoaşterea primului lăcaş al Mitropoliei Moldovei: biserica Mirăuţilor din Suceava**, în "Cercetări arheologice", V, 1982, p. 215224.

[29] Pierre S.Năsturel, **D'un document byzantin de 1395 et de quelques monasteres roumains**, extras din **"Ouvrage public le concurs du Centre Naţional de la Recherche Scientifique de la Fondation Schulumberger et du College de France"**, 8, Paris, 1981, p. 345-351.

[30] Informaţia ne-a oferit-o Costică Asăvoaie, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[31] M.D.Matei, **Două descoperiri întâmplătoare de la Suceava şi implicaţiile lor istorice**, în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLVIII, 1972, 1-2, p. 36.

[32] Pierre S. Năsturel, ***Op. cit.***, p. 345-351.

[33] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, **Cercetările de la Netezi, jud. Neamţ**, în "Cercetări arheologice", V, 1982, p. 83-93; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Reşedinţa feudală de la Netezi (jud. Neamţ)**, în "Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie", 36, 1985, 4, p. 304.

[34] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 2, p. 3-4.

[35] **Ibidem**, I, nr. 4, p. 5-6; nr. 8, p. 10-11; nr. 9, p. 11-12.

[36] Mircea D.Matei, Em. I. Emandi, **O ctitorie din veacul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova**, în **"Studii şi cercetări de istoria artei, seria Artă Plastică"**, 32, 1985, p. 3-14.
[37] Mihai Costăchescu, **Neamul lui Oană, dvornic de Suceava şi satele lui**, extras din "Cercetări istorice", V, 1929, p. 4.
[38] Al.Artimon, **Câteva observaţii istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită de Volovăţ (judeţul Suceava)**, în "Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie", 32, 1981, 3, p. 383-405.
[39] ***DRH, A.Moldova,*** I, nr. 2, p. 3-4
[40] **Ibidem**, I, nr. 48, p. 69-72.
[41] Lia Bătrâna Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, Ştefan Scorţanu, **Ansamblul reşedinţei feudale de la Giuleşti (judeţul Suceava)**, în "Cercetări arheologice", VI, 1983, p. 79; Lia Bătrâna, Octav Monoranu, Adrian Bătrâna, **Cercetările arheologice din cuprinsul reşedinţei feudale de la Giuleşti, comuna Boroaia, judeţul Suceava**, în "Cercetări arheologice", VII, 1984, p. 153.
[42] **Ibidem**, p. 79-93; **Ibidem**, p. 161.
[43] ***DRH, A.Moldova,*** I, nr. 1, p. 1-2
[44] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Curţi boiereşti**..., p. 19; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vatamanu, Ştefan Scorţanu, **Op. cit.**, p. 90.
[45] Ioanichie Bălan, **Vetre de sihăstrie românească**, Bucureşti, 1982, p. 81.
[46] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 21, p. 29-30.
[47] Radu Heitel, **Cercetările arheologice efectuate la mănăstirea Neamţ**, în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XXXVIII, 1962, 5-6, p. 330.
[48] Ioanichie Bălan, **Op. cit.**, p. 161.
[49] Episcopul Milchisedec, **Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri şi biserici antice din Moldova**, Bucureşti, 1885, p. 157-158.
[50] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 6, p. 7-9.
[51] C.Nicolescu, F.Jipescu, **Din trecutul mănăstirii Probota**, în "Studii şi cercetări de istoria artei, seria Artă Plastică", 1-2, 1956, p. 292-298.
[52] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Date noi cu privire la prima ctitorire datorată lui Ştefan cel Mare: Mănăstirea Probota**, în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", LIII, 1977, 7-9, p. 591-592.
[53] N.Iorga, **Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe**, Bucureşti, 1899, p. 36-37.
[54] G.G.Mezenceva, I.A.Ivanenco, **Otrytija v Belgorode-Dnestrovskom**, în "Arheologiceskie otkrytya 1978 goda", M., 1979, p. 369-370; G.G.Mezenceva, **Raskopki v Belgorod-Dnestrovskoj kreposti**, în "Arheologiceskie otkrytija 1980 goda", M., 1981, p. 283-284.
[55] Nicolae N. Puşcaşu, Maria V.Puşcaşu, **Mărturii de civilizaţie şi urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iaşilor**, în "Revista monumentelor istorice", 2, 1983, p. 20-64.
[56] Al. Artimon, **Noi contribuţii arheologice privind istoria aşezării urbane de la Trotuş**, în "Carpica", XVI, 1994, p. 101-126.
[57] Em. I. Emandi, M.Şt. Ceauşu, **Să nu dărâmi dacă nu ştii să construieşti**, Rădăuţi-Iaşi, 1991, p. 203-205.
[58] N.Grigoraş, I.Caproşu, O**p. cit.**, p. 43.
[59] **DRH, A,Moldova**, I, nr. 21, p. 29-30.
[60] S.Reli, **Istoria vieţii bisericeşti a românilor**, I, Cernăuţi, 1942, p. 398-399; Răzvan Theodorescu, **Mănăstirea Bistriţa**, Bucureşti, 1966, p. 6; Nicolae Stoicescu, **Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova**, Bucureşti, 1964, p. 74.
[61] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Contribuţia cercetărilor arheologice la cunoaşterea arhitecturii ecleziastice din Moldova în secolele XIV-XV**, în "Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie", 45, 1994, 2, p. 158-160.
[62] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 47, p. 67-68.
[63] **Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993**, Satul Mare, 12-15 mai, 1994, p. 14-15.
[64] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 84, p. 124-127.
[65] Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, **Mănăstirea Căpriana. Repere istorico-arheologice**, Chişinău, 1996, p. 33-101.

[66] Lia Bătrâna, Octav Monoranu şi Adrian Bătrâna, **Cercetările arheologice de la Fântâna Mare, com. Vadul Moldovei, jud. Suceava**, în "Cercetări arheologice", VII, 1984, p. 165-174.
[67] ***DRH, A.Moldova,*** I, nr. 197, p. 278-280.
[68] Lia Bătrâna şi Adrian Bătrâna, **Cercetările arheologice de la Horodnic (jud. Suceava)**, în "Suceava, Anuarul Muzeului judeţean" V, 1978, p. 161-179.
[69] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Contribuţia cercetărilor arheologice**..., p. 160-161.
[70] **DRH, A.Moldova**, I, nr.
[71] Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, **Contribuţia cercetărilor arheologice**..., p. 160.
[72] Alexandru Artimon, Ioan Mitrea, **Bacău - reşedinţă voievodală**, Bacău, 1996, p. 46.
[73] C.Auner, **Începuturile Episcopatului de Bacău**, în "Revista catolică", I, 1912, 3, p. 383-408.
[74] Alexandru Artimon, Ioan Mitrea, **Op. cit.**, p. 50.
[75] Informaţia despre biserica din Săbăuani este expusă în Muzeul de Arheologie din Roman.
[76] **DRH, A.Moldova, I**, nr. 1, p. 1-2.
[77] H.Dj. Siruni, **Armenii în România**, Bucureşti, 1940, p. 22.
[78] Dan Bădărău, Ioan Caproşu, **Iaşii vechilor zidiri**, Iaşi, 1974, p. 45.
[79] N.Iorga, **Istoria Românilor în chipuri şi icoane**, Bucureşti, 1921, p. 104.
[80] Gh. Moisescu, **Catolicismul în Moldova până la sfârşitul secolului XIV**, Bucureşti, 1942, p. 109 şi urm..
[81] **Ibidem**, p. 109.
[82] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 22, p. 30-32.
[83] **Ibidem**, I, nr. 29, p. 41-42.
[84] **Ibidem**, I, nr. 47, p. 67-68.
[85] Ibidem, I, nr. 23, p. 32-34.
[86] **Ibidem**, I, nr. 65, p. 95-96.
[87] **Ibidem**, I, nr. 74, p. 107-109.
[88] **Ibidem**, I, nr. VI, p. 424-425.
[89] **Ibidem**, I, nr. 101, p. 150-151.
[90] **Ibidem**, I, nr. 130, p. 183-184.
[91] **Ibidem**, I, nr. 154. P. 211-212.
[92] **Ibidem**, I, nr. 167, p. 233-235.
[93] **Ibidem**, I, nr. 185, p. 262-263.
[94] **Ibidem**, I, nr. 241, p. 342-343.
[95] **Ibidem**, I, nr. 248, p. 351-352.
[96] **Ibidem**, I, nr. 254, p. 358-360.
[97] **Ibidem**, I, nr. 255, p. 360-362.
[98] **Ibidem**, I, nr, 265, p. 375-376.
[99] **Ibidem**, I, nr. 267, p. 378-379.
[100] **Ibidem**, I, nr. 280, p. 397-399.
[101] **Ibidem**, II, nr. 20, p. 22-23.
[102] **Ibidem**, II, nr. 56, p. 81-83; nr. 61, p. 91-93.
[103] **Ibidem**, II, nr. 67, p. 98-100.
[104] **Ibidem**, nr. 79, p. 115-116.
[105] **Ibidem**, II, nr. 96, p. 136-137.
[106] **Ibidem**, II, nr. 107, p. 151-155.
[107] **Ibidem**, I, nr. 29, p. 41-42.
[108] Nicolae Costin, **Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601**, ed. îngrijită de I.St.Petre, Bucureşti, 1942, p. 175-176.
[109] D.Dan, **Mănăstirea şi comuna Putna**, Bucureşti, 1905, p. 126-127; Oreste Gherasim, **Biserica lui Dragoş Vodă de la Putna**, în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XL, 1964, 3-4, p. 141-144, etc.
[110] Ion Solcanu, **Datarea şi planul bisericii de lemn din Putna**, în "Studii şi cercetări de istoria artei, seria Artă Plastică", 21, 1974, 1, p. 95-101.
[111] N.D.Chiriac, **Ctitoriile lui Ştefan cel Mare domnul Moldovei (1457-1504)**, Câmpulung Muscel, 1924, p. 63; V.Ciurea, **Călăuza judeţului Folticeni, 1924, p. 55; I.D.Ştefănescu, L'evolution de la**

peinture religiose en Bucovine et en Moldavie. Nouvelle recherches, Paris, 1929; Virgil Vătăşianu, **Istoria**... I, p. 162.

[112] M.Kogălnicianu, **Cronicile României sau letopiseţele Moldovei şi Valahiei**, I, Bucureşti, 1872, p. 162.

[113] Gheorghe Balş, **Influences armeniennes et georgiens sur l'architecture roumaine**, Vălenii de Munte, 1931, p. 16-17.

[114] Paul Henry, **Les eglises de la Moldavie du Nord des origines a la fin du XVI-siecle**, Paris, 1930, p. 128-129.

[115] N.Grigoraş, **Date şi observaţii asupra unui monument de artă feudală din Moldova (Dolheştii Mari)**, în "Buletinul Monumentelor Istorice", XLI, 1972, 1, p. 40-44.

[116] **DRH, A.Moldova**, I, nr. 36, p. 50-52.

[117] Constantin C.Giurescu, **Noi contribuţii la studiul marilor dregători în secolele XIV-XV**, Bucureşti, 1915, p. 70; Emil Dragnev, **Contribuţii privind portretul funerar al lui Teodor Vitold şi chipul Sf.Nedelia în picturile de la Lujeni (mijlocul sec. al XV-lea)** în "Revista de istorie a Moldovei", nr. 3-4, 1994, an V, p. 26-34.

[118] G.D.Smirnov, **Iz istorii Starogo Orheija**, în "Izvestija moldavskogo filiala Academii Nauk SSSR", 4 (70), Chişinău, 1960, p. 81-84; idem, **Arheologiceskie issledovanija Starogo Orheija**, în "Kratkie soobşcenia o dokladah i polevyh issledovanijah Instituta Istorii i material'noi kul'tury", 56, M., 1954, p. 27-30.

[119] Pentru datarea bisericii de la Orheiul Vechi în secolul al XIV-lea optează Ion Gh. Hâncu., **Rezultatele cercetărilor arheologice de la biserica cu pronaosul lărgit din Orheiul Vechi**, în "Tiragetia", III, 1993, p. 139-144. Pentru o datare mai târzie a monumentului optează P.P.Bârnea, **Iz istorii issledovanija Starogo Orheia (1946-1958)**, în "Arheologiceskie issledovanija v Starom Orhee", Chişinău, 1991, p. 34-37.

[120] P.P.Panaitescu, **Hrisovul lui Alexandru cel Bun, pentru Episcopia armeană din Suceava**, în "Revista Istorică Română", IV, 1934, p. 1-4.

© Dinu Poştarenco, 1998.

Dinu Poştarencu

DIN ISTORIA SATELOR BUŢENI ŞI PĂNĂŞEŞTI

I. Prima menţiune documentară a satului Buţeni

Într-un material ce a apărut în "Revista de istorie a Moldovei" (1991, nr. 1, p. 37) se afirmă că satul Buţeni, situat în preajma Hânceştilor, este menţionat documentar pentru prima dată într-un act emis de cancelaria lui Ştefan cel Mare, la 5 septembrie 1470, indicându-se şi sursa în care a fost publicat acesta – *Documenta Romaniae Historica* şi subliniindu-se că denumirea *Buţeni* este scrisă, probabil greşit – *Bugeani, Bugiani*.

Această dată, considerată la fel drept prima atestare documentară a satului Buţeni, figurează şi în îndreptarul bibliografic întocmit de V.Nicu[1].

Dar să ne referim nemijlocit la document. Prin intermediul lui, în numele marelui voievod al Moldovei, se aducea la cunoştinţă "că aceste adevărate slugi ale noastre credincioase, panul Nicolai Zâmbrada şi nepotul său, Vlasân, fiul lui Alexandru Coroi, din satul Mitulița, ne-au slujit drept şi credincios. De aceea noi, văzând slujba lor dreaptă şi credincioasă către noi, i-am miluit deosebit din mila noastră, le-am dat şi le-am întărit, în ţara noastră, Moldova, ocina lor dreaptă, întreaga votcină a satului Bugeani, care este pe Botna, în ţinutul Lăpuşna, unde sunt casele şi grădinile lor, codrii lor". Iar în continuare se mai concretiza: "Hotarul acestor votcini a satului Bugiani, să fie pe hotarele lor vechi, pe unde au fost din veacul veacului, nestingherit"[2].

Redactat în slavonă, documentul, precum se precizează în partea lui finală, a fost întocmit la Suceava de către diacul Stiţco.

Alcătuitorii colecţiei de documente menţionate au remarcat că "nu este exclusă o greşeală de lectură a editorului, în loc de Buţeni, cum se numeşte astăzi satul"[3], a notat *Bugeani* şi *Bugiani*. Gh. Ghibănescu[4], care a depistat actul la Arhivele Statului din Chişinău, citindu-l "cu bunăvoinţa dlui Boga, şeful arhivei", l-a descris astfel: "Pergament foarte primitiv lucrat. Pecetea - ceară neagră, sfărmată", şnur de mătase roşie[5]. Publicându-l, el a ţinut să atragă atenţia cititorului asupra faptului că este fals: "Falsitatea acestui ispisoc este evidentă. Scriitorul Steţco, care e un scriitor cunoscut al timpului între 6970-7978, are cu totul altă scrisoare şi redactare, în cele 7 urice scrise de el (I.Bogdan, *Documente. I*, 52-56). Falsificatorul însă l-a ales pe dânsul, ca şi în alte falsuri (*Uricar. XVIII*...). Boierii sunt ai timpului, căci atâta a trebuit să cunoască falsificatorul, deşi le dă numele greşit la unii, ca la Petrică Ioan Movici în loc de Ioachimovici. Arhiva din Chişinău posedă un teanc de zeci de pergamente false, care cer un studiu deosebit spre a se vedea scopul ce l-au urmărit falsificatorii"[6].

Fiind un act fals, autorii volumului *Documenta Romaniae Historica* l-au trecut la capitolul "Documente false".Prin urmare, nu poate servi drept suport istoric pentru atestarea documentară a satului Buţeni.

© Dinu Poştarencu, 1998.

Denumirea localităţii respective este menţionată pentru prima dată la 25 mai 1731, într-un izvod al hotarelor moşiei Hânceşti din ţinutul Lăpuşnei, dat publicităţii de L.T.Boga[7]. În izvod se spune că hotarul moşiei Hânceşti, spre răsărit, trece "peste Cogâlnic, pe din gios pe gura Văii Carului, în buza piscului este hotar, şi de acolo taie în sus zarea dealului pen fundul Văii Carului şi merge şi pin fundul Văii Cucului, tot zarea dealului pân la drumul Băţenilor şi acolo esti hotar". La întocmirea lui au fost prezenţi "Toader Bogos şi Sandul Vornicul den Văsieni şi Cârlan den Rusăşti i vornicul den Gârle, vornicul Ioniţ de Buţăni şi căpitanul Dănilă ieu Vasile săn Tănas, nepot lui Doni den Hânceşti şi cu toţi fraţi răzăşi ai noştri".

Situat într-un loc pitoresc, pe o vale cu apă curgătoare şi cu pădure în apropiere, satul Buţeni pare a fi mult mai vechi. Să fi avut, anterior anului 1731, o altă denumire? Sau a fost întemeiat la începutul secolului al XVIII-lea, când, precum ne comunică Ion Neculce, domnitorul Antioh-vodă Cantemir, în ultimul an al primei sale domnii (8 decembrie 1695–14 septembrie 1700), primăvara, poruncise să fie colonizat răsăritul ţării mai puţin populat, dând "cărţi de slobozii pin toate sălişţile. Şi au mutat slujitori de pin Piatră şi din Roman şi de pin toate târgurile, ce era pin mijlocul ţării aşedzaţi, şi i-au mutat pe la marginile ţării, pe la vaduri, pe Nistru şi pe Prut îi aşedză"[8].

Până a găsi răspuns la aceste întrebări, putem afirma, deocamdată, că izvodul de la 25 mai 1731 conţine prima atestare documentară a satului Buţeni.

II Voloseni - vechea denumire a satului Pănăşeşti

Satul Pănăşeşti timp îndelungat s-a numit Voloseni, denumire ce figurează, paralel cu cea actuală, apărută mai târziu, şi în documente la sfârşitul sec. al XIX-lea.

În actul de danie din 1448, în care satul este menţionat pentru prima oară, se precizează că localitatea Voloseni este situată "pe Bâc, la Botne"[9].

Aşezarea mai exactă a Volosenilor poate fi determinată în baza datelor expuse într-un "suret di pe uricul sârbesc a domnului Petru"[10] Rare*ş , de la 1545, în care este descris hotarul moşiei aflate în stăpânirea mănăstirii Căpriana: "Hotarul sfintii mănăstiri Căprienii din hotarnică să începi hotarul di la Işnovăţ, esti piatră dispre răsărit şi alta împotrivă, ci esti piste Işnovăţ dispre amiază-zi să hotărăşti cu Mimorănii** şi să coboară dincoaci, în Vale lui Coste şi să suia drept la deal, înspre răsărit şi esti piatră în muche şi purcedi înspre miază-noapte pin vărsătura apii, pin mijlocul poienilor şi să hotărăşti cu locul Truşănilor şi esti piatră. Pân aice au mersu tot împreună cu a Mimorănilor hotar, de acole purcedi pin codru pe vărsături deasupra Truşănilor şi pe diasupra Cojuşnii şi pe diasupra Volosănilor, tot pe vărsătura apii şi să scoboară drept înspre Bâc pe o vali ci să numeşti Domneasca. În gura văiei aceştie esti moviliţă şi piatră. De acolo merge drept peste Bâc în ţinutul Orheiului, la movilă ce esti în gura văiei Găleştilor şi esti pus cu piatră"[11].

---

* Domn al Moldovei în două rânduri (ianuarie 1527 - septembrie 1538, februarie 1541 - septembrie 1546).
** Satul Nimoreni, aşezat pe Işnovăţ.

Toponimul *Valea Domnească* figurează într-un document din 1847, în el vorbindu-se despre conflictul dintre răzeşii din Voloseni şi mănăstirea Căpriana, examinat în cadrul şedinţei Senatului Rus[12].

Fixând hotarul moşiei Vărzăreşti de pe Bâc, spătarul Constantin Catargiu a demonstrat în actul întocmit la 13 mai 1812[13] falsitatea suretului din care am citat. Cu toate acestea, el rămâne un document al vremii, în cazul de faţă prezentând interes doar faptul că textul lui conţine toponimul Voloseni. Suretul a fost eliberat, precum se arată la sfârşitul textului, de către biv vel logofătul Vasile Costachi la 15 martie 1747, iar o copie de pe el, a fost scoasă în ziua de 25 octombrie 1811.

La conţinutul suretului s-a apelat când s-a făcut delimitarea moşiei Cojuşna din ţinutul Lăpuşna, înfăptuită "din luminată porunca preînălţat domnului nostru mărie sa Grigorii Ioan* voievod"[14]. În mărturia hotarnică a moşiei Cojuşna, întocmită cu această ocazie, se spune:"...au arătat dichiul** vechilul moşii Străşenilor o hotarnică a mănăstirii Căprienii de moşie Căprienii ce esti dinspre amiază-zi de la Pătru Voievod din velet 7055*** în care hotarnică arată că mergi moşie mănăstirii Căprienii pi deasupra Truşănilor şi pi deasupra Cojuşnii, şi pi deasupra Străşenilor, şi pi deasupra Curlucenilor**** şi pi diasupra Volosănilor tot pe zare dealului pin prăvălul apilor"[15].

"Satul Volosănii de pe Bâc"[16]este menţionat într-un act din 3 februarie 1628, publicat de Aurel V.Sava, care a ţinut să sublinieze în scurtul său comentariu la acest document: "Volosănii de pe Bâc nu e altul decât Pănăşeştii de astăzi".

Din porunca domnului, pârcălabul hotarnic Apostol a mers la moşia Tutoveni pentru a alege "toate părţile de ocină şi cumpărătură" ale lui Constantin Crucerescu. Strângând "oameni buni megieşi de pin pregiur", şi anume din satele Zubreşti, Tătăreşti, Găleşti, Negreşti, printre care şi pe "Vasili Panăş din Volosăni", pârcălabul a făcut, la 8 august 1668, hotărnicia moşiei clucerului Constantin[17]. Numele de familie Panăş, pomenit în act, şi astăzi este răspândit în Pănăşeşti.

Într-o serie de documente oficiale din sec. al XIX-lea este concretizat că Pănăşeşti se mai numeşte Voloseni. Ne vom referi doar la unul, intitulat "Planul moşiei satului Pănăşeşti, numit şi Voloseni, proprietate răzăşească"[18], eliberat nobilului Ion Surucanu în baza rezoluţiei Cârmuirii guberniale a Basarabiei din 6 februarie 1886.

Documentele vremii denotă că pe teritoriul dintre Prut şi Nistru a existat încă o localitate numită *Voloseni*. Ea este menţionată într-un act, datat cu 28 iunie 1596, prin care domnul Ieremia Movilă întăreşte vistiernicelului Ignat şi lui Procopi "a şasă parti din satul Ciuciulenii şi Voloşănii", pe care au cumpărat-o de la nepoţii lui Danciul Loze şetrar[19]. Din conţinutul documentului reiese că la data respectivă Ciuciulenii şi Volosenii constituiau un singur trup de moşie.

La 18 mai 1640, domnul Vasile Lupu întăreşte lui Darie şi surorii sale Ghiniei "părţili di ocină di moşii di sat Ciuciuleni şi din Voloceni, 2 părţi di Ciuciuleni şi 3 părţi di Vuluceni şi din Drăguşeni şi două vaduri di moară din Tărnuşa, ci lor le-au

---

* Grigore Calimachi (mai 1761 - martie 1764).

** Administrator (econom) al unei mănăstiri, aici al mănăstirii Sfânta Vineri, căreia îi aparţinea moşia Străşeni.

*** Probabil, e o greşeală de tipar. Corect, 7053. Anume această cifră este indicată în extrasul din hotarnica moşiei Cojuşna, publicat de L.T.Boga în ***Documente basarabene. Hrisoave şi cărţi domneşti*** **(1507-1594)**, Chişinău, 1929, vol. V, p. 11.

**** În prezent satul Făgureni

făcut danii Gavriil şi cu soţia sa Vărvara, fiica lui Gheorghii diacul"[20]. Tot în această zi Divanul îi întărise lui Darie şi Ghiniei dania ce "au făcut şi au dăruit Gavriil şi cu femeia sa Vărvara, fata lui Gheorghii diacul din Volosăni", şi anume câteva părţi de ocină, "cât li să vor alegi din sat din Ciuciuleni şi din Volosăni, 2 părţi în Ciuciuleni şi 3 părţi în Vuluceni cu două vaduri de moară în Tărnuşa"[21].

Într-un suret de pe un ispisoc sârbesc, eliberat la 12 martie 1667 de cancelaria lui Iliaş Alexandru voievod, sunt enumerate mai multe sate din ţinuturile Lăpuşna şi Orhei, pe care domnul le întăreşte biv vel spătarului Darie, printre acestea figurând "şi satul Volosănii pe Tărnuşe pără în obârşie Tărnuşii cu mori şi cu tot vinitul"[22].

Constatăm deci că cea de a doua localitate, numită la fel, Voloseni (Volosăni, Voloceni, Vuluceni), este situată lângă satul Ciuciuleni, pe Tărnuşa, un pârâu din Valea Cogâlnicului, a cărei denumire o găsim atestată şi într-o lucrare[23], cu date din 1859, în care se menţionează că în zona acestui pârâu este aşezat satul Ciuciuleni. Aurel V.Sava remarca, în această ordine de idei: "Volosănii de pe Bâc este altul decât Volosănii, mai des Vulucenii, de lângă Ciuciuleni"[24].

Toponimul Pănăşeşti (Panaszesty) este înregistrat pentru întâia dată pe harta Principatului Moldovei, elaborată de vestitul cărturar Dimitrie Cantemir. Anexată la opera sa enciclopedică *Descrierea Moldovei*, harta a fost întocmită, precum susţin majoritatea cercetătorilor cantemirologi, concomitent cu redactarea textului lucrării, adică în anii 1714-1716. În cuprinsul ei satul, cu denumirea Pănăşeşti, este indicat ca fiind situat pe râul Bâc, în preajma localităţilor Curluceni şi Truşeni.

Prezintă interes această atestare documentară a toponimului Pănăşeşti, deoarece aproape că nu-l mai întâlnim în continuare în alte acte din sec. al XVIII-lea, în ele fiind utilizat cel de odinioară - Voloseni. Excepţie constituie, un suret de pe testamentul Ruxandei, văduva spătarului Dumitru Carp, întocmit la 26 noiembrie 1785, unde sunt enumerate toate moşiile stăpânite de ea, printre care "şi o parte din moşie Volosănii din ţinutul Lăpuşnei, cum şi un iaz ci este din sus de moşia Curlucenii"[25]. La rugămintea spătăresei testamentul a fost semnat de mai multe persoane, printre acestea fiind "preotul Andronachi din Pănăşeşti" şi "Petre Săverin ot Pănăşeşti".

Domnitorul Grigore II Ghica întăreşte, la 28 martie 1732, judecata marelui logofăt Constantin Costache privind conflictul apărut între Carp sulgerul şi Andrei Pănăş, Iordache Panăş şi feciorii lui Agapie Panăş din cauza unui heleşteu "ce este pe apa Bâcului drept Voloseani"[26]. În cartea emisă cu această ocazie adversarii lui Carp sunt numiţi "Pănăşeştii". Aurel V. Sava a consemnat în acest sens: "Într-un document din 1732 se vorbeşte de Andrei; Iordache şi Agapie Panăş din Voloseni şi către sfârşit despre Pănăşeşti ca neam de oameni"[27].

Despre neamul Panăşilor (Pănăşeştilor, în textele de epocă) găsim scris şi într-un act din sec. al XVIII-lea, în care este vorba de porunca dată de domnitorul Alexandru Callimachi, la 17 decembrie 1798, serdarilor din Orhei de a cerceta jalba spătarului Manolache Donici, care i-a tras "la jiudecata divanului pe nişte răzeşi neamul Pănăşeştilor cu arătare că acei răzeşi i-ar fi cosit o vatră de iaz ci esti pe Bâc drept Volosenii"[28].

Din cele expuse rezultă că de la numele de familie Panăş a provenit cea de a doua denumire a satului Pănăşeşti, denumire care, treptat, a substituit-o de la începutul sec.

al XIX-lea pe cea dintâi. De ce a fost neglijată denumirea seculară în favoarea celei noi? E un semn de întrebare deocamdată nedescifrat.

În contextul dat se cere de remarcat că pe întinderea dintre Prut şi Nistru a mai fost o aşezare omenească, numită Pănăşeşti. Este vorba de actualul sat Vânători din părţile Nisporenilor care pe timpuri a avut încă două denumiri: Făstaci şi Pănăşeşti. În copia unei mărturii hotarnice a moşiei Căbăieşti, datată cu 6 aprilie 1673, se arată că moşia respectivă se învecina cu moşia "Făstacii ci-i zicu şi Pănăşeşti"[29]. Cu denumirea de Pănăşeşti această localitate este menţionată în registrele recensământului din 1817, realizat de autorităţile ruseşti, precizându-se că este situat în nemijlocita apropiere a satului Ciuteşti[30].

Pănăşeşti s-a numit şi un teren viran din cuprinsul moşiei satului Văsieni, unde, l-a 1903, stăpâneau pământ slujitorii bisericii din Mănoileşti[31]. În ziua de 23 septembrie 1915, executând dispoziţia Secţiei de hotărnicie a Cârmuirii Guberniale a Basarabiei, inginerul cadastral al judeţului Chişinău, Jiromski, a efectuat măsurările de reînnoire a hotarului sectorului de pământ stăpânit de biserica satului Mănoileşti, sector ce făcea parte din terenul viran Pănăşeşti al proprietarului Oganovici[32].

Prima atestare documentară

Satul Pănăşeşti este atestat documentar pentru prima oară, cu cea dintâi denumire, într-un act de danie eliberat la Suceava de cancelaria domnului Ţării Moldovei Petru II, unul din fiii lui Alexandru cel Bun, boierului Ivan Porcu, care l-a slujit pe voievod "drept şi credincios". Hrisovul e datat cu 27 iulie 1448, în el fiind scris că pe Ivan Porcu, pentru credincioasa-i "slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă şi i-am dat şi i-am întărit ocina lui, în ţara noastră, în Moldova", ea cuprinzând un şir de sate, printre care "şi pe Bâc, la Botne, Voloseni"[33].

Această dată poate fi considerată drept data întemeierii satului Pănăşeşti.

NOTE

[1] V.Nicu, **Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi**, Chişinău, 1991, vol. I, p. 115.
[2] **Documenta Romaniae Historica**. A. Moldova. Bucureşti, 1976, vol. II, p. 432.
[3] **Ibidem**, p. 433.
[4] **Surete şi izvoade. (Documente slavo-române între 1546-1587)**, Publicate de Gh. Ghibănescu, Iaşi, 1927, vol. XIX, p. 208-209.
[5] **Ibidem**, p. 211.
[6] **Ibidem**.
[7] L.T.Boga, **Documente basarabene. Hrisoave şi cărţi domneşti (1607-1806)**, Chişinău, 1931, vol. XIV, p. 167-168.
[8] **Letopiseţul Ţării Moldovei,** Chişinău, 1990, p. 343.
[9] **Documenta Romaniae Historica**. A.Moldova, Bucureşti, 1975, p. 403; **Documente privind istoria României**. A.Moldova, Bucureşti, 1954, vol. I, p. 232.
[10] **Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei**. Publicate de Aurel V. Sava, Bucureşti, 1937, p. 11; **Documente privind istoria României**. A.Moldova, Bucureşti, 1953, vol. II, p. 605-606.
[11] **Ibidem**.
[12] **A.N. a R.M.**, f. 2, i.I, d. 4978, f. 3.

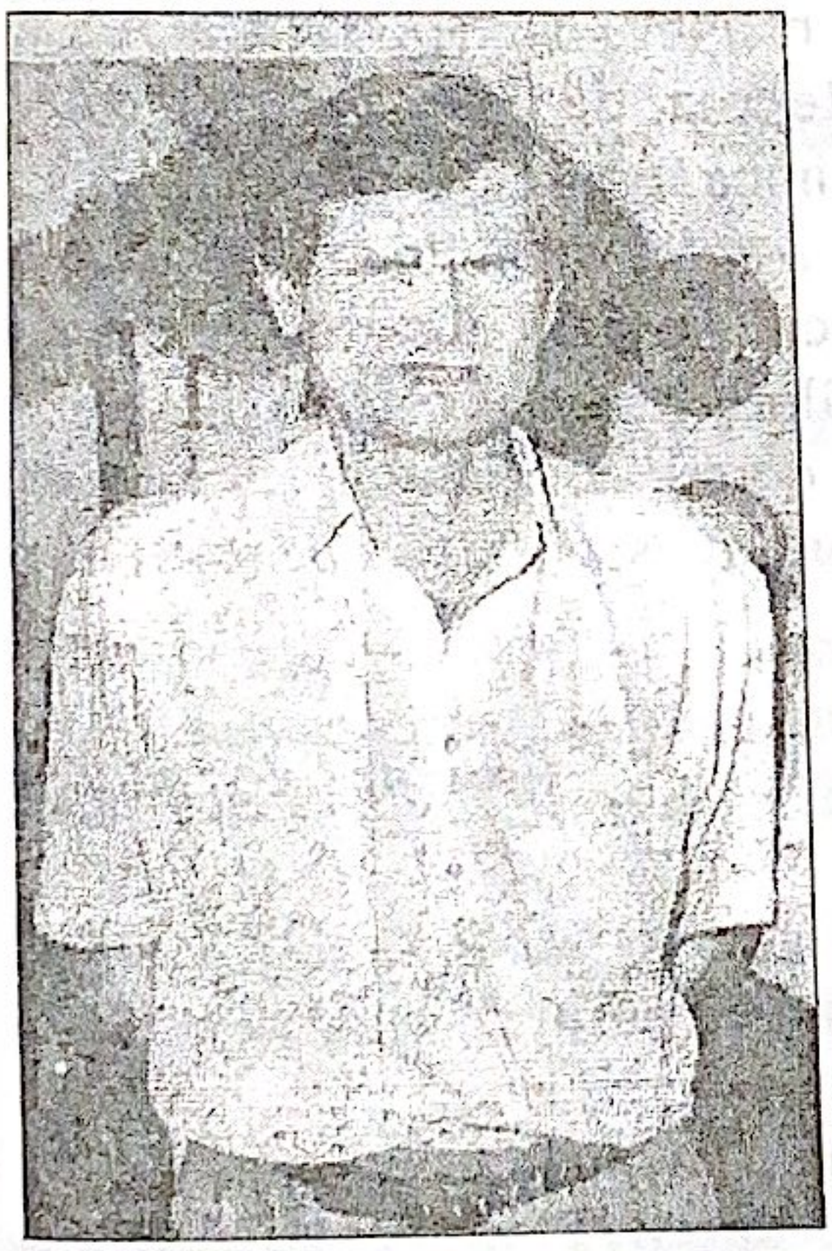
[13] **Documente privitoare la târgul…, Op. cit.**, p. 264-273.
[14] L.T. Boga, **Documente basarabene. Mărturii hotarnice (1602-1814)**, Chişinău, 1938, vol. XX, p. 63.
[15] **Ibidem**, p. 65.
[16] **Documente privitoare la târgul…, Op. cit.**, p. 44.
[17] **Ibidem**, p. 102.
[18] **A.N. a R.M.**, f. II, i. I, d. 343, f. I.
[19] **Documente privitoare la târgul…, Op. cit.**, p. 26.
[20] **Ibidem**, p. 53.
[21] **Ibidem**, p. 51.
[22] L.T.Boga, **Documente basarabene**, Chişinău, 1930, vol. XI, p. 25.
[23] **Бессарабская область. Список населенных мест. По сведениям 1859 года**, Санкт-Петербург, 1861, p. 6.
[24] **Documente privitoare la târgul…, Op. cit.**, p.44.
[25] L.T.Boga. **Documente basarabene. Testamente şi danii (1672-1858)**, Chişinău, 1929, vol. III, p. 21
[26] **Arhivele Basarabiei**, 1930, nr. 4, p. 477; L.T.Boga. **Documente basarabene. Hrisoave şi cărţi domneşti (1732-1738)**, Chişinău, 1931, vol. XIII, p. 1-2.
[27] **Documente privitoare la târgul…, Op. cit.**, p. 44.
[28] L.T.Boga, **Documente basarabene. Hrisoave şi cărţi domneşti (1607-1806)**, Chişinău, 1931, vol. XIV, p. 78.
[29] L.T.Boga, **Documente basarabene. Mărturii hotarnice (1602-1814)**, Chişinău, 1938, vol. XX, p. 31.
[30] **Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии,** Кишинэу, 1907, т. 3, p. 101.
[31] **A.N. a R.M.**, f. 260, i. 1, d. 1934, f. 5.
[32] **A.N. a R.M.**, f. 260, i. 1, d. 3034, f. 6.
[33] Documenta…, **Op. cit.**, p. 403.

Harta întocmită de Dimitrie Cantemir (fragment)

JUBILEU

ANDREI EŞANU
la 50 de ani

La 16 iulie colegul nostru, Andrei Eşanu, rotungeşte onorabila vârstă de 50 ani.

Personalitatea reputatului savant este bine cunoscută.

S-a născut în Sculeni - Ungheni. Îşi face studiile începătoare la şcoala medie din comuna natală (1955–1966). Urmează Universitatea de Stat din Chişinău, facultatea de istorie (1966–1971). Ulterior activează o perioadă foarte scurtă (jumătate de an) pe tărâm pedagogic, la şcoala medie din Năvârneţ - Făleşti.

În ianuarie 1972 A. Eşanu s-a angajat la Institutul de Istorie al A.Ş. a Republicii Moldova, urcând toate treptele ştiinţifice cu începere de la laborant superior până la cercetător principal.

Axate pe cunoştinţe profunde şi vaste, preocupările omagiatului sunt dintre cele mai diverse. Una dintre ele o constituie istoria instruirii şi educaţiei în Moldova medievală. A scris despre diferite instituţii de învăţământ din Moldova (Hârlău, Iaşi, Chişinău), unii pământeni care şi-au continuat studiile peste hotarele ei, instruirea feminină.

Vădind un perpetuu interes pentru spiritualitatea românească, activitatea ştiinţifică a entuziastului cercetător se extinde, cuprinzând noi arii tematice: istoria cărţii din Moldova (studiind mai întâi cartea didactică ca element indispensabil al activităţii pedagogice), a cercetat riguros opera istorică a marelui cărturar Dimitrie Cantemir, l-au preocupat unele aspecte ale operelor lui Nicolae Milescu Spătaru etc.

Pe parcurs îşi susţine cu brio tezele de doctor în istorie (1982) şi doctor habilitat (1992).

Cu acelaşi elan prodigiosul autor îşi continuă munca editorială, publicând multiple studii, inclusiv un manual universitar (1996), unele dintre care au fost incluse în fondul de aur al ştiinţei româneşti. Lucrările savantului văd lumina tiparului la Chişinău, Bucureşti, Iaşi, Moscova şi Paris.

Pe lângă pasiunea faţă de investigaţiile ştiinţifice, A. Eşanu s-a dovedit a fi şi un pedagog cu vocaţii. Mai mulţi ani a ţinut prelegeri despre istoria culturii şi civilizaţiei româneşti în faţa studenţilor de la Universsitatea de Stat din Chişinău. Vădind

perfomanţe remarcabile, a fost şi este prezent la diverse manifestări ştiinţifice cu interesante comunicări, realizează multe emisiuni, este un excelent îndrumător al tinerilor cercetători. Graţie domniei sale câţiva doctoranzi finisează lucrările pentru susţinerea tezei de doctor. A Eşanu este preşedinte al Consiliului specializat de susţinere a tezelor de doctor habilitat şi doctor în ştiinţe istorice. Sub preşedenţia lui şi-au susţinut tezele 3 doctori habilitaţi şi 16 doctori în ştiinţe istorice.

Fiind un cercetător cu o aleasă cultură umanistă, sărbătoritul este un exigent conducător ştiinţific: a fondat direcţiile de cercetare a culturii medievale şi a istoriei ştiinţei şi tehnicii la Institutul de Istorie al A.Ş.M., laboratorul de cercetare a istoriei culturii la Universitatea de Stat din R. Moldova; a deţinut funcţiile de şef de secţie, director-adjunct, director al Institutului. Actualmente este şeful Direcţiei Ştiinţifice de istorie a culturii la Institutul de Istorie al A.Ş.M., membru corespondent al A.Ş.M. (1992), membru al colegiilor de redacţie la "Revista de istorie a Moldovei" (Chişinău), "Revista istorică" (Bucureşti), revista "Limba română" (Chişinău).

Pentru merite deosebite în dezvoltarea ştiinţei i s-a decernat Premiul de Stat al Republicii Moldova în domeniul ştiinţei şi tehnicii (1994), Premiul Prezidiului Academiei de Ştiinţe (1991, 1995, 1997), Ordinul "Gloria Muncii" (1996).

Prietenii, colegii cu prilejul jubileului de 50 ani îi doresc omajiatului, savant şi om de o probitate şi modestie impecabilă, multă sănătate, prosperare şi noi realizări în activitatea ştiinţifică.

Colegiul de redacţie

ANDREI EŞANU: BIBLIOGRAFIE ŞTIINŢIFICĂ SELECTIVĂ (1977-1997)

I. MONOGRAFII, STUDII ŞI ARTICOLE

1977

1.*Первые страницы истории школ в Молдавии (Хырловский коллегиум 1561-1562 гг.)*, în **"Известия Академии Наук МССР. Серия Общественных наук"**,1977, nr. 2, p. 39-50.

2. *Studenţi din Moldova la universităţile străine în secolul XV*, în **"Învăţământul public"**,1977, 24 decembrie.

1978

3. *Школа книгописи во второй половине XVIII - начале XIX вв.* în **"Известия Академии Наук МССР.Серия Общественных наук"** 1978 nr. 2, p.8-91.

1980

4. *Распространение славянской грамотности в Молдавии после появления и утверждения письменности на молдавском языке (вторая половина XVII-нач.XIXвв.*), în "**Социально экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в")**., Chişinău, 1980, p.168-196.

1981

5. Женское образование в Молдавии в XV- нач. XVIII *вв.*, în. "**Из истории школы и педагогической мысли в Молдавии**",Сборник статей, Chişinău, 1981, p.5-25

6. *Школа и просвещение в Молдавии (XV - нач. XVIII вв.*).Автореф. дисс. канд. ист. наук, Chişinău,1981, 15p.

1983

7. *Школа и просвещение в Молдавии (XV - нач. XVIII вв.*). *Ştiinţаб* Chişinău, , 1983, 130 p.

8. *Стурдзовский список "Descriptio Moldaviae" Димитрия Кантемира*, în "**Проблемы источниковедения Молдавии эпохи феодализма и капитализма",** Chişinău, 1983, p.131-158. Coautor P.Balmuş.

9. *Mare savant şi om de stat (către aniversarea a 310 ani din ziua naşterii lui D.Cantemir*), în "**Tribuna**", 1983,nr.10.

10. *Выдающийся ученый и политический деятель (310 лет со дня рождения Д.Кантемира*), în "**Tribuna**", 1983, nr.4.

1985

11. *Identificări de valoare . Ştiri despre biblioteca lui Nicolae Milescu Spătarul*, în "**Tinerimea Moldovei**", 1985, 28 aprilie.

1986

12. *D.Cantemir în biblioteca lui M.V.Lomonosov*, în "**Tinerimea Moldovei**", 1986, 28 mai.

1987

13. *Dimitrie Cantemir, "Descrierea Moldovei". Manuscrise şi ediţii, Ştiinţa,* Chişinău, 1987, 107 p.

1988

14. *Некоторые аспекты формирования взглядов Николая Милеску Спафария*, în "**Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма",** Chişinău, 1988, p.94-103.

15. *Primul manual moldovenesc tipărit . "Bucvarul" din 1755*, în **"Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova"**, V. 2, Chişinău, 1988, p. 118-125.

16. *Молдавское летописание в период усиления феодально-государственной эксплуатации (XVII- первая половина XVII вв.)*, în **"Общее и особенное в развитии феодализма на Руси и в Молдавии"**, T.2, M., 1988, p. 313-319.

1990

17. *Из истории учебной книги в Молдавии (конец XIV-начале XIX вв.)*, în: **"Библиотечно-библиографическая деятельность история книги в Молдавии"**, Chişinău, 1990, p. 14-30

18. *Волею судеб (Деятельность Д.Кантемира в России)*,în. **"Трибуна"**, 1990, nr. 7, p. 35-37.

19. *Focare de cultură medievală*, **în "Revista de istorie a Moldovei"**, 1990,nr.1, p. 68-74.

20. *Prin voinţa destinului* (*Activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia*), în **"Tribuna"**, 1990, nr.7 ,p.35-38.

21. *Зарождение и развитие книгопечатания в Молдавии (XVII - нач. XIX вв.)*, în *"Книга Молдовы, XУ11 - нач. XX вв. Старопечатные издания XVII-нач. - XIX вв.* **Сводный каталог"**, Chişinău, 1990, p.34-50.

22. *Apariţia şi dezvoltarea tipăririi cărţilor în Moldova (sec.XVII - înc.sec.XIX)*, în **"Cartea Moldovei, sec. XVII - încep. sec. XX. Ediţii vechi (sec.XVII - încep. sec.XIX). Catalog general"**, Chişinău,1990, p.15-32.

23. *Учебная книга Молдавии конца XIV - нач.XVII вв.*, în **"Проблемы школьного учебника. Выпуск 19. История школьных учебных книг"**, M., 1990, p.116-126.

1991

24. *Eugeniu Russev- cercetător al cronografiei moldoveneşti*, în **"Revista de istorie a Moldovei"**, 1991, nr.1, p.54-59.

25. *Своеобразие исторического пути развития молдавского феодального летописания (XV- XVIIIвв.)*, în **"Молдавский феодализм. Общее и особенное (история и культура)"**, Chişinău, 1991, p.131-149.

26. *Mănăstirile–vetre de cultură*, **în "Literatura şi arta"**, 1991, nr.3, p.6.

27. *Проблемы истории средневековой культуры в послевоенной молдавской историографии (некоторые итоги и задачи)*, în **"Revistă de istorie a Moldovei"**, 1991,nr.3, p.26-31.

28. *Григорий Цамблак*, în **"Славянская газета"**, Chişinău 1991, nr. 7.

29. *Художесссственные ценности и культурные деятели средневековой культуры Молдовы (1)*, în **"Cugetul"**, Chişinău, 1991, nr. 5-6, p.3-13.

30. *Începuturi de cultură spirituală pe meleaguri moldave*, în **"Revista de pedagogie şi psihologie"**,1991,nr.1.

31. *Începuturile învăţământului în Moldova*, în **"Revista de pedagogie şi psihologie"**, 1991, nr.2.

32. *Alte forme de instruire şi educaţie în Moldova medievală*, **în "Revista de pedagogie şi psihologie"**,1991, nr.8, p.28-33.

33. *Valori şi personalităţi culturale în Moldova medievală (II)*, în **"Cugetul"**, 1991, nr.5-6, p.3-13.

34. *Din vremuri copleşite de greutăţi. (Schiţe din istoria culturii medievale din Moldova)*, *Universitasб* Chişinău., 1991, 240 p.

35. *Dezvoltarea învătământului în Moldova în a doua jumătate a sec. XIV- începutul sec. XVIII*, în **"Istoria învăţământului şi a gândirii pedagogice în Moldova"**, vol.1, Chişinău, 1991, p.58-84.

36. *Şcoala şi învăţământul din Moldova în sec. XVIII – începutul sec. XIX*, **în "Istoria învăţământului şi a gândirii pedegogice în Moldova"** , vol. I , Chişinău, 1991, p. 85-109

1992

37. *Valori şi figuri culturale în Moldova medievală (II)*, în **"Cugetul"**, 1992, nr. 3, p. 8-17.

38. *Художественные ценности и культурные деятели средневековой Молдовы, (II)*, în **"Cugetul"**, 1992, nr.3, p,8-17.

39. *Nicolae Iorga despre Grigorie Ureche şi cronica sa* , în **"Revista de istorie a Moldovei"**, 1992,nr.1, p.22-26.

40. *Культура Молдавского княжества XV - нач. XIX вв. (Проблемы истории народного образования, книжной культуры и общественно-политической*

мысли). Диссертация на соискание ученной степени доктора исторических наук, Chişinău, 1992, 63 p.

41.*Tiparul şi editarea cărţilor în Moldova (sec. XIX - încep. sec.XX*), în "**Cartea Moldovei, sec. XVII - încep. sec.XX; Ediţii chirilice, sec. XIX - încep. sec. XX. Catalog general**", Chişinău,1992, p.10-29.

42. *Книгопечатание в Молдове в XIX - нач. XX вв.*, în "**Cartea Moldovei, sec. XVII - încep. sec. XX. Ediţii chirilice. Sec.XIX - încep. sec. XX. Catalog general**", Chişinău, 1992, p.30-51.

43. *Valori şi figuri culturale în Moldova medievală*, în **"Istoria Moldovei. Din cele mai vechi timpuri până la începutul sec.XIX"**, Chişinău, 1992, p. 198-230.

1993

44. *Un document inedit referitor la istoria mănăstirii Căpriana*, în "**Revista de istorie a Moldovei**", 1993, nr.1, p.54.

45. *Seceta în Moldova sec. XVI-XIX* , în "**Ştiinţa**", 1993, nr.2, p.8-10.

46. *Caracterul pluristratificat al "Letopiseţului Ţării Moldovei" de Grigore Ureche*, în "**Valori şi tradiţii culturale în Moldova**", Chişinău, 1993, p.96-106.

47. *Istoriografia Ţării Moldovei de la Grigore Ureche la Ion Neculce*. Unele aprecieri valorice, în "**Revista de istorie a Moldovei**", 1993, nr. 1, p. 3-15.

48. *Familia Abaza în Rusia. Noi contribuţii documentare*, în "**Anuarul Institutului de istorie "A.D.Xenopol"** (Iaşi), vol. XXX, 1993, p.671-678. Coautor D.Dragnev.

49. *Şcoala domnească la Chişinău la începutul sec. XIX*, în "**Revista de istorie a Moldovei**", 1993, nr. 3, p.14-20.

50. *Valori bibliofile în colecţii particulare din Republica Moldova (un "Catavasier" tipărit la Iaşi 1792*), în "**Revista de istorie a Moldovei**", 1993, nr. 4, p. 41-48.

51. *Institutul de Istorie la etapa actuală*, în "**Literatura şi arta**", 1993,nr. 8, p.8.

52. *Consideraţii privind constituirea civilizaţiei medievale româneşti*, în "**Moldova: dechideri ştiinţifice şi culturale spre Vest. Congresul al XVIII al Academiei Româno-Americane de ştiinţe şi arte**", vol.I, Chişinău, 1993, p.243-244. Coautor D.Dragnev.

53. *Nicolaus Olahus şi Petru Movilă în cultura religioasă românească*, în **"Luminătorul"**, 1993, nr. 3, p. 47-52.

1994

54. *Întemeierea Statului medieval Moldovenesc. Interpretări şi comentarii pe marginea "Letopiseţului Ţării Moldovei" de Grigore Ureche*, în **"Evul mediu timpuriu în Moldova"**, Chişinău, 1994, p. 11-43.

55. *Consideraţii privind activitatea cărturărească a lui Axinte Uricariul*, în **"Revista de istorie a Moldovei"**, 1994, nr. 3-4, p. 26-35.

56. *Date inedite despre urmaşii vornicului Ilie Abaza în Rusia*, **în "Revista de istorie a Moldovei"**, 1994, nr. 2, p.3-8. Coautor D.Dragnev.

57. *O bibliotecă valoroasă*, în **"Luminătorul"**, 1994, nr.5, p. 29-34.

1995

58. *Din istoria familiei Cantacuzino*, în **"Revista de istorie a Moldovei"**, 1995, nr. 3-4, p. 35-40. Coautor V.Eşanu.

59. *Forţa demascatoare a documentului*, **în "Ştiinţa"**, 1995, nr. 5, p. 4. Coautor V.Eşanu.

60. *Materiale şi documente privind istoria Moldovei de Est, în* "Biserica Ortodoxă Română" (1874-1994), în **"Curierul Ortodox"** , Chişinău, 1995, nr.5, p.7. Coautor V. Eşanu.

61. *Istoria literaturii didactice în cercetările lui Onisifor Ghibu*, în **"Onisifor Ghibu. Unitatea Românească şi chestiunea Basarabiei"**, Bucureşti, 1995, p. 49-53.

62. *Personalitate de rară cultură şi forţă intelectuală.*(80 de ani de la naşterea lui Eugeniu Russev), în **"Ştiinţa"**, 1995, nr.12, p. 8-9.

1996

63. *Cultura şi civilizaţia medievală românească (Din evul mediu timpuriu până în sec. XVII*) , *Arc*, Chişinău, 1996, 271 p.

64. *Începuturile unei noi epoci culturale în Moldova (activităţi culturale şi spirituale la mănăstirea Secu în primele decenii ale sec. XVII*), **în "Revista de istorie a Moldovei"**, 1996, nr.1, Coautor V.Eşanu.

65. *Stareţii mănăstirii Căpriana (sec. XV-XX*), în **"Revista de istorie a Moldovei"**, 1996, nr 3, p. 55-72. Coautori V.Eşanu, N.Fuştei.

66. *Din istoria Căprienei (Egumenii mănăstirii sec. XV-XVIII), în* "**Ştiinţa**", 1996, nr.8, p. 9,17. Coautor V. Eşanu.

67. *Eugeniu Rusev (1915-1982*), în "**Ştiinţa**", 1996, nr 9. Coautor V. Eşanu.

68. *Valori bibliofile moldoveneşti în Dobrogea (sec. XVII- XIX*), în "**Revista de istorie a Moldovei**", 1996, nr 4, p. 20-28. Coautor V. Eşanu.

69. *Moldova –Dobrogea. Legăturile prin carte (sec.XVII-XIX*), în "**Destin Românesc**", 1996 (Chişinău - Bucureşti), nr 4, p. 27-34. Coautor V. Eşanu.

70. *Chişinău* , în "**Enciclopedia "Chişinău**", 1996, p.16-26. Coautor V. Eşanu.

1997

71.*Contribuţii la Istoria Culturii Româneşti (Moldova medievală*), Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997, 380 p.

72.*Trecut şi prezent la mănăstirea Căpriana din Basarabia* , 1997 , Paris, 34 p. Coautori V.Eşanu, N. Fuştei.

73. *Unele consideraţii privind problema culturii româneşti în epoca renaşterii (sec. XVI–XVII*), în "**Tyrageţia.Anuarul Muzeului de Istorie a Moldovei**", 1997,nr 4-5, p. 11-15.

74. *Mitrofan – un mare cotemporan al mitropolitului Dosoftei*, **în "Ştiinţa"**, 1997, nr. 12 .Coautor V. Eşanu.

75. *O misiune specială a lui Mihail Strilbiţki în Moldova* , în "**Ştiinţa**", 1997,nr 1-2, p.20. Coautor V. Eşanu.

76. *Din istoria Chişinăului de odinioară*, în "**Săptămîna**", 1997 , nr 32, p. 22. Coautor V. Eşanu.

77 *O faţetă necunoscută a activităţii în Moldova a lui Mihail Strilbiţki*, în **"Revista de istorie a Moldovei"**, 1997, nr 1-2, p..81-86.

78. *Din istoria Chişinăului (I*), *în* "**Destin românesc**",Chişinău-Bucureşti, 1997, nr.3, p. 21-39. Coautor V. Eşanu.

II. REDACŢIE ŞTIINŢIFICĂ

79-80. *Cartea Moldovei. Sec. XVII-începutul sec. XX, vol. I.* Ediţii vechi (sec.XVIII-începutul sec.XIX). Catalog general, Chişinău,1990, 252 p.+105 ilustraţii, vol. II. Ediţii chirilice (sec. XIX – începutul sec. XX).Catalog general, Chişinău, 1992, 266 p.+64 ilustraţii.

81. Киртоагэ И.Г., *Юг Прутo-Днестровского междуречья под османским владычеством*, Chişinău, 1992.

82. V*alori şi tradiţii culturale în Moldova*. Culegere de studii, Chişinău, 1993, 230 p.

III. RECENZII

83. *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества* (последняя треть XIУ- нач.XIX *в.в.*), **în "Известия Академии Наук МССР. Серия Общественных наук"**,1989, №2, p. 75-76. (Очерки внешнеполитической истории Молдавского Княжества, *Ştiinţa,* Chişinău, 1987, 464 p.)

84. *Nicolae Milescu Spătaru: o nouă culegere de studii*, în **"Ştiinţa"**, 1989, nr. 38. (Н.Г. Милеску Спафарий – ученый, мыслитель, государственный деятель, *Ştiinţa,* Chişinău, 1989, 133 p.)

85. *Cantemireştii din nou în actualitate*, în **"Ştiinţa"**, 1989, nr. 43. (Фомин С., *Кантемиры в изобразительных материалах*, Chişinău, 1988, 96 p.)

86. *Forţa demascatoare a documentului*, în **"Literatura şi Arta",** Chişinău, 1995, nr.30, p.7. (Пасат Валериу, *Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950*, M., *Terra*, 1994, 800 p.)

Valentina Eşanu

RECENZII

ANDREI EŞANU, *CONTRIBUŢII LA ISTORIA CULTURII ROMÂNEŞTI,* EDITURA FUNDAŢIEI CULTURALE ROMÂNE, BUCUREŞTI, 1997, 380 P.

Recentul volum, apărut în seria "Argumente" a Fundaţiei Culturale Române, reuneşte o parte importantă din studiile reputatului cercetător Andrei Eşanu referitoare la istoria culturii şi spiritualitatea românească în Moldova între secolele XIV - XIX, realizate în anii 1985-1996. Grupate în patru compartimente sub aspect tematic: (1) *Cronici şi cronicari din sec. XVI-XVIII;* (2) *Carte şi tipar în sec. XIV-XIX;* (3) *Mănăstirile - focare de cultură;* (4) *Instruire şi educaţie între sec. XIV-XIX,* ele încorporează caracteristici, care, în acelaşi timp, definesc şi însuşirile cărţii: caracter complex de tratare a problemelor; material dens, accesibil atât specialiştilor, cât şi cititorului obişnuit, sistematizarea exemplară a tematicilor şi valoarea ştiinţifică a surselor.

Primul capitol, intitulat *Cronici şi cronicari din secolele XVII-XVIII* - "o privire sumară asupra evoluţiei literaturii cronografice moldoveneşti de la Grigore Ureche până la Ion Neculce"-, reia într-o lumină nouă unele teme ce fac, de multe decenii, obiectul meditaţiilor istoriografice. *Unele aprecieri valorice,* aplicate cronografiei medievale, i-au examinat particularităţile definitorii, raportându-le, totodată, la mutaţiile culturale iniţiate la mijlocul secolului XVII. Autorul susţine ideea despre "apogeul", "înflorirea" domeniului în momentul de maximă afirmare a medievalităţii româneşti din secolul XVII până în primele decenii ale secolului XVIII, succedată, apoi, de criza "inevitabil proprie unei culturi, unei civilizaţii la sfârşit de cale", la limita modernizării.

În articolul *Caracterul pluristratificat al Cronicii lui Grigore Ureche,* sub raport axiologic, sunt evocate forma şi integritatea acesteia, cristalizată în minţile şi raţiunea mai multor generaţii de cărturari din secolele XV-XVII. Cercetătorul consideră *Letopiseţul* o opera colectivă excelent acomodată tradiţiei cronicăreşti, care "a cuprins materiale cu caracter cronicăresc scrise atât până, cât şi după Grigore Ureche". Studiul, luând în discuţie informaţiile şi reflecţiile privind întemeierea ţării şi primii voievozi, demonstrează polivalenţa, caracterul pluristratificat al cronicii, complexitatea corpului de izvoare, argumentând interacţiunea *Letopiseţului Ţării Moldovei* al lui Grigore Ureche cu *Letopiseţul moldovenesc,* intuită încă de Nicolae Iorga.

© Virgiliu Bârlădeanu, 1998.

Pentru a defini procesele culturale, autorul, în fond, plasează în lumină cercetărilor personalităţi marcante ale epocii: domnitori, cronicari, copişti modeşti, deseori anonimi.

Consideraţii despre viaţa şi activitatea cărturărească a lui Axinte Uricariul s-a înscris în aceeaşi linie de atenţie, cel din urmă "fiind contemporan şi chiar activând alături de unele dintre cele mai mari personalităţi ale culturii noastre medievale: Miron Costin, Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, Ion Neculce s.a.". Cercetătorul revine asupra identificării unor repere biografice deosebit de controversate până nu demult: data naşterii şi morţii, activitatea de tălmăcitor etc. S-a constatat, în materialul documentar, că "Axinte Uricariul, în paralel cu activitatea de scriitor de cărţi domneşti, a desfăşurat o vastă activitate de tălmăcitor de acte (urice) şi zapise din limba slavonă în cea română", care, ulterior, au devenit adevărate modele pentru tălmăcirile de acte. Cercetătorul, descriind valoarea cronicii (*De a doua domnie a lui Nicolae Alexandru Vodă*), evidenţiază şi o serie de copii-compilaţii ale cronicilor moldoveneşti din secolul XVII, efectuate de cărturar, "valoroase prin caligrafia şi exactitatea lor", "precum şi mari compilaţii de letopiseţe moldoveneşti, mult apreciate de cercetătorii şi editorii de mai târziu[1]". Concluziile articolului au consemnat insuficienţa izvoarelor şi cercetărilor vis-a-vis de problemă, ca şi o subapreciere istoriografică a contribuţiilor culturale ale cărturarului.

În articolul *Manuale, gramatici şi alte cărţi de învăţătură în Moldova (sec.XIV-XVII)* sunt analizate în detaliu evoluţia cărţii "de învăţătură", gradul de răspândire şi valoarea ei spirituală în conştiinţa colectivă a epocii. Autorul a evocat împrejurări şi evenimente care au determinat evoluţia, au asigurat mediul mai mult sau mai puţin favorabil pentru cultură, instruire şi difuzare a cunoştinţelor, pentru acţiunea acestora asupra spiritelor. "Cartea şcolară, de învăţătură, ca, de altfel, şi întrega cultură scrisă" în acest interval de timp, se dezvoltă în directă legătură cu cultura întregului Răsărit ortodox, spirijinit de spiritul acelui "Bisance aprés Bisance"[2], tot mai mult supus mutaţiilor de la începutul secolului XVI.

Următorul studiu se ocupă de *Carte şi tipar în Moldova (sec.XVII-XVIII)* - un exelent mijloc de circulaţie culturală, de intensificare a ritmului de comunicare, "un salt în dezvolarea şi răspândirea ştiinţei de carte, a cunoştinţelor laice şi ştiinţifice". Articolul reevaluează contribuţia culturală în acest domeniu a lui Vasile Lupu, Petru Movilă, Varlaam, Miron Costin, domnitorilor Gheorghe Duca şi Ştefan Petriceicu, Mitropolitului Dosoftei, Duca Sotiriovici, Mitropolitului Iacov Putneanul, Mihial Strilbiţchi, Amfilohie Hotiniul, Vartolomeu Măzăreanu, Mitropolitului Iacov Stamati, Veniamin Costache. Influienţată de ideile şi curentele culturii europene, "în plan spiritual, epoca dată reprezintă o îndelungată şi contradictorie perioadă de cristalizare a culturii naţionale". Autorul observă, la începutul secolului XIX, o anumită scădere a interesului faţă de literatura şi cartea bisericească, "se intensifică influenţa ideilor progresiste ale epocii luminilor, culturii laice

şi mişcării de eliberare naţională, care era însoţită de tipărirea şi răspândirea cărţilor cu conţinut laic, instructiv şi laic".

Articolele *Manuscrisele din Peterburg şi manuscrisul original autograf definitivat; Antioh Cantemir şi manuscrisul olandez; Manuscisele academicianului G.F.Miller; Pe urmele manuscrisului original autograf definitivat; Manuscrisul sturdzian; Manuscrise ale "Descrierii Moldovei" în atenţia oamenilor de ştiinţă din sec.XVIII-XIX* şi *Manuscrisele Academiei Române ale "Descierii..."*, găzduiesc un corpus de informaţii şi reflecţii asupra manuscriselor latine ale lucrării, fiind o contribuţie binevenită pentru reabiltarea originalului şi ilustrând interesul sistematic al autorului asupra problemei.

Primul manual moldovenesc tipărit, a fost *Bucvariul* din anul 1755, un abecedar autohton, pregătit şi editat sub îngrijirea cărturarului Iacob Putneanul, mitropolit al Moldovei în anii 1750-1760. Autorul studiului se opreşte în câteva pagini la istoricul, structura şi conţinuturile manualului, consemnându-i rolul pentru "răspândirea ştiinţei de carte în Moldova în a doua jumătate al secolului XVIII şi începutul celui următor" şi pentru întocmirea altor 2 ediţii de "bucvar" moldovenesc ale lui Mihail Strilbiţki de la Dubăsari (în anul 1792) şi Movilău (în anul 1800).

Capitolul *Mănăstirile - focare de cultură,* bogat în sugestii şi realizări istoriografice, recompune cadrul spiritual, "atmosfera culturală" a mănăstirilor medievale româneşti Căpriana şi Secu. În tentativa de *Trecut şi prezent la mănăstirea Căpriana din Basarabia,* prin lista egumenilor şi stareţilor mănăstirii şi activităţilor lor, de la începutul secolului XV până în prezent, atât cât permite materialul documentar, cercetătorul urmăreşte o continuitate "a vieţii spirituale şi cărturăreşti, a celei economice şi administrative în cadrul comunităţii monahale de la Căpriana, pe parcurs de circa şase secole". Autorul reliefează cristalizarea mediului cultural la mănăstirea Secu de la începutul secolului XVII, adunând reflecţii despre monahi, episcopi, mitropoliţi, cărturari, prin efortul cărora au funcţionat aici o bibliotecă şi o şcoală mănăstirească, au fost întreprinse un şir de acţiuni ecleziastice şi culturale.

Ultimul capitol în această suită de studii aminteşte de preocupări mai vechi ale autorului: *Instruire şi educaţie în secolele XIV-XIX, Forme organizate de învăţământ în Moldova (sec.XIV-XVII), Academia slavo-greco-latină din Iaşi* şi *Şcoala domnească la Chişinău la începutul secolului al XIX-lea.* Şcolile orăşeneşti, învăţământul bisericesc, instruirea în familie, învăţământul particular şi în străinătate de-a lungul a cinci secole constituie substanţa capitolului care a sondat consolidarea curentului laic, constituirea noii categorii de intelectuali, însuşirea unor noi principii pedagogice, accesul mai larg la cultura scrisă, răspândirea cărţii scrise, extinderea bibliotecilor şi contactul cu cultura occidentală. Autorul îşi demonstrează ipoteza sa despre devenirea Chişinăului în centru de cultură şi de învăţământ înaintea anului 1812 printr-o incursiune în istoria Şcolii domneşti din localitate. Cercetătorul are justificate rezerve în privinţa ideii producerii unei "explozii

culturale" după anexarea la Rusia a Basarbiei. Analiza atentă a documentelor a impus constatrea prezenţei "a unui număr mare de persoane ştiutoare de carte la Chişinău din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea" şi câteva şcoli - mici centre de instruire cu un singur învăţător şi un număr limitat de copii. Un episod important în istoria şcolii şi învăţământului de până la 1812 este deschiderea unei şcoli domneşti la 1803, incadrat într-o "întreagă suită de măsuri ale domnului şi ale mitropolitului Moldovei Alexandru Moruzi şi, respectiv, Veniamin Costache, care urmăreau scopul de a lărgi reţeaua de şcoli domneşti din Ţara Moldovei, de a ridica nivelul de predare la acestea, de a le sprijini din punct de vedere financiar şi organizatoric, de a le asigura cu învăţători, cărţi, materiale didactice etc".

Beneficiind de rezultatele studiilor anterioare, de un impresionant material de arhivă, preluând critic informaţiile disponibile, realizatorul acestui volum a reuşit să-şi prezinte reflecţiile în baza unui bogat cadru documentar şi a unei iscusite logici istorice. Sub aspect ştiinţific, colecţia de studii este o contribuţie de valoare destinată tuturor celor interesaţi de istoria culturii şi spiritualităţii româneşti.

NOTE

[1] I Crăciun, A. Ilieş , *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, privind istoria României, sec.XV-XVIII,* Bucureşti, 1963; Gabriel Ştrempel, *Studiu introductiv,* în "Axinte Uricarul, *Cronica paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei",* vol.I, Bucureşti, 1993, p.V-XLVIII.

[2] Cf. N.Iorga, *Bizanţ după Bizanţ,* Bucureşti, 1972.

Virgiliu Bârlădeanu

O SINTEZĂ VALOROASĂ PRIVIND ISTORIA UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA

A văzut lumina tiparului lucrarea de sinteză *Istoria Universităţii de Stat din Moldova, 1946-1996* (Chişinău, 1996), semnată de conferenţiarul universitar Valeriu Cozma.

În baza numeroaselor documente autorul analizează şi reconstituie istoria înfiinţării şi dezvoltării în timp de jumătate de secol a primei Universităţi de Stat din Republica Moldova (U.S.M.), remarcând că această instituţie de învăţământ superior a fost concepută ca o parte componentă a sistemului universitar sovietic din ex-U.R.S.S. Constituindu-se ca centru ştiinţific şi de pregătire a specialiştilor în diverse domenii ale economiei, în condiţiile sistemului totalitar sovietic, ea este, totodată, un centru ideologic şi politic.

Cercetând istoria U.S.M., V. Cozma delimitează două etape în dezvoltarea ei: anii 1946-1988 şi anii 1988-1996.

În partea întâi a monografiei, intitulată "Întemeierea şi începuturile activităţii Universităţii de Stat din Moldova (1946-1950)", el se opreşte pe larg asupra unor momente importante privind inaugurarea Universităţii: completarea cu cadre ştiinţifico-didactice, formarea contingentului de studenţi etc.

Data de 1 octombrie 1946 este considerată ziua oficială a întemeierii Universităţii de Stat din Moldova (p. 23), contrar versiunii greşite, care a dominat aproape cinci decenii, că U.S.M. a fost inaugurată în 1945.

O problemă dificilă în primii ani postbelici era formarea contingentului de studenţi. Planul prevedea admiterea la studii numai a 250 persoane, dar, din motive lesne de înţeles, activitatea conducerii universităţii în direcţia atragerii abiturienţilor originari din R.S.S.M. la studii a fost organizată insuficient. Până la 20 august 1946 fuseseră înmatriculate doar 105 persoane, de aceea au fost invitaţi pretendenţi, care susţinuseră examenele la alte instituţii de învăţământ superior din U.R.S.S., dar nu trecuseră concursul. Astfel, la mijlocul lui septembrie sunt înmatriculate 320 persoane, inclusiv 86 din Moscova, de asemenea şi din Tomsk, Gorki (Nijni-Novgorod), Stalinsk. De subliniat că din numărul total al studenţilor de la anul I, doar 42 (13,2%) erau moldoveni. Accesul moldovenilor la studii era destul de anevoios, pentru că examenele de admitere trebuiau susţinute în limba rusă. În afară de aceasta nu toţi studenţii rezistau cerinţelor pe care le punea în faţa lor Universitatea. În primii doi ani de activitate a Universităţii 20% din numărul total al studenţilor au fost exmatriculaţi pentru nereuşita la învăţătură. Una din cauze era necunoaşterea limbii ruse, în care se desfăşura procesul instructiv-educativ. În această limbă se predau toate cunoştinţele. De asemenea, în limba rusă erau tipărite şi toate manualele. Către anul 1951 Universitatea număra 1435 studenţi, dintre care: ruşi - 636 (44,3%), evrei-316 (22%), moldoveni - 284 (19,8%), ucraineni - 158 (11%), alte naţionalităţi - 41(2,8%).

În partea a doua a studiului "Activitatea departamentelor superioare ale Universităţii" se face o analiză a activităţii Senatului Secţiei de Studii, Departamentului

© Gheorghe Bârcă, 1998.

pentru Cercetări Ştiinţifice, secţiei învăţământului fără frecvenţă, a instruirii prin doctorantură, a activităţii comitetului şi organizaţiei de partid.

Autorul menţionează că în fruntea Universităţii de Stat din Moldova în timp de 22 de ani (1946-1968) au fost numai rectori de naţionalitate rusă: Ivan Leonov, Victor Cepurnov, Alexei Medvedev. Începând cu anul 1968 şi până în 1996, Universitatea este condusă de băştinaşi - Artiom Lazarev (1968-1974), Boris Melnic (1974-1992), Gheorghe Rusnac (din 1996).

Un bogat material faptic conţine partea a treia a lucrării, intitulată "Învăţământul şi ştiinţa la Universitatea de Stat din Moldova", în care se subliniază că pe parcursul a 50 de ani învăţământul şi ştiinţa universitară s-au afirmat în mod creator la fiecare etapă istorică, în funcţie de necesităţile economiei şi culturii Republicii Moldova. U.S.M. în jumătate de secol de activitate a pregătit specialişti de înaltă calificare, a creat şi promovat valori ştiinţifice de mare importanţă.

V.Cozma descrie detaliat activitatea catedrelor şi laboratoarelor de la Universitate, prezentând un bogat material cu privire la istoria înfiinţării facultăţilor, etapele de dezvoltare a lor, amintind de personalităţile care au contribuit la prosperarea acestora.

Facultatea de istorie şi-a început activitatea din momentul înfiinţării Universităţii, iniţial purtând denumirea de Facultatea de istorie şi filologie. Primul decan al ei (până în 1948) a fost Ioachim Grosul, care ulterior devine primul preşedinte al A.Ş. a R. Moldova. Se face o enumerare a decanilor facultăţii, aducându-se date din biografia lor. De o atenţie sporită s-a bucurat activitatea decanilor Afanasie Repida şi Ion Niculiţă. În 1969 este creată catedra de istorie a R.S.S.M., desfiinţată în 1990, în baza ei fiind organizată catedra "Istoria ţinutului natal".

La U.S.M. se căutau insistent noi modalităţi nu numai de cercetare a ştiinţelor, dar şi de predare a cunoştinţelor despre istoria naţională. Profesorul A.Moşanu în articolul "Perspectivele istoriei naţionale în învăţământ", publicat în 1990, completează cu noi idei şi noţiuni conceputul de istorie naţională. "Unul din elementele lui centrale este cel legat de istoria naţională, adică de istoria românilor" (p. 225), astfel, conchide V.Cozma, deja la începutul anului 1990 este înaintată ideia de a introduce "Istoria Românilor" ca obiect de cercetare în sistemul învăţământului superior naţional. În monografie este oglindită amănunţit şi activitatea celorlalte catedre de la Facultatea de istorie. Prezintă interes şi datele privind promoţiile Facultăţii de istorie, numărul persoanelor care au absolvit-o în anii 1950-1996 fiind de 6367.

Una din cele mai vechi facultăţi de la U.S.M. este Facultatea de litere. La începutul anilor '90 în istoria facultăţii începe o nouă perioadă, determinată de mişcarea naţională, decretarea limbii naţionale drept limbă de stat şi de revenirea ei la grafia latină. Graţie eforturilor profesorilor A.Ciobanu, I.Dumeniuc, I.Osadcencu, I.Melnic, decanului M.Purice ş.a.,în 1993 a fost modificată structura facultăţii şi schimbată denumirea ei în Facultatea de litere. Actualmente în pregătirea specialiştilor filologi sunt antrenate 6 catedre: de lingvistică română, generală şi romanică; de limbă română aplicată; de literatură română; de filologie clasică; de limbă rusă contemporană şi de literatura rusă.

În anii 1956-1996 au absolvit Facultatea de litere 8884 persoane, inclusiv specializarea "Limba şi Literatura Română" - 4031 şi specializare "Limba şi Literatura Rusă" - 4833 persoane.

Obiectul preocupărilor autorului au fost toate facultăţile şi catedrele Universităţii: Facultatea de matematică şi cibernetică; Facultatea de drept; Facultatea de ştiinţe politice; Decanatul universitar pentru instruirea studenţilor, stagiarilor şi doctoranzilor de peste hotare, Facultatea de arte frumoase.

În compartimentul "Studenţii Universităţii" V.Cozma constată că pe parcursul a cinci decenii au absolvit U.S.M. cca 59 mii persoane, relatând despre schimbările în Regulamentul cu privire la principalele forme de selectare a candidaţilor, componenţa socială şi naţională a studenţilor etc. Pe larg este oglindită activitatea ştiinţifică a studenţilor.

În partea a patra a monografiei se vorbeşte despre baza materială şi structurile tehnico-informaţionale ale U.S.M.

Cititorul va lua cunoştinţă şi de istoria muzeelor U.S.M.: Muzeul de Antichităţi, Muzeul de Ştiinţe ale Naturii, Muzeul de Istorie a Universităţii, precum şi a Arhivei Universităţii.

În ultima parte, a cincea, este analizată activitatea U.S.M. din perioada de tranziţie (1988-1996), când prin vot secret, pentru prima dată, a fost desemnat în funcţia de rector al U.S.M., pe un termen de cinci ani, dl B.Melnic. Autorul se opreşte asupra activităţii lui B.Melnic, care a adus o importantă contribuţie la dezvoltarea ştiinţei şi învăţământului superior.

În continuare este reflectată activitatea actualului rector, Gheorghe Rusnac, menţionându-se că graţie eforturilor sale în ultimii ani s-au lărgit contactele Universităţii cu diferite structuri ale şcolii superioare din străinătate, au fost semnate contracte bilaterale cu universităţi din S.U.A., Italia, Spania, Germania, România.

V.Cozma oferă un material bogat în legătură cu tranziţia de la sistemul universitar sovietic la cel universitar naţional. Perioada de tranziţie, subliniază autorul, reflectă lupta ce s-a desfăşurat în societate, inclusiv la Universitate, în vederea renaşterii naţionale, democratizării vieţii universitare în această epocă de trecere de la utopia comunistă la economia de piaţă (p. 478). În monografie sunt indicate şi publicaţiile ştiinţifice ale corpului profesional al Universităţii apărute în anii 1991-1996: 30 monografii, 76 manuale, 424 materiale metodice, 1591 articole şi 2406 rezumate ale comunicărilor ştiinţifice.

Din monografie aflăm şi despre grelele încercări prin care a trecut Alma mater, cadrele universitare aflându-se de la începutul activităţii sale în permanenţă sub controlul strict al organelor de partid şi ale securităţii.

Prezintă interes compartimenul "Universitatea în pragul secolului XXI", în care se accentuează faptul că până la 1988 activitatea U.S.M. s-a desfăşurat în limitele permise de sistemul învăţământului sovietic (planuri şi programe de studii, manuale comune etc.). Anul 1988 reprezintă un moment de cotitură în evoluţia Universităţii. Modernizarea U.S.M., ca proces cu multiple şi complexe implicaţii social-economice şi politice, urmează o strategie racordată la interesul naţional.

Lucrarea este bogat ilustrată cu diagrame, scheme, tabele şi fotografii ale persoanelor care au contribuit la prosperarea U.S.M. Este impresionant arborele în

care e fixat portretul academicianului, profesorului universitar, Doctorului Honoris Cauza, Nicolae Corlăteanu. Fiecare ramură a acestui arbore reprezintă direcţiile ştiinţei filologice care au fost studiate şi cercetate de acest pedagog înnăscut.

Observaţiile noastre critice se referă, în fond, la structura lucrării, ea fiind voluminoasă şi nelipsind unele repetări inutile. Se întâlnesc şi compartimente suprasaturate cu material faptic.

Conţinutul monografiei demonstrează că V.Cozma este un cercetător competent, ce manifestă aptitudini de a selecta şi aprecia materialele de arhivă şi din presa periodică la justa valoare, de a le prezenta obiectiv, ţinând cont de condiţiile istorice actuale.

Gheorghe Bârcă

Revista de Istorie a Moldovei
1998, 1 – 2

Coli editoriale – ____.

Adresa **Colegiului de redacţie:**
Chişinău, str. 31 August, 82

Centrul de editare şi tipar al Institutului de Istorie al A.Ş.M.
(CETINI)
Chişinău, str. 31 August, 82

Indice 76965

Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTIRICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE.

